

కువలయానందసారము

ఉభయభాష - సాహిత్యవిద్యాప్రదీప
మిలుచు వేంకటరమణయ్య

ప్రకాశకుడు:

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అండ్ కంపెనీ
లోన్‌స్క్వేర్, మద్రాసు-1

1972

రాశిచిత్రం

[కల: రూ. 3-50]

KUVALAYANANDA SARAMU
(BY)
B. VENKATA RAMANAYYA

Second Edition 1972

Price Rs 3-50

Published by
R VENKATESWAR & Co.,
Loane Square Madras-1.

Sole distributors :
PRASAD & Co.,
Anderson Street, Madras-1.

PRINTED AT
FREEDOM PRESS,
MADRAS-21

పండితాభిప్రాయము

బ్రహ్మశ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు రచించిన తాషా తువలయానందమునఁ గొన్ని పట్టాలు చదివెడిని. అది పంక్తుతగ్రంథమునకుఁ దగిన తెలుఁగుచేతగా నున్నది. అలంకారలక్షణములను వీరు స్వయము వద్యరూపమున పరివర్తించి లక్ష్యములను వ్రకస్తములయిన ప్రాచీనాధునికాంధ్రవచనముల నుండి చాలవఱకు సేకరించి చేర్చిరి. ఇట్లు చేయుటచే వివిధములగు ప్రాచీనాధునికాంధ్రకవుల కవితావ్రణేదములను జక్కగాఁ జాతకులు చవిచూడఁ గలుగుదురు. ఈ గ్రంథము శీఘ్రముగా ముద్రితమై వెలయుఁగాక యవి కోరుచున్నాను. ఇది ఆంధ్ర విద్యత్పరీక్షార్థులకును, విద్యోనులకును విహాసకారకము. అలంకార శాస్త్రగ్రంథము లిప్పుడిప్పుడే తెలుఁగున వెలయుచున్నవి. అందిరి ముఖ్యమైన గ్రంథము. నరనముగాను స్పష్టముగాను ఈ పరివర్తన మున్నది. వీరింకను మఱికొన్ని అలంకారశాస్త్రగ్రంథములను తెలిగించి ఆంధ్రసాహిత్యోన్నతికి తోడ్పడుదురుగాక అని కోరుచున్నాను.

చురరావు }
20-7-93

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

ప్రకాశకుల విజ్ఞప్తి

సంస్కృతాలంకార గ్రంథములలో మహావిద్వాంసులగు అప్పయదీక్షితులవారు రచించిన కువలయానందము సుప్రసిద్ధమైనది. అలంకారములగుగూర్చి తెలిసికొనఁగోరువారి కది అవశ్యవశనీయము. అందలి యుదాహరణులు పెక్కు గ్రంథములనుండి గ్రహింపఁబడినవి. ఆ వద్దతి ననుసరించియే సుప్రసిద్ధ విద్వాంసులు శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు 'కువలయానందసార' మను పేర దీక్షితులగారి మూలగ్రంథము నాంధ్రీకరించి మా కొనఁగగా మేము 1934వ సం॥రమున ప్రకటించితిమి. పెక్కేండ్ల క్రిందటనే దీనిని మఱి ముద్రింపవలసి వచ్చినను కారణాంతరములవలన నేటికిఁగాని తిరిగి ముద్రింప మా కవకాశము కలుగలేదు. మా కొరికవయి శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు దీనిని సంస్కరించి, నర్వాధికారములతో మా కిచ్చినందున తిరిగి దీనిని ప్రకటించుచున్నాము. ఆంధ్రసాహిత్యాభిమానుల యాదరాభిమానములు మాకు లభింపఁగలవని మా విశ్వాసము.

మా గ్రంథము లన్నింటికిని ప్రసాద్ అండ్ కో. వారిని విక్రేతలుగా నియమించితి మనియు తెలిసికొనఁగోరుచున్నాము.

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అండ్ కో.

మ న వి

అలంకారములు కావ్యమునకు శోభను గూర్చునవి. అం దర్థాలంకారములు రసమును కైతము పోషించును. గీర్వాణాలంకారవాఙ్మయమున కేవల మా యర్థాలంకారములను వివరించునది అప్పయదీక్షిత కృతమగు కువలయానందము.

కువలయానందమున నూట యిరువదినాలు గలంకారములు గలవు. అది అలంకారవాఙ్మయము విరివిగ పెరిగిన తరువాత రచియింపఁబడినది. పూర్వాంకారికుల మతముల సారూప్య వైరుధ్యములు నిండు చర్చింపఁబడినవి. అట్టి చర్చ చివటి యిరువదినాలు గలంకారములలో విశేషము. అట నట చర్చ లున్నను మొదటి నూ అలంకారములు మిగుల సుగమములు.

ఈ కువలయానందసారమున కువలయానందములోని తొలి నూ అలంకారములు మాత్రమే వివరింపఁబడినవి. ఇం దలంకారముల లక్షణములు మూలానుసారులు; ఉదాహరణము లనేకములు ప్రాచీనాధునాతన ప్రబంధముల లోనివి; తక్కినవి మూలానువాదములు. వీనికి తెందిన విశేషచర్చలు 'అనుబంధము'నఁ గలవు.

కటికినేని రామయకవి కృతమగు 'కువలయానంద ప్రకాశిక' యొకటి కలదు. అదియు కువలయానందమునందలి

తోలి నూటలంకారములనే వివరించుచున్నది. కాని యథా
మూలము. అది ముద్రితముకూడ; కానీ నేడు దొరికదు.

ఆంధ్రవాఙ్మయపోషకులు-ఆనంద ముద్రాలయాధిపతు
లీగ్రంథము నాదరముతో స్వీకరించి, ముద్రించి ప్రచాక
మునకుఁ దెచ్చిరి. వారి కనంత ధన్యవాదములు.

పండితులకు పరితోషమును, బాలుర కలంకారపరిజ్ఞాన
మును ఏపాటియైన సమకూర్పఁగలుగునేని ఈ 'కువలయా
నందసారము' రచన చరితార్థము కాఁగలదు.

చెన్నపురి }
౨౦.౬.౧౯౩౪

బులుసు - వేంకటరమణయ్య

మ లి ప లు కు

‘కువలయానందసారము’ తొలిముద్రణము వెలువడి పెక్కేండ్లయినను ఇప్పటికిఁగాని పునర్ముద్రణమున కవకాశము కలుగలేదు. ప్రకాశకసంస్థయొక్క యాజమాన్యము మాతినందున నేటికైనను ఇట్టి యవకాశము లభించినది.

దీని తొలిముద్రణము వెలువడిన కొన్ని యేండ్లకు నా కాప్తమిత్రులగు శ్రీ ఆకెళ్ల-శేషాద్రిగారు ఇందలి వాణి గులను మాత్ర మెన్నుచు విమర్శించి యొక వ్యాసమును ‘ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక’ యందు ప్రకటించిరి. పాఠకుల సౌలభ్యమునకై కావించిన విసంధులను, స్వల్పములగు ముద్రణస్థానిత్యములను పైఠము పెద్ద తప్పులుగా భావించిరి. ప్రబంధములనుండి గ్రహింపఁబడిన కొన్ని పద్యము లా యా శుభదర్శములకుఁ దగినట్లు లేవనిరి.

సంస్కృత కావ్యములలో ఆలంకారములకు శుద్ధముగ ఉదాహరణములు లభించినట్లు తెలుఁగున లభించుట దుర్లభము. సాధ్యమగునంతవఱకును పరిశీలించియే పద్యములను స్వీకరించితిని. ఇయ్యది ఆయన విమర్శనకు గురియైనను పదిసంవత్సరములకు పైగా మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమునను, కొన్ని యేండ్ల పాటాండ్ర విశ్వవిద్యాలయమునను విద్యర్పరీక్షలకు పఠనీయముగ ఉండినది. శ్రీ శేషాద్రిగారు చూపిన

దొంగలలో సవరింపఁదగినవానిని సవరించి యిందు నాకుఁ
దోచిన మఱియొన్ని సంస్కరణల నొనరించితిని. ఇయ్యది
సహృదయ మోదమును పొందఁగలదని నా విశ్వాసము.

‘కువలయానందసారము’ ద్వితీయ ముద్రణము వెలు
వడుటకు ముఖ్యకారకులయి, నా యం దాదరాభిమానములు
చూపి ప్రోత్సాహ మొసఁగిన సంస్థాధిపతులు శ్రీ చివుకుల-
అదినారాయణయ్యగారి కనేక కృతజ్ఞతాభివందనములు.

34. పురుషోత్తమనగరు
లోంపే, మదరాసు - 44
18-12-1971

ఋణును - వేంకటరమణయ్య.

విషయ సూచిక

అంశం	ప్ర. పుట.	అంశం	ప్ర. పుట.
1 ఉపనామము	1	20 వ్యతిరేకము	34
2 అవస్థానము	2	21 సహజము	35
3 ఉపనామము	3	22 విశేషము	36
4 ప్రతిపదము	4	23 సహజము	37
5 మాత్రము	7	24 పరికరము	39
6 పరికరము	10	25 పరికరము	40
7 ఉద్దేశము	11	26 శ్రేయము	40
8 స్వరూపము	12	27 అప్రసంగము	42
9 భాంతిమయము	12	28 ప్రస్తుతము	46
10 సంజ్ఞానము	12	29 సహజము	48
11 అవస్థానము	18	30 వ్యాజ్యము	50
12 ఉద్దేశము	18	31 వ్యాజ్యము	51
13 అప్రసంగము	20	32 అప్రసంగము	52
14 కులము	25	33 విశేషము	54
15 నిత్యము	27	34 విశేషము	55
16 అవస్థానము	28	35 విశేషము	59
17 ప్రతిపదము	30	36 అవస్థానము	59
18 వ్యతిరేకము	31	37 అవస్థానము	60
19 నిత్యము	32	38 విశేషము	62

అంశము	ప్ర. పు.	అంశము	ప్ర. పు.
39 సమము	64	64 సంభావన	89
40 విచిత్రము	66	65 మిథ్యాభ్యుపగతి	89
41 అధికము	66	66 అతీతము	90
42 అల్పము	68	67 ప్రహరణము	91
43 అన్యోన్యము	69	68 విహదనము	92
44 విశేషము	69	69 ఉల్లాసము	98
45 వ్యాఖ్యానము	71	70 అవశ్య	95
46 కారణము	72	71 అనుజ్ఞ	96
47 ఏకాకరి	78	72 లేకము	96
48 మానసికము	74	78 ముద్ర	97
49 సారము	75	74 రత్నావళి	98
50 యథాసంఖ్యము	76	75 తద్గుణము	99
51 పర్యాయము	77	76 పూర్వరూపము	99
52 పరికృతి	79	77 అతద్గుణము	101
53 పరిసంఖ్య	79	78 అనుగుణము	101
54 వికల్పము	80	79 మూలికము	102
55 సమన్వయము	81	80 సామ్యావ్యయము	103
56 కారకవికలము	82	81 ఉన్మీలితము	103
57 సమాధి	82	82 విశేషము	104
58 ప్రత్యక్షము	88	88 ఉత్తరము	105
59 ఆరాపత్తి	84	84 నూత్నము	105
60 కావ్యలింగము	84	85 విహితము	107
61 అర్థాంతరవ్యాసము	86	86 వ్యాఖ్యోక్తి	108
62 వికస్యము	87	87 నూదోక్తి	108
63 ప్రాశస్త్య	88	88 వికృత్యోక్తి	109

అంశము	ప్ర. పు.	అంశము	ప్ర. పు.
89 యుక్తి	110	8 వ్యాజింక	182
90 వ్యాజింక	110	9 సమము	184
91 వ్యాజింక	111	10 సమము	185
92 వ్యాజింక	112	11 వ్యాజింకము	185
93 వ్యాజింక	118	12 అర్థాంతరవ్యాజింకము	187
94 వ్యాజింక	114	13 అర్థము	141
95 అర్థము	114	14 అర్థము	144
96 అర్థము	115	15 అర్థము	144
97 నిర్ణయము	116	16 సామాన్యము	145
98 ప్రతిపక్షము	117	17 వ్యాజింక	146
99 నిర్ణయము	118	18 నిర్ణయము	148
100 సామాన్యము	119		
		అనుబంధము II	
అనుబంధము I		సామాన్యపద వివరము	149
1 దీపకము	121		
2 ప్రతిపక్షము	122	అనుబంధము III	
3 సమాన్యము	123	అర్థము ప్రతిపక్షము	152
4 ప్రతిపక్షము	123		
5 అర్థము	129	అనుబంధము IV	
6 ప్రతిపక్షము	130	అర్థము ప్రతిపక్షము	155
7 వ్యాజింక	131		

కు వ ల యా న ం ద సా ర ము

గీ. వేల్పుటింతుల పెన్నెరివేణికావి
కాసపడి, వ్రాలు తుమ్మెద యాలపించు
గానమున మాఱుమోగెడి గారిపాద
పంకజము పాపహరమయి పరఁగుఁగాక ।

ఆ. పిండోరుల తపమున కొండోరుల్ ఫలమయి
వెలయుచుండి లోకవితతి కెల్ల
తల్లిదండ్రులగుచుఁ దనరెడి ప్రాక్తన
దంపతుల నెపుడు నెదను దలంతు.

1. ఉపమ

క. ఉపమానవస్తువునకును
మపమేయంబునకు నెచట నొప్పుగు సామ్యం
బు పరగుచుండు నయ్యది
యోపను యగునటంచుఁ బలుకుచుందురు విజ్ఞుల్.

ఉపమానమానవమ, ఉపమేయమానవమ సాగనైక సామ్యమాను
శ్చుప్తమాగ నిరూపించుట యోపమానంకారమా. తర్లింతఁబడునది యోపమే
యమ. తర్లింతఁబడుచానికి సమానమగునది యోపమానమ. అనఁగా-ప్రకృత
మైనది యోపమేయమ. అప్రకృతమగునది యోపమానమ. అలంకారము
అన్నియుఁ జనుకొన్నరమాను గల్గించునవి. కావున సామ్యము సాగనుగ
మందెదితో మపమ యలంకారము కాఁజాలదు. ఇంది ఉపమానమ, ఉప

మేయము, ఉభయ సాధారణమును ధర్మము. ఉపమావాచకములగు
పాఠక్ - వరక్ - కైవడిక్ - మొదలగు పదములలో వేదన పాఠక్రియ
[ఈ వాల్మీకి] ఉండవలెను. ఉదాహరణము—

క. గిరిరాజతనయకై వడి

నీరి రాజుల వెలయు నీ సుఖీల యనుచు నా

గిరికన్య క చటి మానులు

గిరికాతుభనామ మిది రకిల్పివ ఫణిలిన్.

(వసుచరిత్రము)

ఇందు గిరికాజుని యుపమేయము. పార్వతి యుపమానము. నీరి
రాజుల వెలయుట యభయసాధారణమును ధర్మము. “కైవడి” అనునది
సాదృశ్యవాచకము. ఉపమాసామగ్రి యగు పదార్థచతుష్టయము వాచ్య
ముగ నున్న యుపమ పూర్ణయగును. ఇంకేది లోపించినను బుప్తోపమ
యగును. మీఁదిది పూర్ణోపమోదాహరణము. బుప్తోపమే ఉదాహరణము—

చ. మలయజగంధియైన మధుమావతియూర్పులకమ్మఁదావిచెం

గలువల సారథంబునకు గాదిలిచుట్టము, చక్రవాకులం

గలకలనవ్వు దాని చనుకట్టు, విశాల తదీయ నేత్రముల్

తొలకరిక్రొమ్మెఱుంగునయి కోడులు మిండలుగండుమీలకున్.

(క్రీడాభిరామము)

ఇచటఁ ఇక్రవాకీ ప్రసమంజః గత సామ్యము గుండ్రముగ నుండుట,
నేత్రములక, విద్యుద్వీసములకు గత సాధర్మ్యము చంచలత్వము. ఆ
సామ్యము లిచ్చట శబ్దప్రతిపాద్యములు కానందున నిది బుప్తోపమ యగును.
ఇట్లే వాచకలోపాది విషయముల వెలుంగినది.

2. అనన్యాయము

గీ. ఒక్కదానికే వర్ణ్యతయు నుపమాన
తయును గల్గ ననన్యాయంబయి చెలంగు.

ఏదైన ఒక్కదానికే ఉపమానత్వము, ఉపమేయత్వమునూడ నిరూపింపఁబడిన నది అనన్యాయ మగును. దానితో దానికే సామ్యము చెప్పట తడవదుగాన (అన్యాయంబుడు కావున) అనన్యాయ మను నామ మీ యలంకారమునకు సార్థకమగుచున్నది. ఇట్టి సామ్యమువలన దానితో సరి యగున కస్తువు వేరొకటి లేదని తేలుచున్నది. ఉదాహరణము—

క. చారిధికిని చారిధియే

మేరునగంబునకు సాటి మేరునగంబే

నారాయణదేవుకు సరి

నారాయణదేవు గాక నరపతులెదురా !

(అదిదము నూరకవి చాటువు)

ఇచట సమాద్ర - మేరునగ - నారాయణదేవులతో సరిపోల్పుఁ బడిన క స్త్యంతరములు లేనట్లు వర్ణింపఁబడినది.

3. ఉపమేయోపమ

గీ. వర్ణ్యత యవర్ణ్యతయు రెండు వస్తువులనె
యమర నది యుపమేయోపమాఖ్య నొందు.

రెండు వచారములు వర్ణ్యత ముపమానోపమేయభావమును పొందిన ఉపమేయోపమాంశార మగును. దాని కిదియు, కినికదియు సాటి యగునని చెప్పినపుడు, ఈ రెండిటికి సాటి యగు నూఁజక వచారము లేదని తేలును. ఉదాహరణము—

గీ. జలము తారాపథమురీతి వెలయుచుండె,
 ఆకసము జలమట్టుల నలరుచుండె,
 తారకలు కుముదాకృతిఁ దనరుచుండె,
 కుముదములు తారకాకృతిఁ గొమరుమిగిలె.

ఇచట జలమారాళమరీతి నున్నదని చెప్పినపుడు జలమున
 మేయము, ఆరాళ ముపమానము నగుచున్నది. ఆరాళము జలమువలె నున్న
 దనునపుడు జల ముపమానము. ఆరాళ ముపమేయము నగుచున్నది. ఇట్లే
 తారాకముదములును పర్యామముగ నుపమానత్వము నుపమేయత్వమును
 పొందుచున్నవి

4 ప్రతీపము

నీ. ఉపమానవస్తున కుపమేయతను గల్పు
 సంబుచేసిఁ బ్రతీపం బదొకటి,

ప్రసిద్ధముగనున్న ఉపమానోపమేయభావమును మార్చి చెప్పుట
 ప్రతిపాఠంకార సామాన్యతకలుము. లోకమున నుపమానముగఁ బ్రసిద్ధ
 మైనదాని నుపమేయముగఁ జెప్పినఁ బ్రథమ ప్రతీపభేదముగను. ఉదాహ
 రణము—

చ. ఆనయము నీదుచూడ్చికైనయా నలకల్వయు నీటము నై, మో
 మునకెనయైనచందురుని బూర్తిగఁగప్పె పయోధరాని, నీ
 నునడక పోల్చియోనడిలతోఁజను హంసలు కూడఁబోయెనో
 వనితరొ! నీకు నీడయిన వస్తువులైన లభింప వక్కటా!

సతీవిరహమునఁ బరితపించు శౌక విరహిమాట విని, ఇచట నుప
 మేయములుగాఁ బ్రసిద్ధములైన కనుగవ-మొగమునడక - ఉపమానములు

గను, ప్రసిద్ధోపమానములగు నల్లకలువ-చంద్రుఁడు - హంసుగమనము ఉప
మేయములుగను వర్ణింపఁబడి యున్నవి.

అన్యోపమేయలాభా ప్తిని వర్ణ్యము
నాదరింపకయున్న నది మఱొకటి,

ఉపమానము నుపమేయముగఁ గల్పించి, దానిం బురస్కరించు
కొని ప్రసిద్ధోపమేయమును నిరసించుట ద్వితీయప్రతిపదేద మగును.

గీ. సోగకనుగవ కలదని చూచికొనుచు
నెంచరాని గర్వమ్ము వహించెదేల!
కలవు నీకన్నుగవపాటి కళలఁజెలఁగు
కలువలు సరస్సులం దెల్లకదలయందు.

ఒక నుండరిని వర్ణించు నీ పద్యమాన నుపమానములగు కల్ప లువ
మేయములైనవి. తల్లాభమాన నుపమేయముగు కనుగవపట్ల అనాదరము
చూపఁబడినది.

వర్ణ్యోపమేయా ప్తి వర్ణ్యేతరానాద
రఁబుచెప్పినఁ బ్రతిపం బదొకటి,

ఉత్కృష్టమగు నుపమేయము లభించుటవలన, ఉపమానమును
దిరస్కరించుట మూఁడవ ప్రతిపదేదమగును. ఉదాహరణము—

గీ. దారుణంబుల నేనె పెద్దనని తెలఁచి
గాలకూటము నీవేల గర్వపడెదు!
కలవు నీవోలికలుకల ఖలులమాట
లెంతయును నాధుజనులకు హింసఁగూర్చు.

ఇచటఁ గాలకూటముకంటెను దారుణములగు ఖలులమాటలు-ఉప
మేయము లభించుటవలన ఉపమానముగు కాలకూటము దిరస్కరింపఁబడినది.

ప్రకృతముతోడ నుపమితినివృత్తియ
నృమునకు లేదని యనుట యొకటి,

ఉపమానమునకుఁ బ్రసిద్ధోపమేయముతోడి సామ్యమే వదురదని
చెప్పట చతుర్థప్రతిపఢేదము.

గీ. ఉచిత ఆలింపు మెంత యనుచితమైన
వాడు ముల్లోకములయందుఁ బ్రాణినదియొ,
చంద్రుఁడంట ! నీమొగమునకు సరియగునంట !
పామరులుకాకె యిట్టులఁ బల్కువారు !

ఇచట ఉపమానమున చంద్రునిఁగి ఉపమేయమున కనితాముఖముతో
సామ్యము వదురదని చెప్పఁబడినది.

గీ. అల్లయుపమాన కైమర్మమైన నొకటి
పంచవిధముల నీ ప్రతిపంబు వెలయు.

ఉపమానము చేయు పనింగూడ ఉపమేయమే యొనర్చునపుడు
ఉపమానము నిష్ప్రయోజకమని చెప్పట చివటి ప్రతిపఢేదము.

గీ. ఆతినికీర్తి ప్రతాపంబు లవనిఁ గలుగ
నేల యని యంచు మదిలోన నెపుడు తలఁచు
నపుడ పరినేషమిషమున నబ్జసూర్య
మండలముల విధాత్పండు కుండలించు

(శృంగారవైషధము)

ఇచట ఉపమేయములగు కీర్తిప్రతాపములే ఉపమానములగు
చంద్రునియొక్కయు సూర్యునియొక్కయుఁ గార్యములగు కాంతిని
తేదిమిని గలుగఁజేయుచుండుటచే, ఉపమానములు నిరరకములైనట్లు
వర్ణింపఁబడినది. ఇట్టి యంతఃకార మైదు విధములు. ఇదియొ నింతః
జూర్వము చెప్పఁబడిన అనన్యాయమున, ఉపమేయోపమయు ఉపమాం
కార ఢేదములే యని కొండటి మతము. ప్రతిపాఠంకారమునందలి చివటి

భేదమున నుపమానాత్మకము (అనఁగా నుపమానప్రతిరీధిభము) ఉండుటం బట్టి యిది యాత్మకాంతంకారమునని మఱికొందఱు తలంచిరి.

౩. రూపకము

విషయము విషయ్యభిన్నమై వెలసియున్న
విషయితాద్రూప్యము క్తమై విదిలమైన,

గీ. పండితులు రూపకంబని పల్కుదు రది
సమత మ్యావత నాధిక్య సంఘటనను.
నాఱు లేఱఁగలు.....

విషయ ముపమేయము. విషయ యుపమానము. ఉపమానోపమేయముల కభేదము కల్పించుట కాని, ఉపమేయమునం దుపమాన తాద్రూప్యముఁ జెప్పుట కాని రూపక మగును. ఉపమానోపమేయములకు భేదమున్నను, తాద్రూప్యమున ఉపమేయమునం దుపమానత్యమే యున్నట్లు తర్కింపఁబడును. ఉపమేయము ఉపమానరూపమును ధరించినట్లు తర్కింపఁ బడినందున నిది రూపకాంతంకార మగుచున్నది. మిఁదిరీతి నిది తొలుత రెండు విధములు,

ఉపమేయ ముపమానసమానమైనట్లుగాని, ఉపమానముకంటెఁ గొంచె ముత్కృష్టముగాఁగాని మ్యానముగాఁగాని యుండునట్లు తర్కింపఁబడును. ఇట్లు రూపక మొఱు విధము లగుచున్నది.

అభేదమున నుపమేయ ముపమానసమానమై యుండుట తదాపకము—

ఉ. అక్కట! కౌరవావ్యయమహర్షి వనింకెనునట్లుతోఁచె నిం
దొక్కరుఁడైన శేషపుహితోక్తి మేకొనఁడయ్యె నర్జునుం
డెక్కటి దాన చాలుఁదము నిందఱఁదీవ్రకరాగ్నిఁగాల్పఁబెం
పెక్కిన పాండునందనుల యే దైటఁదొల్లియుఁదా రెఱుంగరే!
(మహాభారతము)

ఇచటఁ గౌరవాస్వయమునకును సమాద్రమునకును భేదము లేనట్లు వర్ణింపఁబడినది. “అర వమువంటి కాలవాస్వయము” అని యరము గ్రహించి యిచ్చట నుపమయే యగునని శంకింపఁ బనిలేదు. ఇంకిపోవుట సమాద్రధర్మముగాని, వంశధర్మముకాదు.

అర వముకంటె వంశము తక్కువయని గాని యెక్కువయని గాని చెప్పకుండుటచే నిది సమానాభేదోదాహరణ మగుచున్నది.

మ్యానాభేదరూపకమున వదాహరణము—

ఆ వె. అజాఁడు కనకమందు నంగనలందును

ఉభయగతుల భ్రమల నొదవఁజేసె;

వానియెడల సత్తి వదలిన యాతఁడు

వరునియాపుగన్న పురమారుండె.

ఇచట వరునికి, శివునికి భేదములేనట్లు వర్ణింపఁబడినది. కాని వరుఁడుమానవాకృతిఁదాల్చి యుండుట యొకటి తక్కువగఁ జెప్పఁబడినది.

అధికాభేదరూపకమున వదాహ్యుతి—

గీ. తాపసిని గౌరవించు పితామహుండు

బలిని యాచింపఁబోవని వామనుండు,

మేలుపుట్టఁబు కల్లు త్రిశూలపాణి

ప్రథితగుణయుక్తుఁ డా రాజవల్లభుండు.

ఇచట రాజానకు; బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులకును భేదములేదని చెప్పఁబడినది. బ్రహ్మ భృగువును నిరసించెను. రాజా ఋషులను గౌరవించును; కాన రాజధివఁడు. ఇట్లే విష్ణుమహేశ్వరుల విషయమునకు వర్ణింపఁబడినది.

తాద్రూప్యమున సామ్యమున వదాహ్యుతి—

ఉ. కంటివె కన్నులార నవకంఠునిరూపము! వీనులారఁగా

వంటివె వానిమాట! లొక వెంబడినైన ననుం దలంచెనే!

అంటివే! 'కృష్ణకృష్ణ'యని! ఈ శుకమా! పాడగంటివీవు; నూ
వంటియదృష్ట హీనలకు వానిఁగనుంగొను భాగ్యముబ్బనే
(రాధామాధవసంవాదము)

ఇచట శ్రీకృష్ణమన్యుఁడు కథేదము లేదు. కాని కృష్ణునియందు
మన్యుభక్త్య మోహింపఁబడినది. కావుననే యతఁడు “వశమృగం”డని
హేయఁబడియున్నాఁడు. ఇచటఁ గంతునికంటె కృష్ణునియెడ శాధి
కృష్ణము గాని న్యూనత గాని వర్ణింపఁబడియుండలేదు. అందుచే నిది హమ్మ
మున వదాహరణమగును.

తాద్రూప్యమునం దాధికృష్ణమున వదాహరణము—

గీ. అనితరుచిమించు నా హలాహలముకంటె

వెలివెలుంగుల యీ చంద్రవిషము మించు;

ననితవిష మెల్ల మింగెను హరుఁడు రాహు

వీని మింగియు పోవక వెడలనుమిసె

(కాలింపికన్యాపరిణయము.)

ఇచటఁ జంద్రునియందు విషత్వ మోహింపఁబడినది. ఈ చంద్ర
విషము ప్రసిద్ధమును హలాహలముకంటె వేఱనియు, రాహువు దీనిని
మింగియు గళమున నిముడ్చఁజాలక పోయెననియు వర్ణింపఁబడినది. హలా
హలముకంటె నిది యుత్కృష్ట విష మునుటచేత శాధికృష్ణమున వదాహర
ణము కాఁగలదు.

తాద్రూప్యమున న్యూనత వదాహరణి—

గీ. నాల్గు మొగములు లేని రెండవ విరించి

కరయగము గల రెండవ మారహరుండు

ఫాలనేత్రము లేనట్టి పార్వతీశుఁ

డనఁగఁజెల్లుఁ బరాశరునాత్మజుండు.

ఇచట క్యానునియందుఁ గ్రహముగ బ్రహ్మత్వము, హరిత్వము, మహేశ్వరత్వము శాశ్వతమనబడినవి. “రెండవ విరించి, రెండవ మారకాడుడు, పార్వతీకుడు” అని చెప్పటచే నిచటఁ దాద్రూప్యమే కలవనియు, తదనచతుష్టయము, కలచతుష్టయము ఘాతశీత్రము, లేకండుటచే నిది న్యూనోదాహరణమనియు తెలుంగవలెను.

6. పరిణామము

.....పరిణామముగఁ గ్రియార్థమై నిష్ఠయు విషయాత్మక నతిశయిల్లు.

ఏదైన కార్యమున మపమానము స్వయముగఁ గార్యకారి కాఁజాలక, ఉపమేయముగా మాత్రీ కార్యమున సాధించునట్లు వర్ణించుట తరిజామాంకారమగును. ఉపమేయ మపమానముగా మాత్రీనట్లు వర్ణించుట తూపకమనియు, ఉపమాన ముపమేయముగఁ బరిగమించినట్లు చెప్పుట పరిణామమనియు గమనించవలెను. ఉదాహరణము—

మఃమునుమున్ పుట్టినకొంకులౌల్యమునిడన్ మోదంబువిస్తీర్ణత

జోనుపంగోరులుక్రేళ్లుత్రిప్పమదిమెచ్చుల్ రెప్పలల్లార్పన

త్వనుషంగస్థికిరిచ్చపాటాదవనోయ్యారింబునంజంద్రికల్

దనుపంజాచెలతాంగిభూసురుఁబ్రవుల్లన్నేత్రపద్మంబులన్.

(మనుచరిత్రము)

ఇచట తాఁగి భూసురుని ప్రభుత్వశీత్ర వద్యంబులతోఁ జూచెనని తల్లింతుఁబడినది. తద్యములకు వీక్షణ క్రియోపయోగిత్వము లేదు. అది కలనట తాఁగి కవి శీత్రరూపముగ మారినది. కావున నిది పరిణామ మగును.

7. ఉల్లేఖము

క. పెక్కుగతుల నుల్లేఖము

నొక్కపదార్థమునఁ బెక్కురోలి విలిపినఁ

పెక్కుగతుల నుల్లేఖము

నొక్కఁడె యొక దానఁ గూర్చ నుల్లేఖమగున్.

(1) అనేకవిధధర్మములు కల వస్తువును, తత్తద్ధర్మానుసారముగ నానెక అనేకరీతులను తలంచుట తొలి యుల్లేఖము. ఉదాహృతి—

గీ. సిరిమగఁడటంచు యువతులు, కఠినిబ్రోచి

నట్టివాఁడని వృద్ధులు, నమలయాప

విలసితుండని బాలలు తలఁచుకొనుచుఁ

గంసమర్దను జూచిరి కౌతుకమున

ఇచట యువకులచేతను, వృద్ధస్త్రీలచేతను, బాలికలచేతను ప్రశస్తుఁడు తత్వము రీతుల నూహింపఁబడినట్లు కర్ణింపఁబడియున్నది.

(2) ఒక్కవస్తువు నొక్కఁడే అనేకరీతుల నుల్లేఖించిన నదియు నుల్లేఖాంకారమగును. ఉదాహృతి—

చ. మనసిజ మంత్రఘోషములు మన్మథునానతిమాట లిందిరా

తనయవిలాసహాసములు దర్పకునాక్కుటెలుంగు లంగణ

మ్మని చదువుల మనోభవుని మోహనగీతు లనంగ చారుభే

లనములు నెల్లదిక్కులఁ జెలంగ మదోక్కుటకోకిలధ్వనుల్.

(నృసింహపురాణము)

ఇచట మదోక్కుటకోకిలధ్వనులు మన్మథుని మంత్రఘోషములు గను, నానతిమాటలుగను, విలాసహాసములుగను, అర్చుటెలుంగులును, చదువులుగను, గీతికలుగను ఒక్కనిచేతనే యుల్లేఖింపఁబడియున్నది. ఆ యుల్లేఖించినవాఁడు కవి.

8-9-10 స్మృతి - భ్రాంతి - సందేహములు

క. సాదృశ్యస్మృతి స్మరణము,
సాదృశ్యభ్రాంతి భ్రాంతి సంజ్ఞక మయ్యెన్,
సాదృశ్యంబున సందే
హాదృతి సందేహమగుచు నలరుం గృతులన్.

సాదృశ్యమువలన స్మరణము కలుట స్మృతిమదలంకారము. అనఁగా
శాకవస్తువున గనినచోఁ దత్తమనమగు వస్తువంతయు తలంపునకు
వచ్చుట స్మరణమగును. సాదృశ్యమువలన శాకవస్తువునందు వస్తువంత
భ్రాంతి కలుట భ్రాంతిమంతము. సాదృశ్యమువలన “ఇదియో! అదియో!”
అని సందేహము కల్గిన సందేహంకారమగును.

స్మరణమున (స్మృతి) వదాహరణము—

గీ. కమలముంగన్న నందమా కలువఁగన్న
మొలుపుగరిఁగన్న నద్దంపు మొలుఁగుఁగన్న
చంద్రమునిఁగన్న జెవురులచక్కిఁగన్న
తలఁపునకు వచ్చు నీరూపు తలిరుఁబోడి!

ఇచటఁ గమలాదలం గనినపుడు తత్తత్సదృశములగు కాంతావ
యోజములు, వానివలనఁ గాంతయు స్మృతికి వచ్చునట్లు వర్ణింపఁబడి
యొన్నది. కావున నిది స్మృతిమదలంకారము.

భ్రాంతిమదలంకారమున వదాహరణము—

నీ. గిరినిక్షంబములఁ గుంజరపుంజమను శంకఁ

గంతీరవంబు లుల్కంత నెగయఁ.

బల్బలంబులఁ గిరివ్రవరంబులను శంక

నెఱుకరాజులు విందు లెక్కుపెట్టఁ,

గడలిమధ్యంబునఁ గాశీలమను శంక

జలదేవతలు భీతి సంభ్రమింప.

నదములఁ గువలకాననవాటి యను శంక

నిందిందిరక్షేణు లెదురుకొనఁగ

గీ రజరగిరియ దుఁ దాండవారంభరభస

భంగపరితపరశ్వధపాణినిఃట

కంధరారుద్ధగజక్ష్మితికంతశంక

ప్రమథులకుఁ దోచ నంధకారంబు ప్రబలె.

(భీమభండము)

ఇచటఁ జీకఁటియందు సింహాదులకు గజత్వాదిభ్రాంతి కల్గినట్లు
వర్ణింపఁబడినది కావున నిది భ్రాంతిమదలంకారము.

సందేహమున వివాహరము —

కా. నాదంబోక్తిటిపిక్కటిల్లెదిశలన్న బ్యామృతావ్యాహరా

స్వాదంతై విననయ్యెడిం బ్రియవయస్యా! వింటివే యట్లుదీ

నాదంబో కలకంతనాదము మరున్నారీమణివల్లకీ

నాదంబో వివరింపరాదు పరమానందానుసంధానమై.

(వసుచరిత్రము)

ఇచట యట్లుదీ - కలకంత - మరున్నారీమణివల్లకీ నాదములన్నియు
నొక్క టొక్క మంటుటచే, రాకా వినిన నాద మేదో తెలియదని సంజ్ఞ
నామే వర్ణింపఁబడినది. కాన నిది సందేహంకారముగను.

11. అపహ్నుతి

నీ. ధర్మవిక్లావమన్యధర్మార్థమైన శు

ద్ధాపహ్నుతి యటంచు నలకుచుండు!

ఇదె యుక్తిపూర్వమా హేర్విపహ్నుతిః ధర్మ

విహ్నుతి మొదోట నిలుపఁగోర్క

యైనఁ బర్యస్తయాః¹ అన్యకంకను భ్రాంతి
 వారణంబున భ్రాంత్యపహ్నుతియగుః²
 అన్యకంక కల్గునపుడు యథార్థముఁ
 గప్పిన ఛేకయై గలుగింకెక్కు³

గీ. శైతవము మిష మొదలుగాఁ గల పదములఁ
 జెప్పి వస్తుస్వరూపము గప్పవేయఁ
 గైతవాపహ్నుతి యనంగ ఖ్యాతిఁజెందు⁴
 వెలయు నీ రీతి నిది యాఱు విధములగుచు.

1. కర్ణనీయమున నక్షుప్తనందలి ధర్మమును గప్పిజైతి తత్పర్యక
 మగు నేతోక ధర్మము నచ్చట ఆలోపించిన కుద్ధాపహ్నుతి యగును. అక
 హ్నుతమునఁగా కప్పవేయుట. ఉదాహరణము—

గీ. కొమ్మకా దిది బంగారుబొమ్మగాని
 ఇంతికా దిది బాజపూబంతిగాని
 కలికికా దిది మరుని పూములికికాని
 భామకా దిది లావణ్యనీమకాని.

(కళాంకవిజయము)

ఇచట ఇంతియందుఁగల కాంతాత్మధర్మమును గప్పి మహర్షివ్రతి
 మోక్షము, శ్రుష్టకండుకత్వము, మన్యకభాగత్వము, లావణ్యనీమాత్వము
 నను ధర్మము లాలోపించఁబడి యున్నది.

2. హిందీ యపహ్నుతమే యక్షిప్తధర్మకమగునీది సోత్వకహ్నుతి
 యగును. ఉదాహరణము—

గీ. చంద్రురుడు కాఁడు వీఁడు ప్రచండుఁడగుట
 సర్వముఁడు కాఁడు రాలిరి యైనకరన

కాన మింటను వెల్లు నీ ఖలుఁడు తలఁప

నబియందలి కాడల మగుట నిజము

ఇచట మింట తెలుగు చంద్రుఁడు చంద్రుఁడుకాని కూర్మఁడుకాని
కాడని చెప్పటలో యొక్క చూపఁబడినది. చంద్రునియందు బడకా
నలక్ష్య మొనరింపఁబడియుండుట స్పష్టము.

8. ఒక వస్తువుయొక్క ధర్మమును, ప్రస్తుతాతిరీక్తమగు తత్వోక
స్థమున నొనరించినఁ బర్యస్తాపచ్ఛాతి యగును.

గీ. గరళము విషంబుకాదు భార్గవియెకాని
ప్రజ లదేలనా మార్చియే పలుకుచుండ్రు;
విసపుమేరిరి సుఖముగా మనలు; లక్ష్మీ
ముట్టినంది న వెన్నుఁడు మార్చిబొందు.

ఇచట గరళమునందలి విషత్వము నచటఁ గప్పికైచి యందిరయిం
నొనరించుటంబట్టి యిది పర్యస్తాపచ్ఛాతి యగును.

1. ఒక వస్తువునందు వస్తువంతరభ్రాంతి కల్గినా, కాని గప్పి
కైతి యథార్థమున తెప్పిన భ్రాంతాపచ్ఛాతి యగును.

క. ఇంతి! పానుపుపైనిదె

కంఠుఁడు కూర్పున్న బాఁడు కనుగొను మహాహా!

కంఠుఁ డనంగుఁడు, నీతెలి

వింతేనా! విజయరాఘవేంద్రుఁడె చెలియా!

(విజయరాఘవేంద్రునిపై రాటుపు)

ఇం నొక చరిత్ర కై విజయరాఘవేంద్రుని తాచి యతఁడు మన్యుఁ
డని భ్రాంతిగొనెను. నుజీ యొక చరిత్ర కై అతెఱ్ఱమున నొనరించు
యథార్థమున తెలిసెను.

5. తమ రహస్యము వెల్లడైన తెలిసికొనినపుడు, యథార్థమును గప్పివైచి జేతొకరిరింజెప్పుట చేకాపవ్వుతి. చేకవనఁగా విడగులు. వారి శేర్పరితన మచట వ్యక్తమగుటచే నది చేకాపవ్వుతి యని చెప్పఁ జూచున్నది. ఉదాహరణము—

క. పులకలన్నేని కొనఁగూర్చి మోవిఁగఱచె
 నీర్మితింబుల శిక్షించె - చిగురుఁబోడి !
 మగనిగూడితి వేమి? - నీమాట లేమి!
 పలుకుచుంటిని హేమంతుపవను మహిమ

ఇచట వాయక మగనిం గూడియున్నను, యథార్థమును గప్పివైచి శతగాలివలనఁ బుత్రాంకురాదికము కల్గెనని చెప్పినది.

6 వ్యాకాదిపదములం బ్రయోగించి ప్రకృతమును గప్పివైయుట కైతవాపవ్వుతి యగును. ఉదాహరణము—

జ. అడరు నవీనభానుకిరణానల మఁటినఁగూడుకొన్న పు
 ప్పొడికొలుచెల్ల మోసికొనిపోయెడిసంభ్రమ మొప్పుగంటివే
 పడఁతి! భవద్విహారనవపద్మసరఃకుముదాలయంబులకా
 వెడలు మిలిందబృందముల వీఁపుపిశంకిమృతైతవంబునన్ .
 (మనుచరిత్రము)

ఇచట వీఁపుయొక్క వచ్చనికాంతి కైతవపదమునఁ గప్పఁబడి పుప్పొడికొలుచెల్ల మోసికొనిపోవుట యను భర్త్యాంతర మోహింపఁబడి నతి. కావున నిది కైతవాపవ్వుతి యగును.

12. ఉ త్పేక్ష

గీ. ఊహ యుత్పేక్ష యని చెప్పవొప్పు; వస్తు
 హేతు ఫలభేదముల మూఁడు రీతు లదియు

వస్తువు క్త మనుక్తమై వరలు; తెలులు

సిద్ధము నసిద్ధము నగుచుఁ జెలఁగుచుండు

ఉపమాన ధర్మము లుపమేయమునందు నుండుటకు విలసివచ్చును. అట్టి ధర్మముల ననుసరించి యుపమేయ మాపమానముగ నూహింపఁబడుట ఉత్పాద యగును. వస్తుత్పాద యనియు, హేతుత్పాద యనియు, ఫలాత్పాద యనియు నిది మూఁడు విధములు. ఒక వస్తువును వస్తువంతరముగా నూహించుట ఉత్పాద. అది ఉత్పాదయమనియు, ననుక్త విషయమనియు రెండు విధములు. ఉపమేయము శబ్దోపాత్తమైనచో నుక్త విషయ మగును. అది శబ్దోపాత్తము కానిచో ననుక్త విషయమగును. హేతువు కానిదానిని హేతువుగ వర్ణించుట హేతుత్పాద యగును. ఇది సిద్ధవిషయమనియు, నసిద్ధవిషయమనియు రెండు విధములు. ఉన్న విషయమును హేతువుగ వర్ణించుట సిద్ధవిషయము. లేని పదార్థమును హేతువుగ వర్ణించినచో నసిద్ధవిషయ మగును. ఫలము కానిదానిని ఫలముగా వర్ణించుట ఫలాత్పాద యగును. అదియును మిఁదిరీతి నే నిత్య విషయమనియు, నసిద్ధవిషయ మనియు నిరుతేజఃగులై యున్నది. ఇట్టి యుత్పాద యాఱు విధములు.

ఉత్పాదయ వస్తుత్పాద తదావారణము—

మ తమిఁబూదీగలతూగుటుయ్యెలలఁబంతాలాడుచుం

[దూఁగు నా

కొమరుఁబ్రాయపుగల్పిగుబైతలయంఘ్రుల్ చక్కగాఁ

[కాఁగి మిం

టి మొగంబై చనుదెంచుతీవిఁగనుఁగొంటి దివ్యమాసింద్ర! నా

కమ్మగీనత్రలతాదీకయ్యమునకుం గాల్పాఁచులాగొప్పెరిన్.

(కాశ్యపాదయము)

ఇచటఁ గొడుగుఁబ్రాహ్మణ గర్విగుర్వైతం యంత్రములు మించి
మొగంబై పాఁడి చనుచుంటు, నాకమ్మగీసేత్రంలోడి కయ్యమానకుఁ
గాల్పించునట్లుగా మాటొంపఁబడినది. ఉపమావోపమేయములు రెండును
ధర్మపాద్యక్యమును గర్భియొందుట చుప్పువ్వును. ఇచట నుత్తమేయము కట్టో
పా త మె యొన్నది.

అను క్త విషయ సమ్మత్రేక్ష తదాహరణము—

గీ. సుంద్రము తరంగముల ఫేనచందనమ్ము
నరుగఁదీసిన తై వడి నలరె; విధుఁడు
దానిఁ గరముల దిగ్వధూతనువులందుఁ
బూయుచున్నట్లు లెలెయుఁ బొలుపు మిగిలె.

ఇచట సుంద్రము తరంగములచే ఫేనమును చందనము నగరుఁదీసిన
ట్లుక యుత్పేక్ష చెప్పఁబడినది. ఆ చందనమును చంద్రుఁడు కరము
లచే దిక్కు అను కాంతి కరీరములఁ బూయుచున్నట్లున్నదని యింకొక
యుత్పేక్ష కలదు. మొదటిదానిలో ఫేనము తరంగములచే నొద్దనకుఁ
ద్రోయఁబడుట చందనము అరుగఁదీయుట యని యూహింపఁబడినది
కాని యా త్రోయుట కబ్దముచేఁ జెప్పఁబడలేదు. కావున నిది యను క్త
విషయమగును. ఇట్లే రెండవ యాదాహరణమున చంద్రఃరణమును దిక్కు
అందు వ్యాపించుటంకాది అది దిగంగ నా కరీరశేషముని యూహింపఁ
బడినది కాని యా వ్యాపనము చెప్పఁబడి యుండలేదు. అందుచే నిదియు
సను క్త విషయమగును. మొదటిదానిలో సుంద్రప్రాంతమున ఫేన మెక్కు
తగ నుండుటయు, రెండవదానిలోఁ జంద్రుఁడు దిక్కు అను కాంతిమంతము
అగుఁ జేయుటయు నిమి త్తములు.

ఉపాత్తవిషయోత్పేక్షయందు ధర్మమతోఁగూడిన విషయముల
(ఉపమేయముల) యెడనే యూహ కలదు. కావున నది ధర్మ్యుత్పేక్ష

యగును. అనుచు త్త విషయోత్ప్రేక్షయందు ధర్మ మాత్రమునంతే యువాచా నిబంధింపఁబడును. కావున నది ధర్మోత్ప్రేక్ష యనఁబడును.

సిద్ధ విషయ హేతుత్ప్రేక్ష వచావరణము—

గీ. పగలు చంద్రుఁడు రాత్రి ఖాస్కరుండు
లేనికలెము నా ధరావాని యెల్ల
వేళలందును వెలుగుచు విస్తృతమగు
యశమును బ్రతాపమును ధర నలరఁజేసె.

రాత్రి సూర్యుఁడు లేవండుటయు, పగలు చంద్రుఁడు లేవండు టయు లోకసిద్ధము. రాజా తన యశస్సును, ప్రతాపమును తెలియఁజేయుట కా లేని హేతువు కాదు. అట్లు హేతువు కావన్న న హేతువైన త్తిచట వర్ణింపఁబడినది. హేతువు కానిది హేతువుగా వర్ణింపఁబడినందున నిది హేతుత్ప్రేక్ష యగును.

అసిద్ధ విషయ హేతుత్ప్రేక్ష వచావృత్తి—

గీ. తరుణి! నీ మోము తేటుఁ బొందఁగఁదలంచి
చందురుఁడు నీవు ద్వేషించు సారసముల
తోడ వైరము సాధింపఁదొడఁగఁ గనుము;
తర మె నీచక్కదన మెంచ ధాతకై న!

ఇచటఁ జంద్రుఁడు పద్మముతో వైరము కలిగి యుండుట నహ జర! కాఁకాముఖకాంతిని బొందఁదలంచి యట్లావర్పలేదు. లేని కానిది వర్ణించుటచే నిది అసిద్ధవిషయమగును. అట్లు చంద్రుఁడు పద్మము తో క్రువగుటకఁగల కారణము తరుణిముఖకాంతి నభివేషించుటయే యని తెల్పుఁబడినది. కావున నిది అసిద్ధవిషయ హేతుత్ప్రేక్ష.

అసిద్ధిమయ ఫలోత్పేక్ష కదాహరణము—

అ. సాగరంబునందు జలపూరవృద్ధితై
చందురుండు సతము చంద్రకాంత
శిలలు పుష్కలముగ జలము స్రవంపఁగాఁ
తేయననుచు నూహసేయుచుండు.

చంద్రుఁడు సముద్రమునందలి జలపూరమున వృద్ధిఁజూచుట లోక
సిద్ధము. ఆ చం దుఁడు చంద్రకాంతశిలలను ద్రవంపఁజేయుట కయ్యది
ఫలము కావన్నను ఫలమొనఁట్లు ఇచట వర్ణింపఁబడినది.

అసిద్ధిమయ ఫలోత్పేక్ష కదాహరణము—

మ. అలీసీలాలక! కంట చిల్క భవదీయాలాపలీలాత్తి నిం
పలరంగోరి విపక్వదాడిమఫలవ్యాలంబి కాఘాఫల
జ్వలనావాఙ్ముఖమై తపంబు సవరింపన్ సాఁగె, నేలబ్బెడిం
దలక్రిందైఁ సమాన వాగ్గ్రహణ మేధాశక్తి బింబాశీన్! (కనుచరితము)

ఇచట ఫలముగా మహింపఁబడిన సిరికాలాపలీలాత్తి యసిద్ధము.
అది కవికల్పితముకాని ప్రసిద్ధము కాదు. ఫలము కానిదానిని ఫలముగ
వర్ణించుటనే నిచట అసిద్ధిమయ ఫలోత్పేక్ష యని యెఱుఁగవలెను.

13. అ తి శ యోత్తి

నీ. అగు సమాపకము సాధ్యవసాయమైఁ;¹ స

ః శ్శాశి యుచ్చ వాపహ్నవ యగు;²

అశ్వత్థమున్న భేదాఖ్యము¹; యోగక
 ల్పన మయోగమున సంబంధమగును²;
 యోగమందు నయోగయుక్తి యసంబంధ³;
 ముక్తమం బగును గార్యమును హేతు
 వొక్కసారిగఁ జెప్ప⁴, నొగిఁ జపలము కార్య
 సంసిద్ధి హేతుప్రసక్తి యున్న⁵;

3. హేతుకార్యక్రమంబులనీతి మార్పు
 పరిశయోక్తి యశ్వత్థమై⁶ యమరుచుండు.

1. పోలికను మార్పునపుడు ఉపమానోపమేయములను శిష్టవంతి
 యుండఁగా ఒక్క ఉపమానములే చెప్పి, ఉపమానోపమేయముల కభేద
 మును గల్పించుట అధ్యవసాయ మనఁబడును. అది యన్నయతిశయోక్తి
 తూపకాతిశయోక్తి యని చెప్పఁబడును. ఉదాహరణము—

చ. కరతలపీడనంబునను గందని చక్కని పూలచెండ్లు, క
 ప్సరమున రూపునేపుచెడిపోవని పచ్చనినిమ్మపండ్లు, మేలే
 పరిమళసంపదం గలిసి వర్ధిలు బంగరుగిండ్లు, నీకు నే
 పరమతపంబునంగలిగెఁచాయముచే ననుకొందుఁగోమనీ!

(వసురాణం చాటువు)

ఇచ్చటఁ గనఁబడు అపమేయములు, పూలచెండ్లు, నిమ్మపండ్లు, బంగరు
 గిండ్లు ఉపమానములు. ఉపమేయములగు వసురాణం శిష్ట ఉపమా
 నోపమేయములగు భేదము లేదని స్థిరపఁబడినందున నిది తూపకాతిశ
 యోక్తి యగును.

2. మిఁది తూపకాతిశయోక్తియం బహుమతి ముద్రా నాశ్రి
 తుడఁగి పది పాదశ్లోక యనఁబడును.

35793-1
 H
 10000

ఉచాహరణము

నీ. చూత్రికవిద్రుమ మధ్యయందునఁ గాక
 పుష్పంబుల మధువు పోసఁగుటెట్లు!
 కుముదతాంధవుని నడుమఁ గాక యయ్యని
 యర్థవంబునయందు నలరుటెట్లు!
 శంఖమూర్ధప్రదేశమునఁ గాక యతఁడు
 తూరుపు కొండపైఁ దోచుటెట్లు!
 తొలకరిమెఱుపునందునఁ గాక యద్దియుఁ
 గడలియొడ్డులయందుఁ గలుగుటెట్లు!

గీ. మించుబోడి నొకప్పడుఁ గాంచకుండ
 ప్రజలు దబ్బర లిట్టులు పలుకుచున్ద్రు;
 కాని యొకపరి నా తన్వీ గాంచిరేని
 తమ తలంపులు తప్పని తలఁపఁగలరు.

ఇదటఁ గ్రమముగ తంతములు - అధరము - దాని మోధర్యము -
 ముఖము - కంఠము - లావణ్యము అను నుపమేయములం తెప్పక యుపమాన
 ములనే కవి ప్రతిపాదించెను. మఱియు మధువు పుష్పంబున నుండఁగా,
 అట్లు లేదని చెప్పి చూత్రిక విద్రుమము నడుమనే కలదని యపహ్నుతి
 తోడ నర్పితమై యున్నది. ఇట్టి యపహ్నుతము లున్నందున నిది సాపహ్ను
 తాతికయోక్తి యగుచున్నది.

గీ. ఒక నస్తువు తక్కినవానివలెనే యున్నను, అది వానికంటె
 తేలుగా నున్నదని నర్పించిన భేదకాతికయోక్తి యగును. ఉచాహరణము.

గీ. కమలప్రతాపీ వైదగ్యగిరిమ, రూప
 సంపదతిళయమును మానసంబునందుఁ
 దలఁప నామె సామాన్యవిధాత్మశృష్టి
 కంటె భిన్నమటంచు నిక్కముగఁ దోచు.

ఇచట నీ ప్రీతిపూర్వక సామాన్యబ్రహ్మ పృష్టిలోఁ జేరినదైనను, కానికంటె జేయునదని కల్గింపఁబడినది. కావున నిది భేదకాత్మికయోత్తి.

4. ఆరీతి సంబంధము లేనిదానియందు సంబంధమున్నట్లు కల్పించి చెప్పుట సంబంధాత్మికయోత్తియగును. ఉదాహరణము—

క. అన్నగరి చిటుల యేనుఁగు

గున్నలపై నెక్కి నిక్కి శోయఁగవచ్చున్

మిన్నేటి పసిఁడితామర

అన్నన్ మఱి యేమి చెప్ప వంపలికరులన్ !

(రాజశేఖరచరిత్రము)

ఇచట నేనుఁగుగున్నలపై నెక్కినను మందానీ కమలమాలకు లోయుట యసంబంధమైనను సంభవమైనట్లు చెప్పఁబడినది.

5. ఏదైన సంబంధమున్నను లేనట్లు చెప్పిన నసంబంధాత్మికయోత్తి యగును. ఉదాహరణము—

డి. ఆ నగరంబుత్రోవను దినాధిపుఁడేగుచు దారికడ్డమై

పూనికనున్న కోటఁ గని పోవఁగలేక యిరాఁజు మేనులం

దా నటు దిద్దుమారి చ నెఁ వధ్యము; కాదని యంటిరేని యా

భానుని ద్వాదశాత్మకడని వల్కఁగఁగారణమేమి నిచ్చలున్ !

(దక్కణీపరిణయము)

ఇచట మాత్యండు కోటపైనుండి పోఁగలిగినను, పోఁజాలనట్లు చెప్పఁబడియుండుట నిది యసంబంధాత్మికయోత్తి యగును.

6. కారణము తొలఁత, అపేక్షకఁ గార్యముఁ జెప్పుట లోకనిద్రము. అట్లుకాక కార్యకారణము లొక్కసారియే నిరూపింపఁబడినచో అక్రమాత్మికయోత్తి యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. పాటఁజూచిన రిపుసేన పాటఁజూచు
 వింటికొఱఁగిన రిపురాజి వింటికొఱఁగు
 నేయునేటికి! నల పొండ నేయుసాటి
 వీరుఁ డిల లేడు; ప్రతి రఘువీరుఁ డొకఁడె.

(విజయవిలాసము)

శ్రుతులను బాణములచే గొట్టిన పిదప వారు వింటికొఱఁగుట లోక
 పితము. కాని యెచట రాజా వింటి కొఱఁగిననే రిపురాజి మరణించెనని
 యీ రెండు వను లొక్కసారి (అనఁగా క్రమములేక) జరిగినట్లు వర్ణించు
 అదివని కావున విది యుక్రమాతికయ్యోక్తి.

7. కారణమునకుఁ విదవ కాశ్యోక్తి త్రివిధమునక, కారణమున
 కాని క్రమము కర్తవ్యమైనదానినా కారణము కర్తవ్యము వర్ణించునా అద
 లాతికయ్యోక్తి యగును. ఉదాహరణము—

గీ. మన్మథానలతాపంబు మాన్పవేడి
 జెందమునఁ జేర్పఁబూను జెందమివిరులు
 వెలఁది నిట్టూర్పుగాడ్పుల వెచ్చఁదాఁకి
 వెరసి యరత్రోవయందె మర్మములయ్యె.

(కృంగారసేవధము)

విరహపీడితులగువారి కరీరముపైఁ బాయరత్నవ్రతం నుంచిన పది
 మర్మములను తెలుపుట సంభవము. కాని యెచ్చటఁ గారణమున త ప్రకరీరము
 దూరముగ నున్నంతమాత్రముననే కాశ్యోక్తి త్రియైనట్లు చెప్పుఁబడినది.

8. కాశ్యోక్తి త్రివిధముండగా, కారణమున జెనుకను వర్ణించిన
 అత్యంతాతికయ్యోక్తి యగును.

ఉదాహరణము—

శ్రీ. పుష్పవత్సలై న పిదపను బూపపించె
 లేర్పడుట సాజమాఁగదా యెల్లలరల!
 వింత యీ లరకూనకు వెనుకఁగాక
 ముందర నె యని బటువులై పొటమరించె.

(వసుదాయఁ చాటువు)

ఇచట పించె లేర్పడుట తొలరను, పుష్పవత్సలగుట తైత్తిరము
 వర్ణించఁబడినది. కావున నిది యత్యంతాతికయోగి.

14. కుల్యయోగి త

శ్రీ. ప్రస్తుతములందుఁగాని యప్రస్తుతములఁ
 గాని ధర్మము నొక దాని బూని నిల్పి,
 ఒనర హితమందు సహితమం దొక్కరితి
 వెలసినం దుల్యయోగితాభిఖ్యఁజెలఁగు.

శేవఁ ప్రస్తుతములందుఁగాని, అప్రస్తుతములందుఁగాని ఒక్కధర్మ
 మునే నిలుపుట కుల్యయోగితాంశార మగును. అట్లే హితాహిత
 ములు రెండిటియొడను భేదము లేక యొక్కరితినే ప్రవర్తించుటయుఁ
 కుల్యయోగి త యగును. శేవఁ ప్రస్తుతముల ఉదాహరణము—

శ్రీ. కడలు సంచారపూతముల్ గా నొనర్చి
 సంజవేళను విలయంబుచక్కి వచ్చు
 చుండఁ బల్లవతామ్రమై యొప్పుమిగులు
 తరణితాంతియు మునిగోమరిల్లి కయును.

రఘువంశముతో - వనమునుండి తిరిగి యాశ్రమమునకు వచ్చు వందినీ
 భేదపును వర్ణించు సంకర్షణానందతి పద్యమిది.

ఇచట సాయంకాల వర్ష నమన మార్యకాంతియు, నందినీధేమవును-
తెండును ప్రస్తుతములు. వచ్చుచుండుట ఉభయ సాధారణమగు ధర్మము.

అప్రస్తుతముల వదాహరణము—

ఉ. తక్క-క రావు సింగవసుధాధిపుఁ డర్థుఁ కర్థ మిచ్చుచో
దిక్క-లలేని కర్లుని దధీదిని భేచరు వేల్పుమానుఁ జెం
పెక్కిన కామధేవువు శిబీద్రుని నెన్నెడు భట్ట, దిట్టవై
కుక్కవొనక్కవోపులివొక్రొఁతివొప్పిల్లివొ బూరిప్పిల్లివో?
(ప్రకాశుని చాటువు)

ఇచట రావు సింగమహీపాలుఁడు ప్రస్తుతము. కర్లుఁడు, దధీది
తెండులగు చాత అప్రస్తుతములు. భట్టు మెచ్చుట ఆయప్రస్తుతములం
కన్నిటియెడను గల సాధారణధర్మము. కావున నిదియుఁ దుల్యయోగితా
లంకార మగును.

హితాహితములందు సమానముగ నుండుట వదాహరణము—

గీ. పరశువున ముక్కలుగఁ గొట్టువానికైన
మధుఘృతంబులఁ జెంచెడి మాన్యకైన
గంధమాల్యంబు లర్పించు ఘననకైన
అందఱికి వేఁప చెట్టు చేదయి చెలంగు.

ఇచట వేఁపచెట్టు తన్ను రక్షించువారిపట్టులను, భక్షించువా
కట్టులను ఒక్కచొదిగినే (చేదగినే) ఉన్నట్లు వర్ణింపఁబడినది.

గొప్పవారిలోడను కొలఁదివారి

సామ్యమును దుల్యయోగితాసంజ్ఞ నొందు.

ఉత్కృష్టగుణములు గలవారితోఁ గొలఁదివారు సమానులని చెప్పు
ఉయ్యుఁ దుల్యయోగితాలంకారము.

ఉదాహరణము—

గీ. సప్తకుల పర్యతంబు, లవ్వద్విపములు
నవ్వుదిక్పాలకులు నురగాధపతియు
నీవును భూమి భరియింప నీకుచేత
నియమితు లటంచు నెపుడు నా నిశ్చయంబు.

ఇచట మనుష్యుడగు నృపుడు భూమిని భరించుటయందు ఉత్కృష్టములగు సప్తకుల పర్యతాదులతో సమానుడని వర్ణితము.

ఈ కుల్యయోగితాతంకారము “సిద్ధి” యని కొందఱి మతము. ప్రఖ్యాతములగు సుత్కృష్టగుణములచే పరస్పర సామ్యమును నిరూపించుటయే సిద్ధి. “జలములచే నీవును, జలములచే సముద్రమును - మీ రిరువురే లోకమున విఖ్యాతులై యున్నారు” అని బాని యుదాహరణముగ ఇంతి వేపుడు చెప్పియున్నాడు.

16. దీపకము

గీ. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకుఁ బరగు ధర్మ
తొల్య మది దీపకంబయి తనరుచుండు.

ప్రస్తుతమునకు అప్రస్తుతమునకుఁ గలిపి ధర్మసామ్యముం తెప్పినచో దీపకాంతార మగును. మేది ప్రస్తుతమన దీపము మేడకేగాక అప్రస్తుతమున విధిఁగూడఁ జెల్లు నిచ్చినట్లు, ఇందలి ధర్మము ప్రస్తుతగతమే యైనను, అప్రస్తుతమునందును సమన్వయించును. దీనికి మీఁదఁ జెప్పినరీతి దీప మతోఁ బోల్చియుండుటంబట్టి దీపకాంతార మను మేరు కలిగినది.

ఉదాహరణము—

ఉ. వాసనలేనిపూవు, బుధవర్గములేని పురంబు, నిత్య వి
క్యాసము లేనిభార్య, గుణవంతుడౌకానికుమారుడున్, నడ

భ్యాసము లేని విద్య, పరిహాసప్రసంగము లేని వాక్యమున్,
గ్రాసము లేని కొల్వఁ గొఱగానిది పెమ్మయసింగధీరుఁగీ
(పెమ్మయసింగరాజుఁడై బాటువు)

ఇచటఁ గ్రాసములేని కొల్వ ప్రస్తుతము. వాసనలేని వూపు మొద
లగునవి అప్రస్తుతములు. కొఱగాని సాధారణధర్మము. కావున నిది దీపకా
లంకార మగును.

16. ఆవృత్తిదీపకము

దీపకావృత్తి యావృత్తిదీపకమగు;
అర్థశబ్దోధయావృత్తి నది త్రివిధము.

దీపము, మనము కోరినదానినే కాక యితరముంగూడఁ బ్రకాశింపఁ
జేయునట్లే పదము లావృత్తింజూచి యప్రస్తుతమున సమన్వయించుట
అవృత్తిదీపక మగును. ఆ యావృత్తి శబ్దావృత్తియనియు, ఆర్థావృత్తి
యనియు, శబ్దార్థోధయావృత్తియనియు మూఁడు విధములు.

శబ్దావృత్తి కదాచారణము—

గీ. జలగమాలికలు మయూరసూచయముల
కమరఁజేసెడు సుత్కంఠ, మగమశరరూడు
తలిరుఁబ్రాయపువారి చిత్తంబులకును
నమరఁజేసెడు సుత్కంఠ మధికముగను.

ఇచట జలగమాలిక లుత్కంఠ మమరఁజేయు ననియు, మన్మథుఁ
కుత్కంఠము నమరఁజేయు ననియు మొక్కరీతిధర్మమే యావృత్తమై
తెండు వక్కాములు చెప్పఁబడినది. శబ్ద మొక్కటియే యైనను ఇచట
వర్ణములు వేరుచున్నవి. పెమ్మపక్షమున కంతము రెత్తఁబడుటయు,
యొకకప్పుడయి పక్షమున వేరుకయు వర్ణములు. శబ్దసామ్య ముండుట
బట్టి యది శబ్దావృత్తి దీపకము.

అర్థావృత్తి వదాహరణము—

1, జలదమాలిక వృష్టిచే జాతకముల
దప్పి శమింపఁజేయుఁ, గాంతాదృగంత
బాష్పధారలు ప్రియల ప్రవాసరుచిని
క్షపితిముగఁజేయు నీ వానకారునందు.

ఇచట శమింపఁజేయుటయు, క్షపితిముగఁ జేయుటయు లేకండఁ
జేయుటనే తెల్పుచున్నది. కాని పదములు మాత్రము నేను. అర్థము లిం
కావృత్తములగుట నిది యర్థావృత్తిదీపక మగుచున్నది.

శబ్దాలోభయావృత్తి వదాహరణము—

1 నీమొగంబున కోడిన నీరజంబు
లధికమగు లజ్జ నీరములందు మునింగె,
చందురుఁడు నోడి వెలవెల్క కందుకొనఁగ
మొయిలుచాటున నల్లదె మునింగె గలికి.

ఇచటఁ బద్యములు నీటిమందు మునింగెననియు, చంద్రుఁడు మేఘ
ములలో మునింగెననియు వర్ణింపఁబడినది. ఇచట మునుంగుట యను శబ్ద
మును, మునుంగుట యను నర్థమును ఆవృత్తము లగుటచేత నిది యుద్ధయా
వృత్తి దీపక మగుచున్నది.

మీఁది యుదాహరణములంబట్టి చూచినచో శేవల వర్ణనములకుఁ
గాని, శేవలవర్ణనములకుఁగాని సామ్యమును నిరూపించినట్లు స్పష్టమగు
చున్నది. ఇది దీపకాంతరార్థేదము కాకాదు. అందొకటి ప్రస్తు
తము, శేవలొకటి యప్రస్తుతము నగును. కాని దీనికి అవృత్తిదీపకముని
శబ్దములలో జొర కారణము కలదు. దీపముకట్టియే ప్రస్తుతాప్రస్తుతము
లను రెండింటిని ప్రకాశింపఁజేయునట్లొందలి క్రియ యొక్కటే యావృ
త్తిమై పదార్థద్యయముఁ నన్వయించుచున్నది.

17. ప్రతివస్తువమ

గీ. ఏక సామాన్య మెచటఁ బ్రత్యేకముగను
మలయు నది ప్రతివస్తువమే యనఁబరఁగు.

ఁద్యక్షమాలగు వాక్యమాలకుఁ బరస్పరము వేర్వేలుగ సామ్యమును
నిరూపించుట ప్రతివస్తువమాలంకారము. ప్రతివస్తువునకును భర్తము
వేరుగ శబ్దోపార్జమై యుండుటంబట్టి నీని ! వాచుము కలిగినది.

ఉదాహరణము—

సీ. ముందారమకరంద మాధుర్యమునఁ జేలు
మధుపంబు పోవునే మదనములకు !
నిర్మలమందా!నీ వీచికలఁ దూఁగు
రాయంచ చనునె తరంగిణులకు !
లలితరసాలపల్లవఖాదియై చొక్కు
కోయిల చేరునే కుటజములకు !
పూర్ణేందుచంద్రికా స్ఫురితచకోరకం
బరుగునే సాంద్రనీహారములకు !

గీ. అంబుకోదర దివ్యపాదాంబుద
చింతనామృతపానవిశేషమత్ర
చిత్త మే రీతి నితరులఁ జేర నేర్పు !
విసృతిగుణశీల మాటలు వేయునేల !

(భాగవతము)

ఇతరుల గల వాక్యము అన్నింటియందును “ఏకమందుట” యను
భర్తముకొట్టియే ప్రత్యేకముగ వేర్వేలు పదములచేఁ జెప్పఁబడినది.
వాచన నిది ప్రతివస్తువమ.

18. దృష్టాంతము

నెలయునేని బింబప్రతిబింబభావ

మమరు నయ్యది దృష్టాంతమనఁగఁ గృతుల.

ఉపమానధర్మము, మపమేయధర్మము వేర్వేరుయినను. ఒకదాని కింకొకటి పోలి యగుటవలన నభిన్నములుగ భాసించుట బింబప్రతిబింబ భావ మనఁబడును. ఆ భిన్నధర్మములు చెందును శబ్దోపాత్తములై ముంత కలెను. అట్టి బింబప్రతిబింబభావము కల యలంకారము దృష్టాంతమగును.

ఉదాహరణము—

చ. బలజని శీతభానుకరసంగతిచే వికసింపనేర్పునే !

నెలయఁగ నా కుముద్వతి రవిద్యుతివేడిమి నుల్లసిల్లునే !

నెలకొని పాటు నిర్మరిణి నీరధి చేద్దడి బాసిపోవునే !

నిలుకడ తప్పి నీర యరిసీచపువ్వుత్తి వేడ్క సేయునే !

(కాస్మరరామాయణము)

ఇం దుపమేయము నీర; ఏవత్పత్తి వేడ్క సేయకండుట అమె ధర్మము ఉపమానములు తామర, కలువ, వదియును. చంద్రకరణములచే వికసింపకండుట, మాయని వేడిమి శోర్వఃకాలకండుట, నీరధిని విడిచి పోకండుటయఁ గ్రమముగ నాని ధర్మములు. ఉపమానోపమేయధర్మము లిచట వేరుయినను చంద్రకరణములచే బద్ధమైయు వికసింపలేదో, కలువ మాయని వేడిమి నెట్లునీలదో, వది సమాద్రమును విడిచి యెట్లుండదో, అరీతిని నీర ఏవత్పత్తి వేడ్క సేయవని పరస్పర సాదృశ్యము చూపఁ బడినది. కావున నిది దృష్టాంతాలంకారము.

19. నిదర్శన

సీ సదృశవాక్యపదార్థైశ్చ సంఘటనము

వెలయుచుండు నిదర్శనాభిఖ్య నొంది.

మహానమోన కాక్యార్థములకుఁగాని పదార్థములకుఁగాని పరస్పరము లేదము లేనట్లు కర్ణించుట నిదర్శనాంశార మగును. ఉపమేయ పదార్థము మహానమోనపదార్థము వర్ణింపబడెనట్లును, ఉపమేయవాక్యార్థము ఉపమానవాక్యార్థము నొక్కటియే యైనట్లును కర్ణించుట నిదర్శన యగు నని తేలినది. వాక్యార్థవృత్తి వదాహరణము.—

అంధేందూదయముల్ మహాబధిరశంఖారావముల్ మహాకస
ద్గ్రంథాధ్యాపనముల్ నపుంసకవధూకాంతిల్ కృతఘ్నావళి
బంధుత్వంబులు భస్మహవ్యములు లుబ్ధద్రవ్యముల్ క్రోడనద
గంధంబుల్ మారిభక్తి వర్జితులై కన్యకసంసారముల్.

(భాగవతము)

ఇచ్చట సంఘటనఁ జంద్రోదయము మొదలగునవి యుపమానములు. మారిభక్తి జర్జరితులై కన్యక సంసారము లుపమేయములు. ఈ యుపమానోపమేయవాక్యార్థముల కిచ్చట - అంధేందూదయాదులే రిక్తవ్యర్థసంసారము అని యభేదము చెప్పబడి యున్నది. కావున నిది వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శన యగును. పదార్థవృత్తి నిదర్శన వదాహరణము—

ఈ. ఎంతతపంబుచేసి జనియించినవారొకొ! మర్త్యభామినుల్
కాంతుఁడవజ్జ చేసినను కాయమువాయుదు, రే నమర్త్యునై
చింతిల వంతిలం జివికి సిగ్గజిత్తిన్, మృతి లేని నాదుచె
ల్వితయుశూన్యగోమామునకె తినదీపికయయ్యెనక్కటా!

(మనుచరిత్రము)

ఇచట మహామాయను వహించియున్నాను, ఈమహామాయను దీక్షియించి
వర్ణనమును కరితములు. అది పదార్థములే యగుట నిది పదార్థవృత్తి
నిదర్శన యగును.

ఈ పదార్థవృత్తి నిదర్శన తిత్తోపమ యగునని జయదేవుడు
చెప్పియున్నాడు. వింబప్రతివింబభావయుక్తమగు ధర్మముతోఁ గూడిన
కానికీ వికలము నిరూపించిన వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యగుననియు, ఈ
మాతౌపమములలో నొకదానియందు వేరొకదాని ధర్మము వారోపిం
చుట పదార్థవృత్తి నిదర్శన యగుననియు తెలుగునది.

స్వక్రియను మంచి చెడ్డలఁ జాటుచున్న
వెలయు నదియు నిదర్శనాభేద మగుచు.

ఏదేని ఒక కవి చేయుచున్నవాడు తన పనిచేతనే యంతకుంత
భంది చెడుగు పీఠికకుండు బోధించుటయు నిదర్శన యగును.

మంచింగూర్చి చెప్పుట కదాశ్చరణము -

గీ. ఉదయపర్యంత మాదిత్యు నొప్పుమీఱు
నాదల ధరించి తెల్పు గృహస్థుఁ డెపుడు
పతిధులేతేర వారల సభిఁగార
వాంచిలసపర్యఁ బూజింపవలె నటంచు.

ఇచట మహామాయ మాయని తన కిభిరమునఁ బాల్చుచు, వా
కార్యముకలన గృహస్థు తిత్తిని బూజింపవలయునను మంచిని బోధించు
చున్నట్లు కర్ణింపఁబడినది. కావున నిది పదార్థనిబంధన యగు నిదర్శన
యగును.

చెడుగుంగూర్చి చెప్పు నిదర్శన కదాశ్చరణి -

గీ. అల్పుఁ డున్నతస్థానము నందెనేని
తిరిగి పతియఁ డగుననుచుఁ డెలుపుచుండె

శ్రీ లక్ష్మీరాసః బడిన పృషద్గణంబు

చారుమారుల విధుల మీ చారుచుండి.

ఇచట బాలిండువులు పర్యవశిఖరమునండి క్రిందికి వారును, అల్లుడు
 దున్నకస్థానముఁ జేరినచోఁ దిరిగి పతికుండగు నని చెడెను తూడదని
 జోధించుచున్నట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది.

వాక్యార్థపదార్థవృత్తివిదర్శనలు రెండును అసంభవవృత్తునిబంధన
అనియు, మూడవదగు సదసద్విషయ విబంధనయగు విదర్శన సంభవ
వృత్తునిబంధన అనియుఁ గొందఁ అందురు. అది యొక్కముగ మన్నది.
మీఁది యాచారగణములలోఁ దొలిదానియందలి వాక్యార్థములు రెండు
జోక్కటి కాఁజాలవు. అంధేందూడయమొనక, హరిభక్తిపరిణామిని కన్యగ్ర
సంపారమునకఁ గెన్నఁడును విక్రమ కలంగఁడు, అచట సంపార మంధే
దూండయమొనకని చెప్పవలెను. అట్లే పదార్థవృత్తి విదర్శనయందును
పదార్థములకు పర్యావృత్తివిదర్శనయందును కలంగఁజాలదు. అచట
దీపికవంటి సౌందర్యమని చెప్పవలెయున్నది. సదసద్విషయంబున నిత
ర్యనయందు మాత్రము తనపనిచేఁ బయతక మీతామీతప్రవృత్తివివృత్తు
లకు జోధించుట నదురంగదు. కావున నది సంభవవృత్తు విబంధన
యగును.

20. వ్యతిరేకము

గీ. చలఁగు వ్యతిరేకమగుచు విశేషమున్న

వర్ణమున నవర్ణముకంటె వర్ణనమున.

ఉపమానమాకం పె మపరేయమానం దేదేది విశేషమాన్వట్టు వర్ణం
ఉప వ్యతిరేకాలంకార ముగియ.

ఉదాహరణము -

ఉ. తామసవృత్తిలేదు; సతతంబును నుగ్రుండుకాఁడు; పౌరుషంబేమియు వెల్లిలేదు; తనకెందును పైమఱి రాజులేఁడు; సంక్రామములోన నొక్క పరుగాసికి వాసిఁదొఱంగఁ; డీశ్వరత్వామహిళామనోహరుని సాటియె యీశ్వరుఁడెన్ని భంగులన్ ?
(పారికాతాపహరణము)

ఇచట శిశ్యుఁడు దుష్కమానము. శిశ్యురవృత్తులఁ దుష్కమేయము. ఉత్తమానమునందుఁ దామసవృత్తి - ఉగ్రత - పౌరుషమున వెల్లితనపైని కాక - ఒక్కపరుగాసికి వాసిఁదొఱంగుట కలవు; ఉపమేయమునం దట్టిది లేవు; కావున నది యుత్కృష్టముగ నిచట కర్ణితమై యున్నది. ఉపమేయమున విశేషముండుట నిది కర్ణితరేఖము.

21. సహా త్రి

జనుల రంజించు సాహిత్యసంఘటనము

కృతులఁ బరగు సహా త్రియై చతుర ఘణితి.

సాహిత్యమునఁగా తే తొకదానితోఁ గూడియుండుట, అయ్యది జనరంజకముగ వర్ణింపఁబడునేని సహా త్రి యగును.

ఉదాహరణము -

గీ. తమమడరై బాంధజనమోహతమముతోడ,
వహ్ని వెలుగొండె మరుశౌర్యవహ్నితోడఁ
చారకలు తెల్విగనె పభిసారికాప
రంపరలతోడ నెంతయుఁ బెంపుమీఱి.

(కవిజనరంజనము)

ఇచటఁ దమప్రభృతులకుఁ జూహితమును పెంచబడుతానితోడి పొందిక పొగనుగఁ జెప్పఁబడినది. కావున విది సహోక్తి యగును.

22. వినోక్తి

గీ. హైన్యమైనను రమ్యతయైన లేమి
వలనఁగల్గ వినోక్తియై వరలుచుండు.

ఒకటి లేదని వర్ణించిన వేదోక్తానికి (ప్రస్తుతమునకు) హీనత గాని, రమ్యత గాని కలిగిన విజోక్తి యగును.

హీనత్వము కల్గట వదాహరణము—

గీ. సౌరభము లేని మట్టి పుష్పంబునోలె
గండుగోయిల వెలియైన కాననోలె
సధిప! దమయంతితోడి సఖ్యంబులేని
నీదుసౌందర్య విభవంబు నిష్ఫలంబు.

(కృంగారనైషధము)

ఇచట దమయంతితోడి సఖ్యము లేని నలుని సౌందర్యవిభవము నిష్ఫలమైనట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇందు హీనత్వముండుట చుప్పవ్వు.

రమ్యత్వము కల్గట వదాహరణము—

క. మాటలఁ దేనియతేటలు
గాటపువ్విగము హృదీఁగల్గు ఖలజనములకున్
జోటియక యుండుటచే
నీటగు నీగభ వెలుంగు విర్జలకీర్తి!

ఇచట రాజా ఖలులకు శేర్పవండుటచే వర్జ్యముగు వతని సభ జోధఁ జెంచిన రమ్యతయే వర్ణింపఁబడినది. కావున విదియు విజోక్తి యగును.

29. సమాసోక్తి

ప్రస్తుతమున ప్రస్తుతవర్ణనంపు

స్ఫూర్తి యున్న సమాసోక్తి పాలుపుమిగులు.

ఒకచో వర్ణింపఁబడిన ప్రస్తుతవృత్తాంతమునకుఁ దానియందలి విశేషములఁబట్టి యప్రస్తుతవృత్తాంతము స్ఫురించినచో సమాసోక్తి యగును. సమాసమునఁగా సంక్షేపము. ఉక్తియనఁ బ్రస్తుతప్రస్తుత వృత్తాంతములఁ జెప్పట. ఇందు సంక్షేపముగాఁ బ్రస్తుతప్రస్తుతవృత్తాంతములు చెప్పుఁ జూడుటచే నిది సమాసోక్తి యని యన్వర్థనామము కలిగి యున్నది.

ఉదాహరణము—

గీ. పూటపూట శరతోక్తి పాడముకరన

విన్ననై యున్న దీ కన్య వేణిఁ దూల

సన్నగిలియున్నగతి నెన్నఁజనున యకట!

ఊర్మికలు కంకణాకృతి నొనరె వపుడు.

(వసుచరిత్రము)

ఇచట గిరికాదేవి విరహవర్ణనము ప్రస్తుతము. ఆమె కొకపూట శోభి సంవత్సరములుగఁ దోచుచున్నదనియు, బడ విడిచినదనియు, సన్న విడిచియున్నదనియు, ఉంగరములు కంకణము లయినవనియుఁ బ్రస్తుతోపయోగములగు విశేషములు. అని శిష్టములగుటచేత పూటపూటక శరత్కాలము సమాపించుచున్నదనియు, కావున ప్రకాశము తగ్గినదనియు, తరంగములు జలకణములుగ మారిపోయినవనియు అప్రస్తుతముగ శరత్కాల సదీప్యతాంతవర్ణనమును తెలియఁజేయుచున్నది. ఇచటఁ గన్యా శ్లోకమునందలి ప్రీత్యమునకుఁ కన్యానతి యను వక్రస్తుతార్థము స్ఫురించుచున్నది. కావున నిది శిష్టవిశేషగు సమాసోక్తి యగును.

కాని యిట్లు విశేషణములు క్లిష్టములై యుండవలెనను నియమము లేదు. విశేషణములు ప్రస్తుతాప్రస్తుత సాధారణములైనవి గాని, సమాన మానము గలవిగాని కావచ్చును.

విశేషణము జగదయసాధారణములగుట వచాహరణము—

ఉ. చేరువతోటయందు వికసించిన మావులపూవుతావు లిం
సార వహించుచు నృధువు లానుచు సోలుచు, మెల్ల మెల్ల ను
చార మొనర్చుచుం గదిసి చయ్యన వార్చె సమీర బాలుఁ డా
పేరవరంపునీలనిభ వేణుల గుబ్బలమీఁది పయ్యఁటల్.

(ఒక చాటుపు)

ఇచటఁ బిల్లకాయావు వీఁచుటను వర్ణించుట ప్రస్తుతము. సమీక
కాల కర్తృకమగు కామినీవిలాసవృత్తాంత మప్రస్తుతము. ఇచటి విశేషణ
ములు ప్రస్తుతాప్రస్తుతములందు సమానముగ నున్నవియంచుచున్నవి.
ఇందువి యుభయ సాధారణము లగుట స్పష్టము.

విశేషణములు సారూప్యముఁబొంది యుండుట వచాహరణము—

ఉ. పూర్వపు నేటిపాయలిటు బొత్తిగ నెండుచు లంక వెట్టఁగన్
సర్వమహీరుహంబులును సాంద్రతఁగోల్పెడ మాఁటి కొక్కటై
నేర్వఁదరంబె యీవనము నేటిది నాఁటి దెయండుఁగని, యీ
పర్వతమున్న హేతువున కాగుగ నే నిది గుర్తుపట్టితిన్.

(ఉత్తరరామచరిత్రము)

ఇచట వచాహరణము ప్రస్తుతము. ఒక వస్తువును భవనసంతానా
వ్యభివృద్ధిఁబొందుటయు, లేకండుటయు నమరీతి బూర్వమతే మాతే

పోయిన గ్రామ నగరాది వృత్తాంత ముద్రకురము. అది యిటు గమ్యము. ఈ రెండింటిని గల సంబంధ మొకదానితో నింకొకటి సరిపోల్చుచు గని యుండుట.

24. పరికరము

గీ. పరగుఁ బరికరమయి యభిప్రాయగర్భి

తములగు విశేషణములు తనరియున్న

విశేషణము అభిప్రాయ గర్భితములై ప్రయోగింపఁబడినఁ బరికరాంకార మగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. తరుణి, అనన్యకాంత, నతిదారుణ పుష్పకీలముఖవ్యథా
భరవివకాంగి సంకల్పపుటారికి నగ్గముచేసి హ్రూరుఁడై
యరిగె మహిమరాధముఁ డహంకృతితోనని రోషభీషణ
మృగణ వహించెనోయన నభోమణి చాల్చెఁ గపాయదీధితిన్.
(మనుచరిత్రము)

ఇచ్చటఁగల విశేషణములు - తరుణి - అనన్యకాంత - హ్రూరుఁడు - మహిమరాధముఁడు - అనునవి అభిప్రాయ గర్భితములు. “తరుణి” యనుటచే యౌవనముననున్న వకూఢినిని తీరస్కరించుట అనుచితమనియు, “అనన్యకాంత” అనుటచే తన్నే నమ్ముకొని యున్నదానిని విడుచుట తప్పునియు, “హ్రూరుఁడు” “అధముఁడు” అనుటచే బ్రవరుఁడు నిర్దయుఁడు సరసికుఁడుననియు - నీ రీతి అభిప్రాయముల వెలుంగవలెను. అభిప్రాయగర్భితములగు విశేషణములు యుండుటంబట్టి యాచ్చటఁ బరికరము.

27. పరికరాంకురము

పరికరాంకుర మగు నభిప్రాయగర్భి
తమ్మగు విశేష్యమెచ్చటఁ దేసరుచుండు.
విశేష్య మభిప్రాయగర్భిత మగునేని పరికరాంకురరాంకార మగును.
ఉదాహరణము—

మ. హరుఁడంకంబున ముద్దుచేసితను బాలార్పంగఁదన్యస్తకాం
తరవిన్యస్తమృగాంక రేఖ విససూత్రంబంచు లో శంకనాం
ది రతిం దుండము సాచిపట్టితివియన్ దీకొన్నదానోల్లస
త్కరిరాజాస్యఁడుమత్ప్రబంధమునకుం గావించునిర్విఘ్నముల్.
(శారసింహాశ్రురాణము)

ఇతఁడఁ గరిరాజాస్యఁడను విశేష్యపక్ష మభిప్రాయగర్భితమై
యున్నది. విశాఖకుఁడు తన కుండమున కొనర్చు విలాసములే యిచ్చటఁ
కెప్పుఁబడుటచే జదుచితమగు విశేష్యము మాత్రము కలదు. విశాఖకుఁడని
గాని కేటోః కీర్తిగాని విశేష్యమందిన రసవంతము కాదు.

28. శ్లేష

గీ. శబ్దమునకు సానార్థసంశ్రయత యున్న
శ్లేషయనెడి యలంకృతి చెలఁగుచుండు;
నదియు వర్ణ్యాశ్రయం బవర్ణ్యాశ్రయ ముఖ
యాశ్రయంబని భేదత్రయంబు నొందు.

అనేకమాలగు కర్మముల నిచ్చు శబ్దములఁ గౌర్యుట శ్లేష యగును. అట్లే ప్రకృతమనియు, సప్రకృతమనియు, బ్రకృతప్రకృతమనియు జూడదు విధములు. శబ్దమువలనఁ గల్గు సర్వద్యుతము ప్రస్తుతమయ్యెనేని ప్రకృతవిషయశ్లేష యగును. ఆ యర్థము అప్రస్తుతమైనచో సప్రకృత విషయశ్లేష యగును. ఒకయర్థము ప్రస్తుతమై రెండవది అప్రస్తుతమయ్యెనేని ప్రకృతప్రకృత విషయశ్లేష యగును.

ప్రకృత శ్లేష వచాహరణము—

గీ. జనవర ! హృతారి వీరసేనుని ససంఖ్య
సవనవిఖ్యాతి హరిముఖ శ్లాఘనీయ
సత్రిశంకు సమాఖ్యుని జనకుని ముఱు
వింది ప్రోదితి విన్నాఱు ప్రేమ మీఱు.

(హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము)

జను లాడు మాట లేందు వర్ణింపఁబడినవి. గొప్పగొప్ప యాగము తోఁగర్చి మేటికిరిది గడించిన మీ తండ్రి త్రిశంకుమహారాజు లేని లోపము లానీయక మమ్ము పరిపాలించితి పని హరిశ్చంద్రునిపక్షిణమునను, శత్రువుల కీచ మడంది కీర్తిచేఁ బ్రకాశించిన నీ తండ్రియగు వీరసేనుని ముఱుపించి యేలితిపని నలుని పక్షమునను అర్థములు. ఈరెండు కథలు ప్రస్తుతములే యగుట నిది ప్రకృతవిషయశ్లేష యగుచున్నది.

అప్రకృత శ్లేష వచాహరణము—

గీ. ప్రకటితామోదదివ్యపుష్పక సహస్ర
మాలికాధారమైన యీ మణివిమాన
రాజమునకెల్లు సరి ! వసురాజ ! సారే
పుణ్యజనభర్తఁ బాసిత పుష్పకంబు !

(శకుంతలకీర్తనము)

ఇచట దేశేంద్రుఁడు వసురాజున కొనఁగిన విమోచనము ప్రస్తుతము. పుణ్యజనధర్తఁడైన యొక ముద్రకృతము. పుణ్యజనధర్త యనఁగా - తరేయఁడును, పుణ్యాత్ముఁడగురాజును. అప్రకృతవిషయమునందే శ్లేష యుండుటచే నిది అప్రకృత శ్లేష యనవలెను.

ఉభయశ్లేష తదాహరణము—

ఉ. ఇచ్చహితాహితంబు గణియింపని గోలపుగానఁ గానకున్
వచ్చితిగా కహో! పథికవర్గము నొంటిఁ జరింపనిచ్చునే
యిచ్చటి యన్యపుష్పచయ మిచ్చటి మత్తమధువ్రతవ్రజం
బిచ్చటి పల్లవోత్కరము లిచ్చటి పాంసుల పంకజావళులో?
(తనుచరిత్రము)

ఇందలి “అన్యపుష్పచయ - మత్తమధువ్రతవ్రజ - పల్లవోత్కర - పాంసులపంకజావళి పదములు శ్లేషములు. ఇచటఁ గ్రమముగ, కోకిల సమానము - గండుకుమ్మెదల గుంపు - చివురుజొంపములు - పుచ్చాదితోఁ గూడినతామరలు ప్రస్తుతములు. ఇచట వనకృత్తాంతమే ప్రస్తుతము. తది తంద్రులచే విడువఁబడి యన్యూతచేఁ జోషింపబడిన దిప్పకాయలు - త్రాగుఁ జోతులు - విటులు - పాపాత్ములు - అప్రకృతార్థములు. కావున నిది ప్రకృతాప్రకృత శ్లేష యగుచున్నది.

27. అప్రస్తుతవ్రతవ

గీ. ప్రస్తుతగమక మైన యప్రస్తుతమున
కమరు నప్రస్తుత ప్రకంసాఖ్య కృతుల

ఒకచో వర్ణింపఁబడిన యప్రస్తుతకృత్తాంతమునందఁ బ్రస్తుతమున కృత్తాంతమునూడ నభివ్యక్తమైనచో నది యప్రస్తుతవ్రతవ యగును.

పీడిత సంబంధము లేక అప్రస్తుతవృత్తాంతమువలనఁ బ్రస్తుతము తెలియదు. ఆ సంబంధ మిచట సామాన్యమనియు, సామాన్యవిశేషభావమనియు, కార్య కారణభావమనియు ముత్యమెరుగై యున్నది. సామాన్యమువలన విశేషవగతి యగుటయు, విశేషమువలన సామాన్యవగతి యగుటయు నవి సామాన్య విశేషభావము రెండు విధములు. అట్లే కార్యమువలనఁ గారణమునకుఁగాని, కారణమువలనఁ గార్యమునకుఁగాని మూర్తి కలుగుటచేఁ గార్యకారణభావము కూడ రెండు విధములు. ఇట్లే యలంకార మైదు విధములుగ విభజింపఁబడినది.

సామాన్యసంబంధ నిబంధన వదాహరణము—

గీ. లోపల ననేక రంధ్రములే కొమరుమిగిలే

నెలుపలను గంటకావలి నెలసియుండె

గాన విసనాళగుణ గణ గౌరవంబు

గడఁకలో నెట్లు భంగగుంగరముకాదు !

(పండితరాయకకము)

ఇచట నప్రస్తుతమగు కమలనాళ వృత్తాంతమువలనఁ జూచు క్రమము చాలకుండి యుండి, గృహమునందు భ్రాతృభ్రతాదులతోఁ గల హింసచున్న యొక పురుషుని వృత్తాంతము ప్రస్తుతమైనది స్ఫురించుచున్నది. అది అప్రస్తుతముతో సమానమగునదియే యగుచున్నది.

సామాన్య విశేషభావమున సామాన్యనిబంధన వదాహరణము—

గీ. ప్రాప్తకాలుఁడై యొక్క నెపంబు వొడమి

పుడమిఁ జచ్చెడివానికై కొడుకుఁ జంపి

వాని బ్రతికింతునని యెంచువాఁడు కలఁడె !

కర్మగతి యంత యలఁతియె కడకుఁద్రోవ !

(గాథయోసాహిత్యము)

ఇచటఁ గాఁతు తోడి చాత నిద్రమొనఁచానిని బ్రతికెన నీదశదీక్ష
పాసంగుర్చిన సామాన్యమువలన కునఁగి పుని రక్షించి తన కొడుకను
యోగవశువుగాఁ బంపఁడలెచి న విశ్వామిత్రుని వృత్తాంతము విశేష
జాతము మురించుచున్నది.

సామాన్య విశేషభావమున విశేషనిబంధన జేచాపారణము—

గీ. ముద్దు చే నేణమును నంకమున ధరించు
చందురుఁడు మృగలాంఛన సంజ్ఞనందె;
సకలమృగముల వేటాడి చండదీప్తి
వెలయు సింగము మృగరాజుబిరుద మందె.

ఇది కళహస్తాంత భావములోనిది. లోకమున మెత్తఁడనఁజూ పనికి
రావనియు, వీరమున తెలిసినవారే గొప్పవారగుదురనియు బలరాముఁడు
ప్రీత్యును కాలోచనముఁ జెప్పచున్నాఁడు. ఇచట నా సామాన్యార్థ
మును చెప్పక విశేషభావముగ “చంద్రుఁడు మృగలాంఛనముడై కళంకియై
తెలయె” ననియు, “చండదీప్తి కల్గి భూరమైన సింగము మృగరాజయ్యె”
ననియు నివరించెను.

కార్యకారణభావమునఁ గారణనిబంధన జేచాపారణము—

గీ. రాజబింబఃఖునందు సారము హరించి
చేసినాఁడు విధాత యీ చెలువమోము;
వడిమి రంధ్రంబునందుఁ గానంగవచ్చు
ఖనిఖనీలము యది నిదర్శనముకాదె!

(కృంగార సైవధము)

ఇచట దశమశతీ తడన నిర్మాణార్థమై విధాత చంద్రమండలము
మండి సారము హరించుట అప్రస్తుతమగు కారణము వర్ణింపఁబడినది.
శీనీతలన దశమశతీముఖము లోలోత్తరమున సౌందర్యము కలదని
చెప్పఁబడి సౌందర్యము కార్యము ప్రస్తుతము గమ్యమగుచున్నది.

కార్య కారణభావమున కార్యనిబంధన వివాహరగము—

ఏ పొలమున నడకల పొలుపుఁ గాంచియెయున్న
 రాయంచ లెల్ల గర్వంబు విడుచు;
 మగువ మాటలసొంపు మది నెంచియెయున్నఁ
 గోరిలాంగన లెల్ల మూక లగును;
 కలికి మైమై తనఁ దలఁచియే యున్నచో
 మాలతి పాపాణ మయమె యగును;
 వెలది తక్కుఁజిగి వీక్షించియెయున్నఁ
 కమల కాషాయంబుఁ గట్టవలయు;

గీ. మోముగోముఁ గనుంగొనఁ బూను నేని
 చందురుఁడు కృష్ణ నిశలందె డింపవలయు;
 ఆమె కెనయైన వస్తు వీ యవనియందుఁ
 గలదనుచుఁ బల్క నేరిఁ గలదు కత్తి!

ఇచట పాఠాంతరము - కాక్కిలు - సాక్షిమార్గము - లేటు -
 ముఖసాందర్యము వర్ణనములగుటఁ బ్రస్తుతములు. కాని యిచట నది
 వర్ణింపఁబడక తత్కార్యములగు చూడ - కోరిక - మాలతి - అక్షి -
 తంద్రుల గర్వ పరిహరణము వర్ణింపఁబడి యున్నది. కావున నిది కార్య
 నిబంధన యగుచున్నది.

“ఇచట గర్వపరిహరణనిబంధనము కవికల్పితముకాని యథార్థము
 కాఁబడు. యథార్థములు కానివానిని మీఁదిభేదములతోఁ బరిగణించుట
 యుచితము కా” డని కొందఱు కలంకపవచ్చును. కాని యథార్థము కార్య
 మగునట్లు బుద్ధియుఁ గార్యము కాఁగలదు. ఇందు యథార్థమునే చెప్పవలె
 నని నియమము లేదు. ప్రాచీన తెలఁగు భాషానిరీతి యధాపారగమము
 నిచ్చియున్నాడు. కావున దోషము లేదు.

అవ్రహ్మత్రయకంపాఠంకార మైదు విధములని ప్రాచీనత యశ
యము. కాని అట్లు నియమింప వీలులేదు. సంబంధాంతరములందుఁ
నూడ నీ యంకారము సిద్ధింపఁగలదు.

ఇందుల వచాహరణము—

చ. యమున! అగ స్త్య! ఏమిపనియల్చిని నేను మఱియకత్రునా
మముఁ దలపెట్టెదేల! కనుమా! ననునర్పద, వల్పదేమి నీ
రమున! గ్రహించు, మాళవపురంధ్రులకాటుకకంటిసీటిన్
ల్యమనుచు, వారి కేమి వెతయయ్యెను! కుంతలరాజుకొధిలెన్.

ఇచట సమాద్రుఁడు “కానికేమి కష్టముకల్గె”నని మాళవదేశ
క్రీ. శోకవ కారణమునడుగఁగా, ఆ కారణమును ప్రియుల మరణమును
సర్వదానది చెప్పవలసియున్నది. కాని అట్లు చెప్పక తన్మరణమునకుఁ
గారణమును వంతలరాజుకొపము నా నది చెప్పెను. కావున నిది కారణ
మాత్ర నిబంధన యగుచున్నది. మాళవదేశముపై దండెత్తిన వంతలరాజు
దానిని జయించెనా? అనుప్రశ్న కలుగఁగా, మాళవదేశియ వధానంతర
మునైన అతనిది సర్వదాప్రశ్నోత్తరరూపమును కార్యము చెప్పఁబడినదని
తలంచినపు డిది కేవలకార్యనిబంధన యైన వగును. ఇది కారణ నిబంధన
యనునపుడు ప్రశ్న కష్టోపాత్ర మైనదనియు, కార్యనిబంధన యనునపు
డది యరసిద్ధమనియు నెఱుఁగవలెను. ఇట్టి యంకారము బహుళ సంబంధ
నిబధము కావచ్చును.

28. ప్రస్తుతాంకురము

ప్రస్తుతం బాక ప్రస్తుతార్థంబుఁ దెలుపఁ
బ్రస్తుతాంకుర సంజ్ఞ చేఁ బరఁగుచుండు,

ఒక ప్రస్తుతవృత్తాంతమువలన స్వాభిమతమును తేటోక ప్రస్తుతము వ్యక్తమయి యున్నచో, బ్రస్తుతాంతర మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. భ్రమరమా! యుపమర్ద మింపలర నోర్పు
పుష్పలతఁగూడి సౌఖ్యముఁ బొందు; మిటుల
బాల నరజస్కు నవమల్లి కాప్రసూన
కళిక నేలనె చెఱు వకాలమందు!

ఉద్యాన వనమధ్యమునఁ జరించుచున్న తుమ్మెదను నుండించిన యుపాంతంభ మిచటఁ బ్రస్తుతము. ఈ ప్రస్తుతవృత్తాంతమువలన “ప్రాభ కాంతము విడిచి చాలిక నొకతెను గూడు కామిజనునిఁ గూర్చిన ప్రస్తు తోపాంతంభమే గోచర మగుచున్నది. ఇది యొక విదగ్ధకాయక పరికిన మాట. ఇచటఁ దుమ్మెదను సంబోధించుట అసంభవము కావున ఇది యప్రస్తుతమే యగుననియు, దానివలనఁ ప్రస్తుతావగతి యగుటచే నిది యప్రస్తుత ప్రకంపయే యగుననియు సంజేహము కలుగవచ్చును. కాని చమత్కారముఁబట్టి భ్రమరాది సంబోధనము తోకప్రసిద్ధమై యున్నది; కావున భ్రమరవృత్తాంత మిచట ప్రస్తుతము కావచ్చును.

అప్రస్తుతప్రకంపాంతంకారమువలె నిదియును బహువిధ సంబంధ నిబంధము కావచ్చును. విూది యుదాహరణము సారూప్య సంబంధ యుక్తమై యున్నది.

కార్యనిబంధన ఉదాహరణము—

గీ. శిశిరకృత్యంబు లొనరింపఁ జెలియమేన
నింకఁ బన్నీరు చూత్కార మెరుగఁ జంద

నంబు పెన బూదియై రాతె ననలుఁ దలిరు

టాకులెల్లను బొడిపొడి యయ్యె నపుడు.

(దక్కిణీషరిణము)

ఇచట గాంజక విరహావస్థ వర్ణింపఁబడినది. సంతాపకార్యమాలగు కన్నీ రింకిపోవుట, చందనము రాలుట, నవలు, తలిరుటాకులు బొడిపొడి యగుట, విల్లిరిమాలు, వానివలనఁ గారణమగు సంతాపము గమ్య మగుచున్నది. ఇచట గమ్యము, గమకమును (రెండును) ప్రతుకములే.

29. పర్యాయోక్తము

గీ. గమ్య మగుదాని వేటొకగతిని దెలుపఁ

దనరుచుండుఁ బర్యాయోక్త మనుచుఁ గృతుల.

గమ్యమగు వృత్తాంతమును వేటొకగతిని పొగడుగఁ జెప్పినచోఁ బర్యాయోక్త మగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. నల్లనిమేను, నిల్వరిరునామము, పచ్చవిపట్టు, నాభిపైఁ
దెల్లనితమ్మియుం గలుగు దేవుఁడు కుంకుమవ న్న పుల్లురా
బొల్లనినెక్కి— నల్పులెలుపుంగల పూవుల దండఁ దెచ్చియు
త్ఫల్లనికాంబలిం జిగురుఁబోడి కొసంగ వెసంగృహమిన్.

(వైజయంతీవిలాసము)

ఇచట నల్లనిమేను మొదలగు విశేషణములందటి యిచటి దేవుఁడు విష్ణువని గమ్యమగు వర్తమా. దానినే విశేషణములు చమత్కారముగ (ప్రకారాంతరమున) తెలియఁజేయుచుండుట నిది పర్యాయోక్తము.

వ్యాజమున నిష్ప్రసాధనవర్ణనమును
వెలయుచుండుఁ బర్యాయోక్తభేద మగును.

ఏదేని మిషకతనఁ జన పనిని సిద్ధింపఁజేసికొనుటయుఁ బర్యాయోక్త మగును.

ఉదాహరణము—

సీ. తీరుగాఁ గస్తూరి తిలకంబు దిద్దుచో

గమకించి నెమ్మొము గదియఁ జేర్పు,
హాయిలుగా గంధంబు మెయినిండఁ బూయుచోఁ
బరికించి యిక్కువల్ గరఁగనంటు,
మెలపుగా సిగను బూవులదండఁ జాట్టుచోఁ
బులకించి కుచము వీచున ఘటించు,
హరుపుగాఁ గై సేసి యద్దంబుఁ జూపుచోఁ
దిలకించి తన మోముఁ దెలియఁజూపుఁ,

గీ. తెలఁగి మాటాడఁజోవుచోఁ జెక్కుగీటుఁ,
బిలిచి వీడెం జూసఁగుచోఁ బెదవిఁ గ్రోలుఁ,
గదిమి పైబడఁ దిగుచుచోఁ గాఁగిలించుఁ,
దమి మనంబున నాటి రాధావధూటి.

(కాళామాధక సంవాదము)

ఇచట రాధ శ్రీకృష్ణునికి సంరక్షణ చేయు నెవమన వర్ణింపఁబడును
మొదలైనవివర్ణన క్రిందఁబడినది. కావున నిదియుఁ బర్యాయోక్తమగును.

30. వ్యాజస్తతి

గీ. నిందచే స్తుతి, స్తుతిచేత నింద గమ్య
మైన వ్యాజస్తతి యగుచు నమకుచుండు.

నిందను కల్గింప స్తుతి గమ్య మైనను, స్తుతిని కల్గించినచో నింద
గమ్య మైనను వ్యాజస్తతి యగును.

నిందచే స్తుతి గమ్య మగుట కదాపారణము—

అ. సప్తి నొక్కదానిఁ జయ్యన నెక్కి యు
ద్ధంబు చేయుదువని దర్ప మేల !
శాత్రువులును సప్తసప్తి సమారూఢు
లగుచునుండు టరయు మవనినాథ !

ఇచట సప్తసప్తి పదమునందలి శ్లేషమూలమునఁ గల్గు నిందవలన
స్తుతి గమ్యమైన మగుచున్నది. సప్తసప్తిసమారూఢు అనఁగా మూర్ఖు నధి
ష్ఠించినవారను, వీడు గుట్టుమతి నెక్కినవారను అని యర్థము కలుగును.
రాజా ఒక్కగుట్టుమతి నెక్కిన వతని శత్రువులు సప్తసప్తిసమారూఢు అగు
చుండుటంబట్టి రాజానెడ నింద వాచ్యముగ నున్నది. శత్రువులు మూర్ఖు
మండలద్వారమున మరలొకమునకుఁ బోవుచున్నారను నర్థమువల్ల
(అనఁగా వారి మరణవర్తనమునుబట్టి) రాజా గొప్పవాఁడను స్తుతి వ్యంగ్య
మగుచున్నది.

స్తుతివలన నింద గమ్య మగుట కదాహృతి—

కా. ఈపాండిత్యము నీకుఁదక్ష్మమతి యెం దేఁగంటిమే కామకా
ప్రాసాధ్యాయినా వచిం చెదవు; మేలోహా! త్రయోధర్షముల్
పాపంబుల్ రతి పుణ్య, మంచు; నిక నేలాతర్షముల్ ! మోక్షుల
క్షీపథ్యాగమసూత్రపంక్తికి వె పోమీ సంప్రదాయార్థముల్!
(మనుచరిత్రము)

ఇచటఁ బ్రవహించు కరూధినిని చేయు స్తుతివలన నామె నింక గణ్యమగుచున్నది.

మీఁది యుదాహరణములలో జొరదాని స్తుతినందవలన దాని నిందామూలకలిగినట్లు గోచరించును. కాని యిట్లే యుండవలెనను నియమము లేదు. ఒకదాని స్తుతివలన వేరొకదాని నిందయు, ఒకదాని నింక వలన వేరొకదాని స్తుతియుఁ గల్గినను వ్యాజస్తుత్యంతరము యగును. ఈ రీతి నొకదాని స్తుతివలన నింకొకదాని స్తుతి తోఁచినపుడు కూడ వ్యాజస్తుతి కాఁగలదు. అన్యస్తుతి వ్యాజమాన వన్యస్తుతి కలుగుటం బట్టి తక్షణము సమన్వయించును.

ఉదాహరణము—

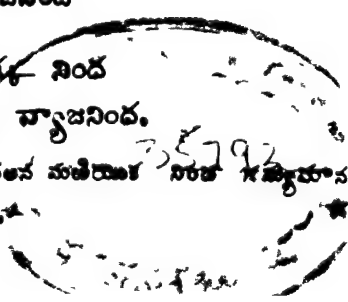
ఉ. ఏమి తపంబుఁ జేసెనా సుమీ! యగు లిచ్చెల్లి శేకబంధమై
తా ముదయించినందుకు నిదర్శనమాఁగద! సుప్రసూనపుం
జామల గంధబంధుర రసాతిశయానుభవంబు; గల్లునే
కా మటి పూర్వజన్మమునఁ గల్గినవృత్తి భవాంతరంబునన్,
(ఒకానొక చాటుపు)

ఇచ్చట అగుల స్తుతివలన నాయొకయొక్క శేకపాశ సౌందర్యము యొక్క స్తుతి యభివ్యక్త మగుచున్నది.

91. వ్యాజనింద

ఒక్క నింద వర్ణింప వేరొక్క నింద
వ్యక్త మగుచున్న నయ్యది వ్యాజనింద.

ఏదైన నింకను వర్ణింక, దానివలన మఱియొక నింక గణ్యమాన మగునేని వ్యాజనిందాంతర మగును.

ఉదాహరణము—

క. కట్టెడితనమున కిట్లాడి
గట్టి మనసు తాయి చేసి కరఁగవు; మఱి నీ
పట్టినది విడువ విఁక ని
న్నట్టి ట్టననేల మాయదృష్టం బుండన్ !
(మనచరిత్రము)

ఇచట కరుణినియొక్క యాశ్చర్యనిండవలన ప్రపరనిండ యభి
వ్యక్త మయినది. కావున నిది వ్యాజనిందాంతర మగును.

32. ఆశ్చర్యము

గీ. తాను చెప్పినయదియె నిదానమున ని
పిద్ధ మగునేని వెలయు నాశ్చర్య మగుచు.
తొలుత పోకకానిని చెప్పి యున్నను, పిదపఁ గొంత యాలోచించి
సకారణముగ దానిని నిషేధించిన నది యాశ్చర్య మగును.
మ. కరుణాసాగర! పొణ్ణుపాటికులవేంకట్రామదాసుస్వసుం
ధరయం దుంచక స్వర్గలోకమునకుం దర్శించినావేమి! ర
త్పురిఁ గల్పదులు లేవె యాచకులకున్? భూయాచకశ్రేణికె
వ్వరు? దిక్కిమిది! మొండి బగ్గఁడవు కావా! వెట్టినై పల్కిరిన్.
(అడిదము మారకని చాటువు)

ఇచటఁ బొణ్ణుగుపాటి వేంకట్రామదాసును భగవంతుఁడు స్వర్గ
లోకమునకుఁ దర్శించుట అనుచిత మని చెప్పి, పిదప గాలోచించి, అ
న్నాభస్యము మొండివాఁడగుట నటుల పోవరించెనని తొలుత చెప్పిన
మాట నిషేధింపఁబడినది.

పరఁ బ్రతిషేధ మాభాస యుక్తమైన
నదియు నాత్మేప మని కొందఁ జంద్రు బుధులు.

హిందీరి నిషేధము మాత్రమే కాక నిషేధాభాసము కూడ
నాత్మేప మగునని యలంకార సర్వస్వకారాదుల మతము. అవఁగా నిషే
ధము బాధితమై యర్థాంతరమానఁ బరిణమించుచు నొక నిషేధమును
తెలుపుటయు నాత్మేప మగు నని తెలియవలెను.

ఉదాహరణము—

గీ. అవనినాయక! సందేశహరుల మని
మమ్ము భావింపవలదని మాదుమనవి,
లోకముఁ గుటుంబముగ నెంచు నీకు శత్రు
వుండు నను మాట కల్ల యీ యుర్వియందు.

ఇచట సందేశహరులు 'తాము సందేశహరులము కాము' అని చెప్పుట
శుభికాదు. ఆ నిషేధము — సంది కామమాననఁ దగినట్లు మోసముగా
మాటలాడువాడము కా మనెడి యంశమునే తెలియఁజేయుచున్నది.

పరఁగు నదియు నాత్మేపమై వాచ్యవిధిని
వ్యక్త మగు ప్రతిషేధము వరలియున్న.

విదైవ కార్యమునందు విధి ప్రకాశముగను, ప్రతిషేధము కష్టఁ
బదియు నుండి వ్యంగ్య మగుచో నదియు నాత్మేప మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. నాథ! తావక విరహసంతాపమునకుఁ
చాళఁగారే నటంచును దలఁపవలదు;

చాలకాలము వ్యథ కల్గఁజాల దింక
బెడలవలసిన నీ విల్లు విడువవచ్చు.

ఇచట శాంత 'నీవిల్లువిడువవచ్చు' వను విధిని చెప్పియున్నను;
విడిచివెళ్ళినచో తన మరణము నిశ్చయము కాన శాయకుఁ డిల్లు విడువరా
దను నిషేధమును వ్యక్తము చేయుటచే నది యాక్షేప మగును.

—

33. విరోధాభాసము

క. తనకు విరోధాభాసం

బనెడి యలంకార మగుచు నాభాసంబై
తనరెడి విరోధ మెచ్చటఁ
దనరారుచుఁగృతుల సొంపుఁ దనుపుచునుండున్.

ఏదేని విరోధముగఁ దోచి, ఆలోచింపఁగా నా విరోధము ప్రకా
శాంతరమునఁ దోఁచునని విరోధాభాస మగును.

ఉదాహరణము—

నీ. కానక కన్న సంతానంబు కావునఁ
గానక కన్న సంతాన మయ్యె,
వరయ గోత్రనిధానమై తోచుఁ గావున
వరయ గోత్రనిధాన మయ్యె నేడు,
ద్విజ కులాదరణ వర్ధిష్టుడు కావున
ద్విజ కులాదరణ వర్ధిష్టుఁ డయ్యె,
వివిధాగమాంత సంవేద్యుడు కావున
వివిధాగమాంత సంవేద్యుఁ డయ్యె,

గీ. గటకటా! దాశరథి సముత్కట కరీంద్ర
కట కలిత దానధారార్ద్ర) కటక మార్గ
గామి యెట్లు చరించు సుత్కట కరీంద్ర
కట కలిత దానధారార్ద్ర) కటకతటుల!

(రామాయణము)

ఇతట సుత్కట కరీంద్ర కట కలిత దానధారార్ద్ర) కటకటులఁ
జరించు రాముఁడు ఉత్కట ..కటలఁ జరింప లేదని చెప్పట విరు
దము. కాని విచారించి చూచినచో, రాజమార్గములఁ జరించునరఁడు వన
ములఁ జరింపఁజాలఁడని యర్థము స్ఫురించును. కావున నిది విరోధాభాసము.

34. విభావన

గీ. కారణము లేక కార్యము కలుగుచున్న,¹
అర్థ పోతువు లేక కార్య మగుచున్న,²
కార్య మగుచున్నఁ బ్రతిబంధకలితమయ్యు³
కారణము కానియది కార్యకారి యైన.⁴

గీ. కార్యమైన విరుద్ధమా కారణమున,⁵
కారణము కార్యమువలనఁ గలుగురీతి
వెలయుచున్న,⁶ విభావన వెలయు, నదియు
నాటు విధము లగును కృతృలందు నిట్లు.

1. కారణము లేనిచే కార్యోత్పత్తియైనచో తొలి విభావన యగును.

ఉదాహరణము—

నీ. కనకగంధము లెఱుంగనివాని కిష్టాపి
కాయపీనుసకును గరణపటిమ

పెక్కుకాలపుమాఁగ కెక్కువ బాక్ ప్రాధి
యతిచంచలాత్మన కలఘువృత్తి
యిలఁ బుట్టుగుడ్లకు హితదర్శనప్రీతి
యగమకోటికిఁ బల్లవాభివృద్ధి
జడజాతమునకు శాశ్వత బోధసామగ్రి
శోపనావళి భావోపశమము

గీ. నెఱపు నిరుపమమాధవ నిత్యసన్ని
ధానమునఁ జొల్పు భవదీయ తాతపాద
సన్నిహితసద్గుణరామసరణి యిదె ల
తాంగి గనుఁగొను మిచటి శోభాతిశయము.

(వసుచరిత్రము)

కనకగంధము లెఱుఁగువాని కిస్తానీ, గాయము కలవానికిఁ గరణ
పటిమ, మాఁగకానివానికి బాక్ ప్రాధి, నిశ్చయన కలఘువృత్తి, కన్ను
లున్న వానికి దర్శనము, వ్యభిచరించువారికిఁ బల్లవులు, బుద్ధిమంతులకు
బోధ, కాంతునికి భావకాంతి కలుగుట ప్రసీద్ధము. మీఁది కార్యములను,
మీఁది కారణము లుండి తీరవలెను. ఆ కారణములు లేకున్నను కార్య
నిష్పత్తి యచట వర్ణింపఁబడి యున్నది.

2. ఒకకార్యము నొనర్చుటయందు నిబంధింపఁబడు కారణమునకు
తగిన సామర్థ్యము లేకున్నను కార్యోత్పత్తి యొనర్లు వర్ణించిన రెండవ
విభావన యగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. కూఁకటివేణితోఁగురులుకూడకమున్న కుచప్రరోహముల
పోకలతోడ సామ్యమును జొందకమున్న నిలంబసీమకున్

ప్రేకదనం బాళింత ప్రభవింపకమున్న ప్రసూనబాగుఁ డ
జ్ఞాఁకలఁ బెట్టెఁ దా వరవ నామెత బాలికై విటారికిన్.

(కళాశూరోదయము)

కాలిక శరీరమున యావన ముంబరించిన పిదప విటారికి ఆమెపై
వలపు కలుగుట యుచితము. కాని యిచట యావన ముంబరింపక పోయి
నను వలపు కల్గినట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇచట కలభాషిణియొక్క సౌంద
ర్యాతిశయమున విశేషము కలదు. కావున నిది విశేషోక్తి యగునని దండ్యా
చార్యుని మతము. కాని కారణమున విశేషము లేకన్నఁ గార్య మగుటచే
నిది విభావనయే యగునని అప్పయదీక్షితులచే రభిప్రాయపడిరి.

3. కార్య మగుటలో నాటంక మున్నను కార్యమైనట్లు వర్ణించిన
మూఁడవ విభావన యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. అవనిపాలక! నీప్రతాపార్యముండొ

ఫలము ధరింపని ద్వేష్యసమితి విడిచి

ఫలములతోడఁ గూడియే చనెడి శత్రు

వీరులఁ దపించుచుండెడి వింతఁ గనుము.

ఇచట శత్రువీరులకుఁ దాపము కలుగవండే ప్రతిబంధకము అనీ
ఫలము యిన్నను తాపము కలిగినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

4. కారణము కానిదానివలనఁ గార్య మైనట్లు వర్ణించిన నాల్గవ
విభావన యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. కంటువుననుండి కోకిల కలరవంబు

వెడలుచున్నది; తిలపువ్వు విలసితమయి

మంచిగందపువాగున మించి వీచు

చున్న; దీ వింతఁ గంటినే యువిద, నీవు!

కోకిలకమునకుఁ గారణము కంతము; మంచిగంధపు వాసవతఁ
గారణము చందనము. కాని యిచట శంఖ తిలపుచ్చుములు కారణములుగ
పట్టింపఁబడి యున్నవి.

5. కాశ్యోత్పత్తి విరుదమును కారణమునే ప్రకృతకార్యమునకు
కారణముగఁ జెప్పినచో నది యైదవ విభావన యగును.

ఉదాహరణము—

శ్రీ. తెలివిలేనట్టి చన్దన త్రిజగములను

సంహరించుట యొప్పునఁ జనునుగాక!

శ్రుతిపరిచయము కల్గిన సుదతికన్ను

గవయు జనమారకం బొట కలదె యెందు!

శ్రుతిపరిచయము కలది జనమారకము కాఁజాలదు. అట్లయ్యు
నిచట జనమారణకార్యము చెప్పఁబడియున్నది.

6. కారణమువల్లఁ గార్యము పుట్టుట నహజము. అట్లుకాక
కార్యమువలనఁ గారణ ముత్పన్నమైనట్లు వర్ణించిన వాఁడ విభావన
యగును.

ఉదాహరణము—

శ్రీ కొండపై లత పుట్టుచునుండు టుచిత;

మొప్పునే కొండ లతపయి నెప్పుడైన!

కాని యిప్పుడు విపరీత గతి యొదనెను;

పుట్టినవి స్వర్గ లతపయి గుట్ట లీరు.

కారణము కొందఁ. కార్యము అతఁ. కొందఁపై అతఁపుట్టుట సహజము గాది, అతఁపైఁ గొందఁపుట్టుట సహజముకాదు. ఇచటఁ వద్దివరీతముగ స్వర్ణ అతఁయగు శ్రీతనువుపైఁ గుచములను గుట్టలురెండుపుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

35. విశేషోక్తి

గీ. పుష్కలంబగు కారణంబునను గార్య
ముదవకున్న విశేషోక్తి యొప్పుచుండు.

కార్యోక్తికిఁ గావలసిన కారణకలాప మన్నను కార్యము కలుగజండుట విశేషోక్తి యగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. ఇంచులుగూడి చిట్టకము లిట్లొనరింపఁగ నించుకేనియు
న్వీంత తెఱంగులేక ధరణీధరముంబలె నున్న యా దృఢ
స్వాంతముఁ జూచి రాప్రతిమ చక్రలిగింతలువోలెఁ గంటిరేక
యెంతయు రిత్తవోయె మనయిద్దటి చేష్టలు నన్న నవ్వుచున్.
(తరమయోగి విలాసము)

ఇచట జ్యోతులు కావనికారముఁ గొల్పినను పరమయోగికి మనము చరింపనట్లు వర్ణింపఁబడినది. కారణ మన్నను కార్యోక్తి కల్గలేదు కావున విడి విశేషోక్తి.

36. అసంభవము

సంభవముకాని యర్థనిష్పత్తి వర్ణ
న మృసంభవ మగును కావ్యమృలందు.

ఇట్టిపని యొన్నఁడును సంభవంపఁకాకదను నీతిని వర్ణించుట అసంభవకాలంకార మగును.

ఉదాహరణము—

చ.కటకట! మమ్మనొక్కత్రుటికాలముఁ బాయనిదాన మొంటిమై
వెటువలె వచ్చితిమ్మ! ఇలి! యిచ్చటి ప్రేకపుతేనవాఁక లీ
వెటువలెనీఁ దిరమ్మ! తెరువెల్లను బుప్పాడి, నీపదాంబుజం
వెటువలె నోర్చెనమ్మ! తరుణీ! తగునమ్మ కడిందిచెయ్యములే.

(వసుచరిత్రము)

ఇచట గిరిక తన ఇలిక తైలను విడిచి యిట్టి ఘోర మగు వరణము
నట్ల కచ్చట ఆసంధ్యము. అట్టి యాసంధ్యమును వర్ణించుటచే నిట
వసంధ్యకాంక్షారము.

37. ఆనంగతి

గీ. ఒక్కయెడ హేతు పున్న వేటొక్కచోటఁ
గార్యనిష్పత్తి యైన,¹ నొక్కయెడఁజేయఁ
దగినకార్యము వేటొక స్థలమునందుఁ
జలుపుచున్నను,² కృతుల వసంగతి యగు.

1. కార్యమొక్కచోటను కారణము వేటొకచోటను ఉండుట
విరుద్ధము. విరుద్ధమైనను హేతుకార్యములు విభిన్నస్థలముల నున్నట్లు
వర్ణించుట యసంగతి యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. విభూడు చిటునవ్వు నవ్వుచు వెలఁదిచన్ను
గవను నవలతచే మెల్లగానె కొట్టె;
సకియ వ్యథఁ బొందలే; దామెసవతులెల్ల
మిక్కుటంబగు వీడచే బొక్కుచుండ్రి.

ఇచటఁ గొట్టఁబడిన యామెకుఁ గాక, సైతారికిఁ బీడకలిగినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

2. ఒకచోటఁ జేయఁదగిన పనిని తేటొకచోటఁ జేయఁటయన నసంగతి యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. పార్థివోత్తమ! నీ తరపారివలన
ఖండితులయిన వైరుల కామినులకుఁ
గనుగవం గంకణంబు, లంకమునఁ బ్రత్ర
వల్లి, కరములఁ దిలకంబు నుల్లసెల్లె.

గంకణములు చేతులందును, పత్రవల్లి చెక్కిటను, తిలకంబు మడుటను ఉండవలెను. అవి యట్లుకాక యిచట నయనాదులం దున్నట్లు శ్రేష్ఠ మాలమున వర్ణింపఁబడినవి. ఇచటఁ గంకణము జాలిందువు; పత్రవల్లి యాఁతులతోడి తీగ; తిలకము తిలోదకము.

గీ. ఒకటి చేయఁదలంచి దానికి విరుద్ధ
ముగ నొనర్ప నసంగతి యగును గృతుల.

ఒక పనిఁ జేయఁదలంచి తద్విరుద్ధమగుదానిఁ జేసినయెడల నసంగతి యగును.

గీ. దీనజనరక్షణమునకై దీక్షఁబూని
ఇ క్తజనకల్పవృక్ష! ఓ పరమపురుష !
దీనజనములయం దతి దీనుఁడనగు
న న్నుపేక్షించు టయ్యది న్యాయమగునె !

ఇచట దీనజనముల రక్షింపఁ గలకణముగట్టియు దీనుఁ డగు భక్త
మనీషింనుట వర్జితము. కావున నదియు ననుంగతి యగును.

38. విషమము

విషమ మగు ననురూపత వెలయకుండు
కూర్పును¹ విరుద్ధకార్యముఁ గూర్చియున్న²

గీ. నిష్టమున కానపడిన ననిష్ట మొంద³
ముత్రైఱంగులుగాఁ గావ్యములఁ దలంప.

1. అనురూపములు కాని రెండు వస్తువుల జోకతోఁ గూర్చి వర్ణిం
చిన ప్రథమ విషమభేద మగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. ఎక్కడివాఁడో! యక్షతనయేందు జయంతవసంతకంతులం
జక్కఁదనంబునంగెలువఁజాలినవాఁడు మహీసురాన్వయం
బెక్కడ! యీతమావిభవమెక్కడ! యేలని బంటుగామరుం
డక్కగొనంగరాదె యకటా! ననువీఁడు పరిగ్రహించినన్.
(మనుచరిత్రము)

ఇచట అననుగుణము లగు - మహీసురాన్వయ - తనూ విభవములవ
హుతన కూర్పుబడి యున్నది.

2. ఏదేనొక కారణమువలనఁ దద్విరుద్ధమగు కార్య మైనట్లు వర్ణిం
చుట విషమమయొక్క రెండవ భేదమగును.

ఉదాహరణము—

కా. ఆతన్వంగి యనంగఝాంకరణవజ్జ్యము క్తనారాచని
ఘాతం బోర్వక తమ్ములంచుఁ దటినగర్భైకసంజాతకం

జాతప్రాతముమాటుఁ జెందనవియేచగ సాగె మున్నున్నగా
 “జ్ఞాతిశ్చేదనలేన కి” మృనడి వాచాయాధి సత్యంబుగన్.
 (వసుచరిత్రము)

తమ్ములు రక్షింపవలసియున్నది. ఇచట ఆ తమ్ములు రక్షింపక
 వీడించుచున్నట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇది విరుద్ధకార్యోత్పత్తి యగును.

8. ఇప్తమున కాసపడి ప్రయత్నింపఁగా అనిప్తము సంభవించుట
 విషమముయొక్క తృతీయభేదము.

ఉదాహరణము—

గీ. నీవు గోపాలుఁడవటన్న భావమునను
 కడుపు నిండుగఁ బాలను కుడువఁగోరి,
 ఆశ్రయించితిఁ గృష్ణ! ని న్నకట! యిపుడు
 తల్లి పాలును గఱవయ్యెఁ దత్ఫలముగ.

ఇచట పాకఁడు పాలకొండఁ గృష్ణు శాశ్రయింపఁగా, సతఁడు
 కానికీ దల్లిపాలును కఱవగునట్లు వర్ణింపఁబడినది. శ్రీకృష్ణుఁడు
 పాక్ష మొసఁగుటవలన భక్తినికీ దల్లిపాలును అక్కఱలేక పోయినది
 భావము.

‘అనిప్తప్రాప్తి’ పదమువలన అనిప్తప్రాప్తిని, ఇప్తప్రాప్తి లేకపోవు
 టను గూడఁ బ్రత్యేకముగఁ గ్రహింపవలసి యున్నది.

గీ. తమ్మిగొడుగును గోరు నోతన్వి! పద్మ
 కందమును మూతఁ బడవేయఁ గడఁగఁజేల!
 కలియుగ మ్మిది యకృతజ్ఞము లలితాంగి!
 ఇదియె నీ ముఖకాంతికి నెసరువెట్టు.

తామరదుంపము నీటఁ బడఁజేసినచో, కాంత కోరు కనులము
తారపత్రము లభింపఁగలదు. కాని యా పద్మము ముఖకాంతిని హరించునను
ననిష్ఠప్రాప్తి యిచ్చటఁ గలదు.

ఇష్టము కలుగజండుట తదాహరణము—

గీ. మచ్చుఁ దొలఁగింపఁ జంద్రుఁడు మహిని నీడు

మోముగాఁ బుట్టె; నచ్చట బొట్టు పెట్టి

తిరిగి మచ్చను గూర్తు వో తరుణి, యేల!

పాలఁతు లాశ్రితులకె మచ్చ గొలుపుచుండు.

ఇచ్చట కోరిన కళంకహాసము తదురనందున ఇష్టావశ్యాప్తి తితి
యూదాహరణ మగుచున్నది. ఈ భేద మే చమత్కారములెಂಬట్టి యనేక
రీతు లగును

39. సమము

సమ మనంజను ననురూప సంఘటనము,¹

తార్యతారణ సాయాప్యగతియుఁ,² గార్య

గీ. సిద్ధియు ననిష్టమే లేక జలఁగియుండు

రీతియు³ నటంచు నది మూఁడు రీతు లయ్యె.

1. అనురూపము అగు రెండు వస్తువులం గూర్చిన సమాంతర
మగును.

తదాహరణము—

ఉ. ఇంత బెడంగు లోకమున నెవ్వరికున్నది యంబ! తా నిజా
త్యంతిక నైపుణీమహిమయంచనప్రవాసెనాయే మొకాకయా

చింతయుఁగూడ దీతని సృజించియె జోడుగఁగోరి నుమ్మ, తా
నెంతయు నేర్పుమీఱి నజాడిట్లు సృజించె నినుంబ్రభావతీ!

(ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము)

ఇచటఁ బరస్పరానుజూతులగు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము సంభుత
మందితరీతిని వర్ణింపఁబడి యున్నది.

2. కారణమున వచితముని కార్యము జరిగినట్లు వర్ణించుటయు
సమూలంకార మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. మొట్టమొదట గరంబుతోఁ బుట్టినావు,
హరుని నిటలాఁచి సఖ్యము వందినావు,
గ్రహణమున రాహుగళవిషగ్రాహి వైతి,
మంటఁ గురియుట తగుఁ జందమామ! నీకు.

ఇచటఁ గారణములగు విష - నిటలాఁచి - గళవిషముల కడుగు
ముగ మంటఁ గురియుట యీత కార్యము చెప్పఁబడి యున్నది. కావున వివి
సమూలంకార మగును.

3. అవిష్టము కలుగక జోతన పని జేయుటయు సమూలంకార
మగును.

ఉదాహరణము—

క. పారణలాభముఁ జొందం
గా రాజను జూడఁబోయి భువలాభంబా
పారణముం జొందితి తా
హా! రాజదిదృష్ యెపుడు వన్మృగున భవిన్!

ఇచట పోకఁడు వారణ (గజ) రాధమునకై రాజుఁ డాజీఁ
లోఁగా, రాజద్వారమున భటుఁడు వానిని వారించెను. అది యెవ్వరిన
యతని క్యాఱఁ దారని సభిక్షేపించెను. ఇచట వారణముఁ గోరఁగా నది
అభివీక్షణు చెప్పఁబడుటచే నడు మగును.

40. విచిత్రము

ఫలముకొఱకుఁ దద్విపరీతఫక్కిఁ జేయు
యత్నము విచిత్రసంజ్ఞ చే నలరుచుండు.

ఒక ఫలమునకఱు వానికి విపరీతముగ రీతిని ప్రయత్నము చేయుట
విచిత్రతాతంత్ర మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. ఖలులమోములు మలినముగా నొనర్పఁ
దలఁచి, నీ కీర్తి భువికి విమలతఁ గూర్చె;
అర్య! నీ తేజమును విచిత్రహర్షమునకు
విమ్రునెంతయు ద్వేషించి మెలఁగుచుండె.

ఇచట మలినముఁగూర్చుటలో విపరీతముగ యత్నము విమలతఁ
గూర్చుట. అట్లే విచిత్రహర్షమునకై విచిత్ర (హర్ష) ద్వేషము విభిన్న
ప్రయత్న మగుచున్నది.

14. అధికము

గీ. అధికమగు నాశ్రయముకంటె సధికమైన
యాశ్రయిని వర్ణనముచేయు సధిక మగును.

గొప్ప అధారమును వర్ణించి, దాని వాక్రయించినవానిని (అధ్యక్షుడు) మీఁది యాధారముకంటె పెక్కువగ వర్ణించిన సధిక మగును.

ఉదాహరణము—

క. పదునాలుగు లోకములు

కుదురుగ నున్నట్టి శౌరి కున్నీని, ముని నా

రదు నాగమ జనితములగు

ముదము లిముడ లేకపోయె ముప్పిరిగొనుచున్.

కృష్ణుడు పదునాలుగు లోకములను కడుత్తులోనుంచెననుటచే నది వాని పెద్దదని తెలియించున్నది. దానియందు సంతోషము ఇమాడలే వనుటచే నా యాదరముకంటె నదియే గొప్పదని తెలియించున్నది కావున విది అధికాంతార మగుచున్నది.

కర మధికమగు వాక్రయికంటె సధిక

మైన యాధారముం జెప్ప వధిక మగును.

గొప్పదైన యాధ్యక్షుడుకంటె అధారముకూడఁ జాల గొప్ప జై నము వర్ణించుటయు సధికాంతార మగును.

ఉదాహరణము—

క. మువిశాలం బన నొప్పను

భువన త్రితయంబు, దిగుల పొల్పుగు నీ కి

ర్తి విశాలంబైనను స్వే

చ్చ పరలుచు వెలుంగుకరన జగతీనాథా!

ఇరట విశాలముగ నున్న యశంబుకంటె వాని వాక్రయముగని లోకత్రియము విశాల మైనదిగఁ జెప్పఁబడినది. ఇరట లోకత్రియ

తర్లన చెయఁబడినట్లు తోచును. కాని యిహోనుగమున కాక్రయ మగుటవల్లనే జగత్త్రయము వికార మైనట్లు వర్ణింపఁబడినది కావున యిహోనుగ ప్రకంపయే యాచట మాఖ్యమని యెఱుంగునది.

42. అల్పము

అ. వె. అల్పమగును సూక్ష్మమైన యాశ్రయికంటె
నాశ్రయంబు సూక్ష్మ మగుచు నుండ.

సూక్ష్మమైన యాధేయముకంటె వాధారమును మిగుల సూక్ష్మముగ వర్ణించుట అల్పమంకార మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. పూటపూట కరతోక్తి పొడము కరన
విన్ననైయున్న దీ కన్య వేణి దూల
సన్నగిలియున్నగతి నెన్నఁజనునె యకట !
ఊర్మికలు కంకణాకృతి నొనరె నపుడు.

(వసుచరిత్రము)

ఇందు నిరికయొక్క విరహావస్థ వర్ణింపఁబడినది. అటు విరహముచే గృహింపఁగా ఉంకరములు కంకణములైనవని యాచటి తర్లనము. ఉంకరము సూక్ష్మము. అది కంకణముగ మోచిన దనుటచే, నిరికచేయి, దానికంటెను సూక్ష్మమైనదని తెలియఁబడును. కావున నిచట ఆధేయము కంటె వాధారము అల్పముగ వర్ణింపఁబడుటచేత అల్పము.

43. అశ్వోన్యము

ఒక్కదాని కొకటి యుపకృతిచేయ న
 న్యోన్యమనుచుఁ గృతుల నుతులకెక్కు.

రెండు వస్తువు లొకదాని కింకొకటి ఉపకారక మగునని
 అశ్వోన్యతాంశమగును.

ఉదాహరణము—

మ. ధృత రాష్ట్రండును బుర్రులున్వనము, కుంతీనందనుల్నింహము
 ల్మతిసూహింప నసింహ మైనవనమున్ మర్దింతు రెందున్ వనా
 వృతవృత్తంబులు గాని సింహములకున్ వేగంబెచేటొంతుఁ గా
 వ తగంబొందుట కార్యమియ్యుభయమున్ సంతుష్టి మొనున్దికిన్.
 (భారతము)

ఇచట దుర్యోధనాదులకు పొందవులకు పరస్పర ముపకా
 ర్యోపకారక భావము చక్కని బోధికమాలమున పల్లంపఁబడి యున్నది.

44. విశేషము

సీ. భ్యాతమగు నాశ్రయములేక యాశ్రయిని ని
 లిపిన¹, నాధేయ మొక్కటియె పలుచోట్లఁ
 వెలయఁగ², నశకక్యకరణంబు చెలఁగ నొక్క
 దానిఁగోరి³, విశేషాభిధాన మగును.

1. ప్రసిద్ధమగు వాధారము లేకన్నను, అధేయమును పల్లించుట
 మొదటి విశేష మగును.

ఉదాహరణము—

ఆ. య. నీరు లేనిచోట నెత్తమ్మి, తమ్మిలోఁ
గలువ, లవియుఁ గనక లలిత లతను,
లతయు సౌకుమార్యగతి నొప్పుచుండు; నీ
చిత్రస్పష్టికోళఁ జెప్పదరమో!

తామరలు నీటియందే యుండును. నీరు లేనిచోట నది
యున్నట్లు, తామరలోఁ గలవ అన్నట్లు, అంగార తలపై కమల
జవలయము అన్నట్లును ఇచటి వర్ణనము; కావున నిది విశేషోక్తి యగును.
అధార మేమియు లేనిచోట గూడ వాధేయమును వర్ణించుటయుఁ
గలదు.

2. ఒక వస్తువు పెక్కుచోట్ల నున్నట్లు వర్ణించిన నదియు విశేషం
యగును.

ఉదాహరణము—

మ. కలఁ దంభోధిఁగలండుగాలిఁగలఁదాతాశంఖునంగుంభినిం
గలఁ దన్నిం దిశలం బగళ్ల నిశలన్ ఖద్యోతచంద్రాత్మలన్
గలఁడోంకారమునం ద్రిమూర్తులఁద్రిలింగవ్యక్తులందంతటం
గలఁ దీకుండు కలండు తండ్రి పెదుకంగానేల యాయాయెడన్ .
(భాగవతము)

ఇచట ఒక్కఁడే కారి కలతావుల నున్నట్లు చెప్పబడినది.

3. ఒకపని నొనర్పఁ దలంప, దాని యత్నమువలన, కష్టముకాని
కార్యంతరము సిద్ధించుటయు విశేష మగును.

ఉవాచారణము

గీ. యాపసంపత్తి నిధిని ప్రతాపకాలి
నతులవిద్యాప్రవీణుని నజాడ నిన్ను
సృష్టిచేయుచుఁ గ్రోతగా నిరికొమరుని
వర్యముని గురుని సృజించె నవని నిజము.

ఇచట రాజసృష్ట్యరంభమున లోకమున జాతన మశ్వభావిష్కృష్టి
జ్ఞాంతఃబడుట నిది విశేషము.

45. వ్యాఖ్యానము

గీ. విక్ర-కార్యమృగముఁ దగి యుండుదానిఁ
దద్విరుద్ధమైన క్రియఁదారించినను,
రహిని రెండు విరుద్ధకార్యముల కొక్క
కారణము చెప్పియున్న వ్యాఖ్యాతమగును.

1. ఒకవనిఁ జేయవది, కాని విరుద్ధమైన వనిఁ జేయవో
వ్యాఖ్యాత మగును.

ఉవాచారణము—

గీ. నయనమున దగ్గుఁజైన మనసిఁ గాము
బాలుచూపున బ్రతికింది బానికెక్కి
మూఁడుకన్నుల దేవుని నోడఁజేయు
బామలోచనలన్ మదిఁ బ్రస్తుతింతు.

ఇచట కృత్రిమ గంటికలన మరణించిన మన్మథుని స్త్రీలు కంటి
చేతనే కనిపించేయమన్నట్లు వర్ణించబడినది.

2. ఒక కారణ మొక కార్యమునకేగాక తద్విరుద్ధ కార్యమునకుఁ
గూడ నమగ్నియై నచో, అదియు వ్యాఘాత మగును.

క. చారిద్ర్యశంకచేతను

భూరి ధనంబుల విడువరు భువి లుబ్ధజనుల్;

చారిద్ర్యశంకచేత నె

తారు ధనంబుల విడుచురు చాతృజనంబుల్.

తమక చారిత్ర్యము కలుగునని యిట్లు లోకరికి ధన మిఱుకరినియు,
(జన్మాంతరమున) చారిత్ర్యము కలుగవండుటకయియే ధర్మాత్ములు
జానము చేయుదురనియు_ఇట్లు విరుద్ధకార్య త్వయమునకును చారిత్ర్యమే
కారణముగఁ జెప్పబడినది.

48. కారణమాల

రచన కారణమాల పూర్వంబు నుత్త

రమ్ము నుత్తరపూర్వకారణములైన.

పూర్వపూర్వ ముత్తరోత్తరమునకుఁగాని, ఉత్తరోత్తరము పూర్వ
పూర్వమునకుఁగాని కారణమైనట్లు వర్ణించుట కారణమాలాంతరకాళ
మగును. అంటే మొదటిభేదమున వచాసారణము—

గీ. విద్య యొనఁగును వినయంబు, వినయమునను

బడయుఁ బాత్రత, పాత్రతవలన ధనము,

ధనమువలనను ధర్మములు, దానివలన
నై హికాముస్మిక సుఖము లందు పరుచుడు.

(భారతము)

ఇచటఁ బూర్వపూర్వములగు విద్యాదులు, ఉత్తరోత్తరములగు
విజయోదయముల గారము లైనట్లు వర్ణింపఁబడినది.

రెండవ భేదమున జేదాహరణము—

క. నరకముగును దురితమున,
దురితము దారిద్ర్యభవము, దుర్భరముగు నా
దురితార్జితదారిద్ర్యము
కర మమరెడి నీవి లేనికలమున నెందున్.

ఇచట నుత్తరోత్తరముగు దురితాదికము పూర్వపూర్వముగ నరకాది
కలమునకుఁ గారణ మైనట్లు చెప్పఁబడినది.

47. ఏకావళి

ఎంచు రేకావళి యని గృహీత ముక్త
రీతిచే నర్థభుటనల రీతి వెలయు.

ఉత్తరోత్తరము పూర్వపూర్వమునకు విశేషణమైనను, (విశేషణ
యన ప్రధానము) పూర్వపూర్వ ముత్తరోత్తరమునకు విశేషణమైనను
గృహీతముక్తరీతి యనఁబడును. ఆ రీతిగ నర్థములు పూర్వమునకు
ఏకావళి యను నంతరంగ మగును.

మొదటిభేదమున బహువచనము—

గీ. కన్ను లాకర్ణ విక్రాంతిఁ జెన్నుమీఱు
వీనులు భుజపర్యంతము వ్రేలుచుండు
భుజయుగము జానుపర్యంతమును ప్రలంబ
మానతను రాజగూర్పు నా మనుచుపలికి.

ఇచట ఉత్తరోత్తరములగు కర్ణములు మున్నగునవి తూర్వతూర్వములగు కన్నులు మున్నగువానికి వికేషణములయి యుండుటవలన నెవరు మొదటి యేకావశీభేద మని గ్రహించవలెను.

రెండవభేదమున బహువచనము—

ఉ. తావుల పెంబడిం దగిలి తార్జునఁ జేటులు, తేటితెక్కలం
బోవక నాఁజుప్పొడియుఁ బుప్పొడితోఁదగఁబూవుసోన, యా
తూవులసోనతో మిగులఁ బొల్చెను కల్పతరుప్రసూన మా
ధ్వవిసరంబు, నా వెనుక మీఁచెను కమ్మనిచల్లఁదె స్మిరల్.
(ఋత్యభామాసాంత్వనము)

ఇచట సుత్తరోత్తరములగు తేంట్లు మొదలగునవి తూర్వతూర్వములగు తావులు మొదలగువానికి వికేషణములుగా వర్ణింపఁబడినవి.

48. మాలాదీపకము

గీ. దీపకై కావళుల కూర్పు తేజరిల్ల
నదియె యొప్పు మాలాదీప కాభ్యుగృతయల.

పీకకాలంకారము, ఏకావళ్యంకారము నొక్కచోఁ గలిపి
జ్ఞాపించిన మాలాపీఠక మగును.

ఉదాహరణము—

క. అసమాస్త్రీడు మన్మథుఁ డా
విసరుహపత్రాక్షిచిత్తపీఠిక, నా మా
వసము కరము నీ యందుచు
వసియించెను వేలుమాట పలుకఁగ నేలా !

ఇచట “వసియించె” వను క్రిత యొక్కటే ప్రస్తుతాశ్రయము
అని స్త్రీచిత్త, పురుషచిత్తమందుఁ జెప్పఁబడుట పీఠక మగును.
ఉత్తరోత్తరము పూర్వపూర్వమునకు విశేషణ మగుటచే నిది ఏకావళియు
మగును. కావున పీ యంకారవ్యయము క్రిత నిది మాలాపీఠకము
కాఁగలదు.

49. పారము

ఉత్తరోత్తర ముత్కర్ణ నొందునేని
పారమును నలంకారమై నమ్మఁగలను.

పూర్వపూర్వముకంటె ఉత్తరోత్తరము గొప్పకైకట్లు భగ్గించుట
పారాంకార మగును.

ఉదాహరణము—

శ. నుతజలపూరితంబులగు మాచులు మాటిటికంటె సూన్యత
ప్రత ! యొక బావి మేలు, మఱి బావులుమాటిటికంటె నొక్క న

త్రక్తువదిమేలు, త్రక్తుశతంబునకంటె సుతుండుమేలు, త
త్పుతశతకంబుకంటె నొకసూన్పుతవాక్యముమేలుచూడఁగన్.

(భారతము)

ఇచట నూరికంటె కాది, కాదికంటె క్రతువు, క్రతువుకంటె
మతుడు, మతునికంటె సత్యవాక్యము గొప్పవైనట్లు చెప్పఁబడుట
నిది సారాంశార మగుచున్నది.

50. యథాసంఖ్యము

1. క్రమికముల కన్వయంబును గ్రమముగా నె
చెప్పియున్న యథాసంఖ్య మొప్పుచుండు.

క్రమముగఁ జెప్పిన వస్తువుల కా క్రమము వశమనిచిరికి
అన్వయమును గూర్చినచో యథాసంఖ్య మగును.

ఉదాహరణము—

1. గ్రుడ్డుకానుపుతేడు గ్రుడ్డుకానుపుతేడు

గజ్జంటలు పాన్పునై కొమరుమిగుల,

జింకతాలుపరియు జింకతాలుపరియు

మఱిదియు ననుఁగునై పెంజుఁబాప,

నీరుపుట్టువయును నీరుపుట్టువయును

బూరయఁ దొడవునై పాలుపు వెఱప,

పచ్చవార్యపుకోడు పచ్చవార్యపుకోడు
వలకన్ను కొడుకునై వలపు గులుక,

గీ. చుట్టుపాలును నెవ్వపోఁగొట్టుపాలు,
చిట్టుగ్రాలు పసిండి క్రొంబట్టుచేలు,
మెట్టుపాలు మొగిల్పస మెట్టుఁజాలు
నట్టిరాలును గల జగజెట్టిఁ గొలుచు.

(అచ్చతెలుగు రామాయణము)

ఇచట నీసమాన క్రతిపాదమానన మొదటి సగమానన రెండవ
సగమానన గ్రమముగ సమన్వయము. తొలిచరణమాన మొదటిపాదము
గరుడుఁడు గుట్టుము; రెండవపాద దనంతుడు పాన్పు. ఈ రీతితో క్షిప్ర
చరణములందును గ్రహించునది. క్రమోన్వయ ముండుటంబట్టి యిది
యథాసంఖ్య మగుచున్నది.

51. పర్యాయము

క్రమత నేక మనేకాక్రయముగ నున్న,¹

చాలవ స్తుత్ర లోకదాని సంక్రయింప²

గీ. వెలయుఁ బర్యాయమని;

1. క్రమక్రమముగ నొకటి అనేకముల క్రయించినట్లు వర్ణించిన
నొక పర్యాయభేద మగును.

ఉచాహరణము—

ఉ. శైలము లెక్కి యష్టమదసామజమాళులమీఁదుగా మహా
 శోలము పెన్ను దాటి పలుగొమ్మ మొనం బడి సర్వదావిష
 జ్వాలలఁ గ్రమ్ము శేషు లలచాయ నె వాడక వచ్చి కూడె నా
 ఘాలలితాంగి కెంత వలపో రఘునాథస్వపాలునందునన్.

(విజయవిలాసము)

ఇచట భూమి యొక్కటియే శైలములు, అష్టగజములు, మౌర్యము,
 కరాహము, అనంతుఁడు అనువాని శాశ్రయించినట్లు వర్ణింపఁబడినది
 కావున నిది కర్యాయాంశార మగుచున్నది.

2. అశేకములగు వక్రపు లొక్కదాని శాశ్రయించినట్లు వర్ణించి
 నను కర్యాయాంశార మగును.

ఉచాహరణము—

మ. చెవికిం గేలివరంసనోత్పలదశశ్రీలై, కపోలంబులన్
 కవకాలాగురుపత్ర శేఖలయి, మేనం గమ్మకస్తూరియై
 ధవళాంభోరుహనేత్రపైఁ గురిసె నుద్వల్లీల సీమంతపుం
 సవనాజ్యామలిహోమసంప్రభవచంచద్వహ్నిధూమచ్ఛటల్.

(కవరాత్రి మాహాత్మ్యము)

ఇచట కహ్ని ధూమచ్ఛట అను ఆధారమును ఉత్పదకము,
 కాలాగురు పత్రశేఖలు, కమ్మకస్తూరి అను వనేకాధేయము లాశ్రయించి
 యుండుట నిదియుఁ జర్యాయాంశ మగును.

క2. పరివృత్తి

పరివృత్తి యగును

మార్పు న్యూనాధికములకుఁ గూర్చఁబడిన.

తక్కువకానికీ, ఎక్కువైనకానికీ పరస్పరము వినియోగము గూర్చఁ బడి యున్నచోఁ బరివృత్త్యంతర మగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. సృష్టబహువ్రణంబయిన నీతున కల్గి నిజోష్ణపల్లవో
 చ్చిష్టముఁగొన్నదిమృధువిసీయనకింతులు మోచిందన్మధూ
 చ్చిష్టముఁగొన్నయొ చెప్పమఱఁ జేసిన, వారు కృతంబెఱింగి వి
 స్పష్టముగా నొనర్పిరి వసంతుని కూటట దోహదంబులన్ .
 (అనుక్రమ్యాంక)

ఇచట తమక మధూచ్ఛిష్టము (మైనము) యొక్క అవశ్యకత
 లేకుండఁజేసిన వసంతునికీ, స్త్రీలు కృతజ్ఞతంచెప్పుచు దోహదంబుల
 నొనర్పిరిని చెప్పఁబడినది. ఒక్కదానికీ మోటుగఁ జాల దోహదముల
 నొనర్చుటయు పరివృత్తి యగును.

క3. పరిసంఖ్య

ఒకటఁ గాదనిచెప్పి వేటొక్కచోట

నొప్పుగాఁజెప్పుఁ జరిసంఖ్య యొప్పుచుండు.

అతడు కర్మమును పరిమోచుకొనుచు లేచి, కావ్యమును కార్యమునకు జోధము.

సర్. సముచ్చయము

పెక్కిటికి యాగపద్యము వెలయుచుండు
తీరి యున్న సముచ్చయభూతిఁ జెందు.¹

గీ. అహమహమికను నేక కార్యాస్వయంబు
కలిగియున్న సముచ్చయభూతిఁ జెలంగు.²

1. పెక్కిపది లొక్కపాదియే జరిగినట్లు వర్ణించిన సముచ్చయమునకు.

ఉచారణము—

చ. చిలుకలఁగొట్టు నెచ్చెలులఁజీటిఁదిట్టుఁ గలంచుఁ దేటులన్
దలఁకఁగఁ జేయుఁగోయిలలఁదద్దయుఁజందుకునట్లుదూఱుఁ జ
క్కలదొర కాయు నెందనగుకాకకుఁదాళఁగ లేక చొక్కునం
చలనలఁచున్ దలంతు నెదఁ జల్లనిగాలిఁజూచు నల్ దెసల్.
(ఈర్వాంధ్రనిరోధ్యనిర్వచనైషధము)

ఇచటఁ గొట్టుట తెలఁపని పద లొక్కసముయముననే జరిగినట్లు
జ్ఞపించబడినది.

2. ఏదైన కార్యమును తెలుకేప్పుటకు ఒకదానిని మఱి
తొకటి ముందుగా వచ్చునట్టి రీతిని వర్ణించిన పదయు, సముచ్చయమునకు.

ఉచార్యము—

మ. నలనానర్తవసంఘంబులఁచు సౌందర్యంబు ధైర్యంబు దో
ర్బలమున్ స్వామిహితానువృత్తి దయయుఁ బ్రాధర్యము
[నిర్వర్యయున్

తెలయన్ బాల్యమునందె నీవుమధురోర్వినాథు మెప్పించవా
భళిరా! వేంకటకృష్ణభూవరముణి! భాషాభణిగ్రామణి!
(అహల్యాసంక్రంతనము)

ఇచట మధురానాథుని మెప్పించుటలో వేంకటకృష్ణభూవరుని
సౌందర్యాదులు ఒకచాదివి మించి యొకటి కారణము అగుచున్నది.

56. కారకదీపకము

ఏక కారకగతములై యెరుగు క్రియలు
భుటన కారకదీపకభ్యాసిఁ జెందు.

ఒక్క కారకమే చాల క్రియలయం దన్వయించినఁ గారకదీపక
మగును. దీపమునీటి జాళి కారకము చాల చోట్ల నుపయోగించుఁ గావున
దీపి ! నామము కల్గినది.

— ఉదాహరణము —

ఉ, మించితి వల్క-చేఁ గడఁగఁమించితి నన్వేషించితిపు నొ
ట్టించితి భక్తులన్ బ్రతిఘటించితి సేవకు రాక వీధిలో
నుంచితి వెల్ల వేల్పుల నయో! వినయోచిరీతి నుండు నీ
మందితనంబు లెందుఁ బనె! మందిది మందిదిలే తలోదరీ!
(అక్షిసంకాశము)

ఇచట వేర్కొనించుట మొదలగు క్రియ అన్నింటియందును నీవు
అను కారక మొక్కటే యన్వయించుచున్నది.

57. సమాధి

గీ. కారణాంతరసన్నిధిఁ గార్యమునకు
సుకరత సమాధి యగుచును సొంపు మిగులు.

ఏదేని పని నొనర్పఁజూచినపుడు నాని కనుగుణమున కారణాంత
రము లభించుట సమాధి. సమాధి యన లెప్పుగా జూర్చుట.

ఉదాహరణ—

గీ. అలరుఁబోఁడికిఁ గల్గిన యలుకఁ దీర్పఁ
దత్తదంబుల నేఁ బడఁగలఁచుచుండ
దాని కుపకారకంబయి దైవికముగ
మేఘగర్జన యెంతయు మింటఁ జెలఁగె.

ఇచ్చట అలుక తీర్పఁ బ్రయత్నించుట కనుగుణముగ, నందు కృత
రించునట్టి ఉఱుము పరింతఁబడినది.

రీతి. ప్రత్యక్షసీకము

ప్రబలు పైరిని విడిచి తత్పక్షమునఁ బ
రాక్రమము ప్రత్యక్షసీక పై రహిఁ జెలంగు.

తన శత్రువు మిక్కిలి బలవంతుడగుటచే నతని శేమియుఁ జేయఁ
జాలక, అతని శాశ్వతమైనదానియొడఁ బరాక్రమముఁ జూపుట ప్రత్యక్ష
కాలంకారము.

ఉదాహరణము—

గీ. పుడమి నా రూపుసాంపుల నడచివేయు
వానిఁ గోరుచున్న దీ వనిత యనుచు
మత్సరముపూని నీయెడ మహితమూర్తి !
మరుఁడు దయమాలి నీ తన్ని మాడ్చుచుండె.

ఇచ్చట మన్యకునికి కాయవనితై శ్వేద మున్నను, అతని శేమియుఁ
చేయలేక కాలంకము నీడించుచున్నట్లు పరింతఁబడినది. తన శత్రువుకక్షము

సాక్షాత్తుచినవారియొడఁ బరాక్రమించినపుడే ప్రత్యక్షమగుచున్నపుడు శత్రువునెడఁబరాక్రమించినను ప్రత్యక్షమగునని వేరే చెప్పనక్కఱలేదు

69. అర్థాపత్తి

గీ. కైముతికనీతి సర్థము కావ్యమందు
సిద్ధినొంద సర్థాపత్తి చెన్నమీఱు.

కైముత్యశ్శాఱమున సర్థమును సిద్ధింపఁజేసిన సర్థాపత్తి యగును. ఇది కాస్త్రచుండలి యర్థాపత్తి ప్రమాణముకంటె విశిష్టమగుటచే నిట్లు చెప్పఁబడుచున్నది. ఒకదానిఁగూర్చి చెప్పనపుడు “ఇట్టిదే యట్లుతఁచుండఁగా, దానిసంగతి తెలుగ చెప్పనే?” అనుటయే కైముతిక శ్శాఱ మనఁబడును.

ఉదాహరణము—

క. కరమర్థి నేను పెనుపం
బెరిగిన శుక మోటలేక ప్రేలుచు హృదయం
బెరయుంపఁదొణఁగె; నింకం
బరభృతములు చెప్పనేల పంకజవదనా!

(కవికర్తరసాయనము)

ఇచటఁ దాఁలెంచిన చిలుకలే వీడఁ గూర్చినపుడు, పరభృతములు (ఇతరులచేఁ లెంచఁబడిన కోకిలు) వీడించునని తెలుగా చెప్పవలెనా? అను రీతిచేఁ వీడించియే తీరునను అర్థము సిద్ధించుచున్నది కావున నిది యర్థాపత్తి యగును. కావ్యార్థాపత్తి అనియు వీనికి తేరు.

70. కావ్యలింగము

అర్థము సమర్థనాపేక్ష మైనఁ దత్స
మర్థనము కావ్యలింగనామంబు నొందు.

ఒక యర్థమును సమర్థింపవలసినపుడు దానిని సమర్థించినచోఁ గాత్యలింగ మగును. నైయాయపలు చెప్ప “లింగము” (పేరుత్త) వ్యాప్తి వ్యాపక పక్షధర్మతాద్యపేక్ష కలిగి యుండును. ఇచటి లింగము తద్విలక్షణమగుటఁ గాత్యలింగ మగుచున్నది. ఇది వాక్యార్థపేరుక మనియఁ బదార్థపేరుక మనియు రెండు విధములు. ఒకదానిని సమర్థించుటలో వాక్యము పేరుకవైనచో వాక్యార్థపేరుక మగును. పదము పేరుకవైనచోఁ బదార్థపేరుక మగును.

పదార్థపేరుకమున కదాహరణము—

త. విలయక్యైవానుకీలముల వేడిమిఁ బోడిమి మాలి వెల్గిడిన్
గలిసెఁ భూతధాత్రిషటిక్రమ్ముల రూపయినిల్చి యోషధుల్
మొలవఁగఁ జేయుఁ ట్టి నయమున్ బ్రతికల్పము నెల్లుగాంచునీ
చలిమలవల్లనుల్లసిలు చల్లఁచనంబును నూనకుండిన్.

(మనుచరిత్రము)

ఇచట భూతధాత్రి ప్రతికల్పము నోషధులు మొలవఁజేయు నయముఁ బొందుటలో మంచుకొండ చల్లఁదనము పేరుకవైనట్లు చెప్పఁ బడినది. ఈ పేరు విచట వాక్యరూపము కాక తనము యగుటచే నిది పదార్థపేరుకమున కదాహరణ మగుచున్నది.

వాక్యార్థపేరుకమున కదాహరణము—

గీ. పిన్నయప్పడె యముఁబట్టి పీచమడఁచె,
నద యెఱఁగి వేలుపులనెల్ల నేపుమాఁచె,
ద్రిభువనాధీశులనుగూడ ధిక్కరించె,
నమ్మహాకాయు నెదిరింప నలవియగునె!

(శతశంకరాచార్యుని)

ఇచట “నమ్మహాకాయు నెదిరింప నలవి” కావంతుటలో, అతిశయముడు, చేతల, ద్రిభువనాధీశుఁడని మొదలయినవానిని జయించుటలు

అనేక వాక్యములు కారణములుగఁ జెప్పఁబడినవి. కావున విది వాక్యార్థ హేతుక మగును.

81. అర్థాంతరభ్యాసము

గీ. తెలియ సామాన్యము విశేషము లలితగతి

నమరుచుండు సర్థాంతరన్యాస మగుచు.

సామాన్యము, విశేషము శబ్దములచే నిరూపింపఁబడి యున్నతో సర్థాంతరన్యాస మగును. అం దొకటి ప్రస్తుతము, తేటొకటి యప్రస్తుతము నగుచుండును. విశేషము ప్రస్తుతమై సామాన్య మప్రస్తుతమైనతో సామాన్యమున విశేషమున దూతభేద మగును. సామాన్యము ప్రస్తుతమై విశేషము ప్రస్తుతేతరమైనచో విశేషమున సామాన్య మున దూతభేద మగును. ఒకదానిలోఁ గూడ సర్థాంతరముయొక్క వ్యసనము (ఉంచుట) ఇందుండుటచే నీ యలంకార మర్థాంతరన్యాస మగుచున్నది.

ప్రథమభేదమున తదాశరణము—

ఉ. పక్షముపెంపునం గునుమబాణునిమీఁదనె వ్రాలె దేవతా
ధ్యక్షుని వేయికన్నులును దక్కిన వేల్పుల నుజ్జగించి, సూ
త్యక్షికఁజూడఁగార్యగతియిట్టిదయాఁబ్రభువుల్ ప్రయోజనా
పేక్ష నొకప్పు డాత్రితులపేర నమంచిత శారవోన్నతుల్.
(శారవిలాసము)

ఇచటఁ బ్రయోజనము నడుగురించి ప్రభువు లాత్రితులయొడ గౌర
వముఁ జాల్పుదురను సామాన్యమున దేవేంద్రుని వేయికన్నులును మన్మ
థునిపై వ్రాలినవను విశేషము నున్ఘంపఁబడి యున్నది.

రెండవ భేదమున తదాశరణము—

క. ధర నెచటఁ బరీక్షకగణ

మరయఁగలే దచట మణు లనర్హములగు; నా

నెలకొంపును వల్లవపురి

గరితలు వల్కెదరు మూడుగవ్వల కెనగాన్.

(చండితరాణి కథకము)

ఇచట గొల్లపల్లెయింటికి యాడుబారు కెండ్రిను మూడు గవ్వల సొలియందురు విశేష ముక్తమము. దానివలనఁ జరిగినట్లు లేనిచోట ముఖము నుంచెదలలు తెలియవను సామాన్యము ప్రముఖము సమర్థమునఁ జున్నది.

02. వికస్వరము

బలసిన విశేషసామాన్యములు విశేష

మును వికస్వరసంజ్ఞ చే విరుతికెక్కు.

ఒక విశేషమును సమర్థింప జొర సామాన్యముఁ తెప్పియున్నను, అది యెక్తసిద్ధమను కంకచే, ఆ సామాన్యముఁగూడ సమర్థింప మఱియొక విశేషమును ఉపమానవిధమునఁజూచి, అర్థాంతరత్యాగవిధినిజూచి నిరూపించిన వికస్వరాంతర మగును.

ఉపమానరీతి కదాహుతి—

క. బహురత్న జనకుడగు క

మృహిధరవరు సాగసు మంచు మాటఁగలే; ది

మృహి గుణతరి నొకదోసము

మిహికాంతుని ఘృణుల గుణులు మెయిని వణంగున్.

(నిర్వచన కమారసంభవము)

లెక్కలేని రత్నములకు గని యగు హిమవంతునికి మంచు సౌభాగ్య పరి కాదను విశేష మిచటఁ బ్రస్తుతము. దానిని సమర్థింప “గుణముల నడుమ జొర దోషమున్నను గన్పించదు” అను సామాన్యము నిరూపించఁ జూచినది. అది జాగ్రహ బుద్ధిసము కానందున దానిని సమర్థింప “చంద్ర

తెగములందు మచ్చకలా' అని వేయొక విశేషము ఉపమానరీతిని చెప్పఁబడినది.

అథాంతరశ్శాసనిధి వచాహరణము—

గీ. కాకమా! మావిపైనున్నఁ గోకిలమని
తలఁచు నినుఁ గూయకున్నచో; స్థలమహిమను
వస్తువుల కబ్బు కీర్తి; నేపాళవిభుని
నొసటి మచ్చు కస్తూరిగా నుతిని గనదె!

ఇచటఁ గాకిని కోకిలముగా నెంచు విశేషమును సమర్థించు పామాన్యము 'స్థలమహిమనుబట్టి వస్తువులకుఁ గీర్తికలుగు' నని చెప్పఁబడినది. అదియు శుభ్రముగా నవగాహము కానందున, దానిని సమర్థించు మఱియొక విశేషము 'నేపాళరాజు నొసటిపై మన్నున్నను అది కస్తూరిగా భావించుచును' అనునది తార్కయిచినది.

63. ప్రాధోక్తి

గీ. హేతువులు కాని వుత్కర్ష హేతువులని
పల్కుచున్నఁ బ్రాధోక్తియై పరఁగుచుండు.

ఒక కార్యముయొక్క యుత్కర్ష కొంత హేతువులు కానిచానిని హేతువులుగ వర్ణించుట ప్రాధోక్తి యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. మేటిజమ్మేటి యగుటఁ గ్రొమ్మించు మించుఁ
బొదివి మదనప్రకాశాగ్నిఁ బుటము పెట్టి
తమ్మిగద్దియదాకట గ్రెమ్మి యట్టి
కొమ్మఁ గావింపఁబోలు నెల్లెమ్మిచూలి.

(వసుచరిత్రము)

కనికయొక్క సాందర్యోక్త్యర్థ లో జన్మితులను, క్రొవ్వింతు
మించు మొదలగునవి కారణములు గావన్నను కారణములైనట్లు చెప్పఁ
జకుట నిది ప్రాశ్నోక్తి.

84. సంభావన

ఇట్లులైన నట్లగునని యెంచు నూహ
వెలయుచుండు సంభావనాభిఖ్య నొంది.

ఒకదాని సిద్ధికొఱకు “ఈ రీతిగనున్నచో అది యట్లగును” అని
యూహించుట సంభావన యగును.

ఉదాహరణము —

శ. కన్నెనగు మోముతోడం

మున్నచుచందురునినాటిఁ బోలుపవచ్చునో

నెన్నుదురుతోడ మూర్ఖుని

మున్నదఱుఁ జూడ లేక మోవకయున్ననో.

(విజయవిలాసము)

ఇచట ‘నెన్నుదురుతోడ మూర్ఖుని లేక మోవకయున్నచో
నామె నగుమోమునకుఁ జందురుఁడు పోటియగును’ అని చెప్పఁబడినది
సాధ్యమనిది సంభావన యగును.

85. మిథ్యాధ్యవసీతి

గీ. ఒక్కదబ్బరకొఱకు వేతొక్కబొంతుఁ

వెప్పియున్న మిథ్యాధ్యవసీతి పరఁగును.

మిథ్య యగు నొక విషయమును సాధింప, వేతొక యవత్యముఁ
అభ్యసించు మిథ్యాధ్యవసీతి యను సంకార మగును.

ఉచాహరణము—

గీ. గొడ్డురాలికి గొమరులై కొమరుమిగిలి
గగనకుసుమ స్రవంబులఁ గరము తాల్చి
పరఁగుచుండు మహాత్ములే పణ్యయువతిఁ
దమవశంబున నిలుపఁగాఁ దగుదురెందు.

ఇచట వేశ్యను వశపఱచుకొనుట యసంభవము. దానిని కనుర్చింపఁ
కంధ్యాపుత్రు లాకాపుత్రు మౌలికజన్మంబున నటులఁజేయఁగలరని
వేదోక్త యసంభవము వర్ణింపఁబడినది. అసంబంధమున సంబంధము
కల్పింపఁబడి నందున నిది యతిశయోక్తియే కాకలసియున్నది. కాని
యొక యసత్యమును సాధింప వేదోక్త యసత్యము కల్పింపఁబడుట యను
విశేషము ననుసరించి, చమత్కృతి విశేషముగను నిది యతిశయోక్తి
కాఁకలదని యెంచవలెను.

గీ. లలితము

ప్రస్తుత ప్రతిబింబమున్ వర్ణ్యమందు
వర్ణనముచేయ లలితాఖ్య పరలుచుండు.

ప్రస్తుతమును విశేషమున, దాని కనుగుణముగ వృత్తాంతమును
వర్ణింపక దానికిఁ బ్రతిబింబమును నొక యప్రస్తుతవృత్తాంతమును వర్ణించుట
అతితాంకార మగును.

ఉచాహృతి—

గీ. కలికి! కను మీపు చేతులు కాలకున్న
యప్పుడే యాఁకులను బట్టుటొప్పునుద్దు!
జలము లింకిన వెనుకను చలముఁబూని
వారధినిగట్ట నే రీతి ఫలము కలుగు!

ఇవట నొక వాయిదా - తన సమీపముననే వచ్చి జరిగిన
వాదనలను దిరస్కరించి, యతఁడు పోయిన పితవ విచారించుచుండ
వామిగతి యా ప్రస్తుతవృత్తాంతముం జెప్పక (అనఁగా నీవు వాదనలను
ఉపేక్షించుట తప్ప అని చెప్పక) దానికిఁ జరిపించుకముగ “నీవు
జేయఁగలిగిన పితవ అతఁడు గ్రహించినచో లాభమేమి? ఇది గతమునకు
బంధనము” అను సప్రస్తుత వృత్తాంతములను వర్ణించుచున్నది కావున నది
అతితాంబూరము.

67. ప్రహరణము

గీ. అప్రయత్నముగ నె కోరునట్టి కార్య
సిద్ధి¹, బాంఛితమునకంటె జెలఁగు వృద్ధి²;
కార్యసిద్ధి యత్నంబును గడఁగుమాత్రం³
గృతులఁ జెలఁగుఁ బ్రహరణగతులు మూఁడు.

1. తన ప్రయత్నము తేకయే కోరిన కార్యసిద్ధియైనఁ బ్రహరణ తా
లకార మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. ప్రాణనాయకఁ గాంచు పెప్పటికొయనుచుఁ
తెంతలో మున్గియున్న నా చెంత కప్ప
దామె పంపిన దూతిక యరుగుదెంచి
మదికి నెంతయు సంతస మొదవఁజేసె.

ఇవట వాదనఁడు తన ప్రియురాలింగూర్చియే యాలోచించు
చుండఁగా, ఆ సమయముననే ఆమె పంపిన దూతికవచ్చి యానందముఁ
జూర్చినది చెప్పుటచే ప్రహరణము.

2. కోరినదానికంటె వధికముగఁ గార్యసిద్ధి లొనఁడు ప్రహరణ మగుచుండును.

ఉదాహరణము—

శ్రీ. దప్పిఁగొను చాతకము జలదమును నాలు
గైదు జలబిందువులఁ గోర, నదియు విశ్వ
మంతటిని జలముల ముంచి యతిశయిల్లె;
గొప్పవారల త్యాగముఁ జెప్పఁదరమె!

ఇచటఁ జాతకములు నాలుగైదు జలబిందువులఁ గోరఁగా మేఘ
మొక్కవగఁ గురియుట ప్రహరణ మగును.

3. కార్యము సిద్ధింపఁజేయు కారణమునకుఁ బ్రయత్నింపఁగా,
కార్యము సిద్ధించుట మూడవ ప్రహరణ భేద మగును.

ఉదాహరణము—

శ్రీ. ప్రాణనాథునిఁ బిలువ నా ప్రాణసఖనిఁ
బంప మదిలోన నే నిశ్చయింప, నపుడె
అతఁడు వచ్చి నా తాపము నణఁచివైచె
పడఁతి! ఏమందు నాడు సౌభాగ్యగరిమ.

ఇచట నాయక జాయక సమాగమముకొఱకగుదుఁతీత్రేవణమునకై
ప్రయత్నించుచుండ, అతఁడే వచ్చివట్లు వర్ణింపఁబడినది.

68. విషాదనము

శ్రీ. కామ్యమునకు విరుద్ధమా కార్యసిద్ధి
అలరుచుండు విషాదన మ నెడిపేర.

కోరినదానికి విరుద్ధమగు కార్య మగుట విషాదన మగును.

ఉదాహరణ—

కా. బాలా! రాతిరి నీవిభుండు రతిగుంపర్కం బెఱింగించెనా ?
యేలాగాట నెఱుంగనమ్మ! నదయుండై చీరకొంగంట నే
నాలోఁ బంచల మంది దివ్యకఁజెఱంగడ్డంబుగా నొడ్డ, ఈ
రా లేదివ్వలుగా వెలింగె జెలి! నేత్రద్వంద్వమున్ మూసితిన్.
(ఒకచాటువు)

ఇతట నాయక దీపము కన్పించునందఁ జీరకొంగడ్డముగ నుండి
నను హరములే దీపముగ వెలిగి ఇప్తకార్యము కలుగవందఁ జేసివట్లు
తల్లింపఁబడినది కావున నిది విషాదనాటకంకార మగును.

69. ఉల్లాసము

తనరు నుల్లాసమయి యొక్క-దాని దోష
గుణములను నన్యమున దోషగుణము లొప్ప.

ఒకదాని గుణదోషములవలన నింకొకదానికి గుణదోషములు కలిగిన
మల్లాస మగును. గుణమువలన గుణము కలుట, గుణమువలన దోషము కలుట,
దోషమువలన దోషము కలుట, దోషమువలన గుణము కలుట నను రీతులచే
ఇది నాల్గు విధములు.

గుణమువలన గుణము కలుట వాచావరణము—

క. పరమ పత్రివ్రత యనుచుం
ధర నిర్మిలకఁగన్నయీమె తద్దయ నాయం
దరయఁగఁ దానం బాడిన
కరము పునీత నగుదునని గంగ తలంచెన్.

ఇతట నొక తత్రివ్రతయొక్క పత్రివ్రత యను గుణములే నంగడు
నగును కలుగునట్లు పల్లంపఁబడియున్నది.

గుణముకలన దోషము కలుట వదాహ్యుతి—

క. జలరుహమా! చలమున నీ
దళముల ముకులింపఁజేసి దారి యిడనిచో
అగుల కొకహాని కలదే!
వలదుగఁ బూచిన రసాలవసు లుండంగన్.

(ప్రాప్తిక వదాహ్యుతి)

ఇచట శ్రవణ ముంకారగుణము. జలరుహమనక శ్రవణశ్రుతి
దోషము దోషములు చెప్పబడినది.

దోషముకలన దోషము కలుట వదాహ్యుతి—

గీ. కుచములందలి కాశిన్యగుణముఁ బాద
పద్మములయందుఁ గోరుచుఁ బార్థివేంద్ర!
నీదు ధాటుల శాత్రవ నీరజాత
నేత్రలు హిరణ్యగర్భ నిందిత్రు సతము.

ఇచట రా కొకఁడు యుద్ధమునకే రాఁగా, వనమునకే కాశిపూత్ర
కున్న శక్తిరాజునిరణు రమకుఁ బలాయనమున కనుగుణముగఁ బాదము
లందుఁ గాశిన్యము నుంకర స్తవములయంతే యుంచినందులకే విధాతము
నిందించుట వర్ణితము. ఇచట పాదములందలి మార్దవదోషముకలన బ్రహ్మ
నిందిత్రుడను దోషము స్పష్టముగనే యున్నది.

దోషముకలన గుణమున వదాహ్యుతి—

చ. వననిధి! సీతపాళవన పంక్తిదే శుభ, మొక్కదండమా
మణులకు, భద్రమెల్ల పుడు మానితమాక్తిక శుక్తిమాలమిన్
మునుకొని నేడు సర్వధనములే గొనునెల్లులలంచి నెమ్మదిం
ధనినితి నీదు గర్భగతి దారుణజంతుభయాత్తిలేమిచేన్.

(వందితరాయ శతకము)

ఇచట సమశ్రవణశక్తి విచార దోషమువలన భయోత్తి లేకండుట
గొలుముగ పరిష్కరించినది.

70. అవజ్ఞ

గీ. అగు నవజ్ఞ గుణము దోష మన్యమునకు
గుణము దోషముఁ గూర్పక కూర్పఁబడిన.

ఒకచాని గుణమువలన శత్రోకచానిఁ గుణము, ఒకచాని దోషము
వలన శత్రోకచానిఁ దోషము కలుగజన్మ నవజ్ఞాంతర మగును.

గుణము కల్గకండుట వచాహృతి—

శ. ఇత్తడి పుత్తడి యగునా!

తొత్తుకు నగ లెన్నియున్న దొరసానగునా!

ఉత్తమకులుఁడెనా దా

లత్తునఁ దాఁ దిరిగినను గులాము గులామే!

(నూరకవి చాటుప్రతి)

ఇచట నుత్తమకులవి దొలక్తునఁ దిరుగుట యను గుణమువలన గొల్పా
మునక గుణము కలుగకండుట పరిశ్రమ.

దోషము కల్గకండుట వచాహరణము—

అనుమానింపకయా సుధాంధసులు మాయాకల్ప నామాననం
బునవైశ్వానరునిన్ హరించిరి యటంబో యింతమాత్రంబులో
నవ నాయోగమహానుభావమునకున్ భంగంబు చాటిల్లు నే!
ననికల్దాచినఁ బెద్దిమానునొకొ! దుశ్చార్తముం గంటిరే!

(కాశీభండము)

ఇతర దేవతలు త్రావ్వవరని జూరించినంతమాత్రమున వస్తువు లేనట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది. కాన దోషమువలన దోషము కలగనట్లు తెలిసికొనవలెను.

71. అనుష్ఠానము

దోషమున నె గుణం బది తోఁచియుండ,

దానిఁ గోర వనుజు యె తనరుచుండు.

ఏదని దోషమునందే గుణముండుటంబట్టి యా దోషమును గోరుటయే యనుజయము.

ఉదాహరణము —

క. అపకీర్తియుఁ గీర్తియు భువి

నెప్పుడును జోషండు, కీర్తి కియ్యంగ వలయున్

విపులముగ ధనము; మా కిపు

దుపకారముగాఁగఁ జెప్ప మొకకృతి సరఁగన్.

(చంద్రలేఖాదిలాకము)

అపకీర్తి దోషమైనను, ధనము నీయ నక్కఱలేదండఁగనే యతి సిద్ధింపు ననెడి గుణమునంబట్టి యదియే యుత్తమ కారఁబడినది.

72. లేకము

గీ. దోషము గుణముగను మాట, దోషముగను

గుణము మాటిన లేకమై గణుతికొప్పు.

దోషము గుణముగను, గుణము దోషముగను మోచినట్లు వర్ణించి యీ లేకాలంకార మగును.

ఉదాహరణము—

క. వర సద్విహంగములయ్యవి

మురిముచు స్వేచ్ఛానుసారముగ నేగంగఁ బం

జరమున బంధము నిడి

వరమధుర మృదుత్తు కును ఫల మో శుకమా!

(పండితరాజు శతకము)

ఒకరాజు తనపుత్రుని దూరముగ నున్న రాజధానిఁ బంపి రాజ
కార్యములఁ జక్కఁబెట్టి నిలుపించెను. పుత్రుఁ డిట్లే మంచి రాజనీతి
గెఱింగెను. ఒకసారి రాజు తన నిగ్గరిమఱుండి పుత్రునిఁజూచి నా రాజ
ధానికేగి యకవితో మీఁది విధమున ప్రస్తుత ప్రకంపనాపముగ నిట్లు
వలిగెను. ఇచట నిగ్గరిములగు పక్షులకు మోటులు రాకను దోషమునకు
స్వేచ్ఛానుసారముగ నేగుట యకు గూర్చియు కల్పించఁబడినది. అట్లే
విచిత్రముకన్ బంధుభావిత మను నుదాహరణకే బంబరబంధము పోవు
వగుట దోషత్యము కల్పించఁబడినది.

73. ముద్ర

ప్రకృతమగు వర్ణమును బెల్లు పదము సూచ్య

మైన యర్థము సూచింప వగును ముద్ర.

ప్రస్తుతార్థమున పురుషులందు వర్ణమునకు నూచింకఁబడిన
యర్థమును సూచించుట ముద్ర యనెను.

ఉదాహరణ—

కా.నారంగంబగు తాటకేయునియెడన్ కాన్దూలనిక్షిప్తో

వారుండై చనుదెంచు రాఘవ్రుద మీతాన్తరణులెని తన్

కాచనసోముడు, భాగ్యగుడు నకు వాంఛకవిశ్వరూప తెలుగు నుద్ద
తించిట్లు చెప్పఁబడినది కావున నిది రిత్నావళి యగును.

75. తద్గుణము

అశ్వగుణమును వీడి యశ్వగుణమును గ్ర

హింపఁగాఁ దద్గుణంబు యింపుఁ గూర్పు

తఁయొక్కగుణమును వీడి మఱియొకఁడని గుణమును గ్రహించినఁ
జదువారంకార మగును.

ఉదాహరణము--

ఉ. అనివీచనస్థి మాన్వ చిత్తరపుఁజా పస్వేదభావంబు గ్ర ,
ద్దన వారిం చె విమాత్నఘృజల విస్తారప్రపూరంబు లో
డన దేవాంగనకయ్యెడఁ గ్రమఁకీటన్యాయమై యొప్పియ
మ్మనుజేంద్రున్ భ్రమియించునంత నెరిహిన్మర్త్యశ్యమున్
సంధిలెన్.

(సకలకథా పారసంగ్రహము)

ఇచట దేవాంగనక దేవత్యము పోయి మనుజేంద్రుని భ్రమియించు
కారణమున మనువ్యత్యము సంధింట్లు కల్గింపఁబడినది.

76. పూర్వరూపము

గీ. తిరిగి శ్వగుణముఁ బొందఁగాఁ బరఁగు పూర్వ

(ప్రరూపము),.....

తన గొఱును నిడిచి వేలొకదాని గొఱును గ్రహించియున్నది
తిరిగి వ్యసనము కలిగియున్నది కలిగించిన బాధ్యురూప మగును.

ఉదాహరణ—

క. ఉరగము తెల్లనిదైవము

హరగళ తేదమున నసితము వెలుగొందె

వరగుణ! నీ కిరిచే

మరల సితచ్చవిని బొంది మహితంబయ్యె.

ఇచట భుజగము (శేషుడు) తెల్లనిదైవము, కిరిని కలగరగమున
గల్గెను మఱి రాజయెక్క కిరిచ్చవి బాధించుచే తెల్లనికాంతిని
బొందినట్లు తెప్పరిచినది. కావున నిది పూర్వరూపము.

.....విశ్మయి దహ్వర్యరూపరీతి

వృత్తియ;.....

ఏదేని వస్తువునకును కలిగిన రీతులు, అది లేనపుడుకూడ
భక్తులు కలిగించబడిన పూర్వరూప మగును. వినియోగమునందలి
“పూర్వరూపము” అనునదను నిచ్చుట అనునది యిది.

ఉదాహరణ—

మ. వరలించాధరము బాబయోధరములున్వక్రాలకంబుల్ మనో
హరలోలాక్షులుఁబాదకవ్యలి మొగంబై యున్న నమామెసి
గురుభాస్వజ్ఞునంబుక్రొమ్మడియ మాకుంబాలవే! గంగ కి
ద్దరి మే లద్దరి కీమనుల గలవె యువ్యచాచలించాననా!

(ఒక కావ్యము)

ఇచట వారిక యభిలషకుగ నుండునపుడు కల్గి వానంజను త్వచరముగ నుండునపుడు గల్గుటకు పరింపఁబడినది. కావున దివి పూర్వరూప మగుచున్నది.

77. ఆశద్గుణము

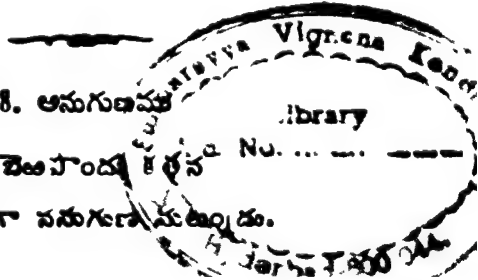
.....ఆశద్గుణం బయి వెలయు నన్య
సంగతిని దాని గుణము పొసంగకున్న.

ఇతరవస్తువులతోడి జూడికయున్నను దానిగుణము కలగవలెనని
వశద్గుణాంతర మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. నీలకంఠకంఠ చృవి నెగడియుండు
నంజనాచలనానువులందు సరము
సంచరించియు నీమయశఃము రనదు
ధనశ కాంతిని విడువ దో యవనినాథ !

ఇచట అంజనాచలము నీలకంఠరికంఠమువలె వర్ణనైనది. దానినై
జించుచున్న తెల్లని క్రితములగును పాంచక తెల్లనై యున్నట్లు
వర్ణింపఁబడినది.

78. అనుగుణము

గీ. పూర్వరిధమువకుఁ బెరిపొందు కృత
గుణము రాగిపఁగా ననుగుణములుండు.

ఒక దానియొక్క గుణము పదార్థాంతరమన్నితమున మరొకప్రే
మగుట పితృకాంతరము.

ఉదాహరణ—

క. తొలుత నె వానర; మాపయి

కలుద్రావి ముడించె, తేలుకాటు తినియె; నా

వల దయ్యపుపోకుడఁ గనె;

తలమె యా కోడినైకృతమఁ జెప్పుగన్ ?

విశేషతప్ప కోడి బారి! స్వకృతికము. కల్లు మొదలగునది ఆ
తప్ప మరొకదాని కలుగఁజేసిన ద్దెవట కర్మింపఁబడినది.

79. మీరితము

పోలికవలన భేదము తేలకున్న

మీలితాలంకృతి యగుచు లీలఁజెలఁగు.

పరస్పరము పోల్కి యుండుటంబట్టి భేద మేమాత్రము గోచరింపక
యొక్కటో మీలితాలంకార మగును.

ఉదాహరణము—

మొనలిపము గట్టి హారములు వైచి కటికము మైనలంది బా
డులు నెఱగొప్పనాదుటిమి త్రోవ నెపోయితి మీనితాఁకియుం
దలఁచెడివారు లేరిని ముంబుకలఁకలు దేన్చి బారకాం
తల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూఁక లట్టి నెన్నెల్గాఁ

[పాఠికాశాపహరణము]

ఇచటి పక్కను లన్నియుఁ దెల్లవితే యగుటచేఁ గాంతఁ నిండు
తొమ్మిది నానలచేఁ దాఁకఁబడినను దెలియఁజాల రని యితేవభావము
వర్ణింపఁబడి యున్నది.

80. సామాన్యము

గీ. పోల్కిని విశేష మే మాత్రమును గలుగక
యున్న సామాన్య మచుచేర నొప్పుచుండు.

పరస్పరసాన్యమున విశేష మే మాత్రమును లేయన్నట్లు
సామాన్యతలకార మగును.

ఉదాహరణము —

గీ. రతినకంబములందు సంక్రాంతములయి
వేలకొలఁదిగఁ గల ప్రతివి బములను
ఆ సభామండపంబున నంగిదుండు
దశముఖుని గనుఁగొని లేక చిశలఁజూచె.

ఇచట రాజగ్రహతిరింఘనమునకు, అతనిని విశేషము లేనట్లు చెప్పఁ
బడుచున్నది కావున విది సామాన్యము.

81. ఉన్నీలికము

వెలయు నున్నీలికము భేదవిలసనమున.

గుణసామ్యమునట్టి రెండిం వస్తువులకుఁ భేదము కాఁబడక
యొక్కట యెడలయే సామ్యమునట్టి భేదము స్ఫురించినచో ఉన్నీలికా
లకార మగును. ఇది వివరించునకుఁ బ్రతివృద్ధి యగుచున్నది.

ఉచాహరణము—

ఉక్రొన్నలతాలముప్పుకొప్పలనొప్పలుగుల్కుప్రాయపు
 గన్నలమద్దుమోములను గ్రాలెను మేకలచారి నేగునా
 పెన్నలతేని నేర్పలుప వేతొక నేరుపు తోచమి గదా
 పెన్నలతేనిలో నలుపు వేలుపు పెద్ద యొనరై గుర్తున.
 [రసిః జంషిశోంజము]

ఇచట శ్రీ మతుమంతన, చంద్రునిని భేదము తెలియకపోగా,
 కానిని ప్రకటించుటచే చంద్రునియందు మచ్చ నిర్మింపఁబడినదిని కర్ణింపఁ
 జేసినది.

32. విశేషకము

చలఁగును విశేషకమయి వైశిష్ట్యమున్ను.

సామాన్యకారణరీతి విశేషము స్ఫురింపకపోగా, ఏదేని కార
 ణమున విశేషస్ఫూర్తి యగతపడు విశేషకాంశర మగును. ఇయ్యది
 సామాన్యకారణమునకే బ్రతికట్టించి యును.

ఉచాహరణ—

గీ. కా! నలు పై నరీతి చిక్కులు నలుపు;

కాన చాని భేషము కానరాదు;

అనుని జగఁబునకే బ్రాహ్మనుయ్యేనేని

గా! కాయఁ చిక్కుము చిక్కులు నగును.

ఇచట మొదట గానిని, కారణమగు భేదము తెలియకపోగా
 భేషకాంశము కానికే గల విశేషమును కట్టకపడినది.

83. ఉత్తరము

గీ. ఒనర సాకూతమైన గూఢోత్తరమును,
బ్రహ్మమున కుత్తాంతరప్రకటనమున
కొక్కటే యుత్తరంబయి నొప్పునదియో
నుత్తరాలంకృతి యగుచు నొప్పుచుండు.

1. అభిప్రాయార్థమై గూఢమగు సమాధానము కలది ఉత్తరాంతర మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. ప్రస్తుతవాయమైన యీ పల్లెయందు
తెలువరి! ఏమి యుండును! తెలువఁబూని
ఎచుచుఁ బయోధరొన్నత్య మీ స్థలమున
నుండఁగా నిచ్చ కలదేని యుండుమయ్య!

“తాయ, కప్పు కల యీ పల్లెయందు నిలించుటకుఁ దగిన కావు లేదు; మేఘము లా సము నముగొనియున్నది. కావున నిచట నుండఁ గోరిక కలదేని యుండవచ్చు” నని తల వాచుకొనటకు స్థలము నడిగిన కాటకారింగూర్చి యొక యుదిత బ్రహ్మకవిరామిరాజు వాద్యముగ నున్నది. “ఈ పల్లెయందుఁ గలవారిందఱు మూగలు కాన మన మెటులఁ బ్రకర్తించెను తెలియఁజాలను. కా సునపరిభోగముం గాంచి ననుం గనయి నిచ్చ కలదేని ఉండవచ్చు” నని యిచట గూఢమగు నుత్తరము. ఇచట అభిప్రాయము వాద్యార్థము నిరూపింపఁబడినది కావున రెండవదగు నీ కర్మింగార్థ మిట్లు మృగిమిచ్చునని కావున నిది యుత్తరాంతరమగును.

2. ప్రశ్నమునకు ప్రశ్నమే యుత్తరమైనను (ప్రశ్నోత్తరములకు భేదము లేవనొనర్చు) రెండు పక్షములొక్కటే సమాధానమైనను, విచిత్రమగు సదియను నుత్తరాంతరమును.

ఉదాహరణము—

క. వారునకు వాన మెద్దగు?

గిరిరాట్నపుర దేహకాంతి! గృహనిర్మితిలోఁ

గరము ప్రధానము! కప్పన

వరలెడు నుత్తరమటంచుఁ బ్రాజ్ఞులు మెచ్చన్.

ఇవట శివుని వారునకు ఎద్ది అగమ ప్రశ్నము. దానికి ఎద్ది అగమి (ఆ ప్రశ్నయే) సమాధానమగుచున్నది. పార్వతి దేహకాంతి ఏదనియు, ఇట్లు కట్టుటలో ముఖ్యమగు సంగమేదనియు రెండు పక్షములకు “కప్ప” అని యొక్కటే సమాధానము. పార్వతి పక్షమున నలంపనియును, గృహవిషయమునఁ బై కప్పనియు నుభయము విచిత్ర గ్రహింపవలయును.

84. సూక్ష్మము

గీ. పరుని యాశయ మెఱిగి యవ్యానిఁగూర్చి

నల్పు సాకూత చేప్త సూక్ష్మం బుండ్రు.

ఇతఁడు యభిప్రాయ మెఱిగి తదభిప్రాయముపారముగ నభిప్రాయభేదమగు చేప్త నొనరించిన సూక్ష్మతలంకార మగును.

ఉదాహరణ—

గీ. కలుగుదు నుం కేరసమయము వేచియుండు

మావరము గల్గియుండుట మగున యెఱిగి

గనఁగవను నవ్వ తొల్కాడఁ గయిఁజెంగు
పద్మశముల మూసె నిభమము చెలఁగ.

ఇచట నిటుఁడు సంకేతములును తెలుఁగఁ గోరుచున్నాఁడని యొక యురిద యొకఁగి పద్మశములను మూసి రాత్రియే గునుయమది తన శాభిప్రాయము నరచిఁగి చెలియఁజేసెను. కమలములు రాత్రి ముగ్ధ తిండుట ప్రసిద్ధము.

గీ. విహితము

పరుల చేష్ట నెఱింగినవారిచేష్టి
తమ్మ సాక్షులమై విహిత మృనఁదగు.

పరులు చేసిన పని నెఱింగి, దానిని మాటలచేఁగాక శాభిప్రాయము చేష్టచేఁచా నెఱింగినట్లు తెలియఁజేయుట విహితము.

ఉదాహరణ—

గీ. మగువనును జెక్కిటవగు చెమ్మటలనీటఁ
గంతమందలి కుంకమ కరఁగివోవఁ
జెలువపురుషాయితంబును చెలువనొంది
ఖడ్గమును వ్రాసెఁ జెలియూమె కరతలమున.

ఇచట నాయక పురుషులము వొంగుటం చెలివొని, అయి జెలికై మాటలచేఁగాక, “నీది దినమునఁ బురుషుడ నైతిని” అను నభిప్రాయముం చెల్పు ఖడ్గదితము నామె కరతమున లిఖించి యామె పురుషులమును వ్యక్తపఱచినట్లు వర్ణింపఁబడినది. కాన నిది విహితముకార మగును.

86. వ్యాఖ్యోక్తి

గీ. అన్యపేతూక్తిచిప్తి యథార్థమైన
యాకృతిం గప్ప వ్యాఖ్యోక్తి యగుచుఁ దనరు.

ఆథార్థమగు వంశమును గప్పివైచి మఱియొక పేరువును వైచి
పదార్థించుట వ్యాఖ్యోక్తి యగును.

ఉదాహరణము—

గీ. పొలఁటకెమ్మొవి నొక్కులు కలిగియుండఁ
గాచ నెవరికె గోపంబు కలుగకుడు!
వలడనుచుఁ బలుకుచున్నను భ్రమరి కల్లు
పద్మమేలనె మూర్కొంటి పడిఁతి యిపుడ!

ఉపపరిచే ఖండితాధర జగు నొక నాయికదరి కామె మగఁడు
తచ్చుచుండఁగా, ఆమె కలిమికలై యారినిం బాదవల్లు పడించి
నాయికకు పీఠోపదేశము నొనర్చు నెవఁడన నాయికయొక్క అపరా
ధము నిచటఁ గప్పివుచ్చుచున్నది.

87. గూఢోక్తి

ఒక్కనింగూర్చి చెప్పెడి మక్కవను ము
తొకనిగూరిది చెప్ప గూఢోక్తి యగును.

ఒకనిఁగూర్చి యొక విషయముఁ జెప్పఁదలంచియు నట్లు వైచి
తనో నితరు లెఱుంగుదురని శంకించి, తనోనిఁగూర్చి వైచితోఁ జెప్పుట
గూఢోక్తి యగును.

అపరాధము—

మగడుబాగులేక, వినుమా! గణింపదు నానందనినన్
బాగునొనర్చువున్నవని బాసిగురుల్ స్వహమంబెయ్యున్; హా
దగదనురీతి బానిసలు తామును రాక్షసులు, వేట దిక్కులే
దగతికై బ్రోవ నీవొకడ వర్ణతముండివు బానిసవీ!

ఇచట బానిసవీతియగు బానిస రాకంబున వార - పరులెఱుంగ
కుండ భగవంతుని ప్రార్థించునెపమున గూఢముగఁ బలుచుట వర్ణతము.

౪౪. వివృతము

౧. శివగుప్తముఁ గవి వేటులఁ బెరియఁ
జేయ వివృతమునై న్నది జెల్గుచుండు.

శివగుప్తమున వస్తువు, అది యేదో తీరిక జెలఁపించిన
వివృతమున. అది శివగుప్తమున వస్తువునై న్నది జెల్గుచుండు.

అందఱునై న్నామము గానామము బ్రహ్మాండమునై న్నది—
ఉ. మాయలకృష్ణ! నిర్లసనమాత్రన నేమి సుఖంబు! పోదునే
నీయెడనున్న లాఠిదను లెఱియు జెడ్డవలఁతు రంచు నా
లోయక హాక్ష రాధ తన దుస్వహ వేదన వెల్లడింపఁగా
దీయనిప్రేమనామరతి దేల్పెడి న్నెఱుంగు మిమ్ముకోమురన్.

ఇచట రాధ పట్టుకొంటున్నది “నిన్నుఁగవలె వచ్చి నాకాశము
జెలఁపలే” యని వస్తువు అర్థకృష్ణుని వ్యంగ్య మగుచున్నది. అది
కవిచే “రాధ తన దుస్వహ వేదన వెల్లడింపఁగా” అని వెల్లడింపఁబడుటచే
వివి వివృతమునై న్నది.

ఇట్లే తక్కిన భక్తముల భక్తాపరాధముల నుపాసించును.

౧౯. యుక్తి

తనదు మగ్గుము దాచఁగాఁ దలఁచి పరుని
వంచనము చేయ యుక్తియై వరిలుచుండు.

తన రహస్యమును దాచుట శీఠిలైన ఇతనిని వంచించుట
యుక్తి కాదు.

ఉదాహరణ—

సీరులు మెఱుంగుబోడి, తన దక్కులసిద్ధిపూర్వబుద్ధి
బరువడి నాల్గు చేతులను బట్టఁగ, నన్వేషించి కేలుదా
మరిఁగదికన్న మూసుటసమర్థునినెవ్వరి వెన్నఁదీంపునో
దిరిముగఁగ్రోచుఁగావ్రతమిదిం జెల్లఁగ యమియబానునిన్.
(యథార్థ చరిత్ర)

ఇచట లక్ష్యతమ క్షణగారచేష్టతమ బ్రహ్మ యెఱుంగఁగఁడుటక
విఘ్నము కలిగియున్న మూసి ట్లుకర్ణింపఁబడినది ఆ శీఠతా మాయఁదగుటచే
దానిని మూసిఁచో బొడుకానుఁ యు మెలికించి అందున్న బ్రహ్మ తమ
చేష్టతా వాద వంతులడదు. కావున నిది యుక్తి.

వ్యాఖ్యోక్తి అందుకు దీనికాదునని జూచుని వంచించుటక గోత
రము చేయఁబడి యున్నది. కాని యాకారమాత్రగోపనమున్న వ్యాఖ్యోక్తి
యనియు, తదితరగోపన మిచ్చ యుక్తి యనియు నీ రెండింటి భేదము
కలుగఁగలదు. లేక, వ్యాఖ్యోక్తి అందు మాటచే గోపనముకలదనియు,
అదిటఁ గ్రియచేసనియు భేదము కలుగునది.

౨౦ లోకోక్తి

౧. లోక వాదానుకరణము పాటకుముగ
వెలయుచుండు లోకోక్తియై వివిధకృతుల.

లోకమునందలి శ్రవణము ననుకరించి చెప్పట లోకోక్తి.

ఉదాహరణ—

గీ. అవల వేయనబద్ధము లాడియెన

నొక్క పెండ్లి చేసిన నది యుచితమౌను

కాన నెట్లులైన మద్రుహకాంతుశోదఁ

బొసఁగ మాటాడఁడని మునిఁబోవఁబనిది.

(పావిత్రీ చరిత్రము)

ఇవట వేయి యవ్యవహారము లాడియెన నొక పెండ్లి చేయవలె నను
లోకమర్యాద తెలుపఁబడినది.

91. చేకోక్తి

1. మీఁది లోకోక్తి యర్థాంతరాదరమునఁ

2. జెల్పఁగియున్న చేకోక్తిమై వెలయుచుండు.

లోకోక్తియందు నెఱవేరితి నర్థముఁ గల్పించిన చేకోక్తియగును.

ఉదాహరణము—

గీ. జలద! నీ పుష్పహించిన మలయవన

3. మల్లికాసుధి యగు గ్రీష్మబు భగ్న

4. మాను; సతిఁ బ్రియుఁగూర్పుము! గోనివర్త

నము నొసర్చినవాఁడె ధనంబయిండు.

ఇట్లు “నోవుండు వల్లించినవాఁడే శుభము” అని లోకోక్తి
“సొందరిగారి యనఁ బ్రియురాలిని విడిచి ధనార్థమై జేరింపరమున
జేరిన ప్రియుని ప్రియురాలితోఁ గూర్పు” అని యొక చికిత్స మేధుని

సూర్య తక్కినది విషయము ప్రశ్నకము. దీనిఁబట్టిమీఁది లోకోక్తి కర్థాంతరముఁ గల్గింపఁబడుచున్నది. ధనము కోరి ప్రియము విడువఁబాడఁడు గోస్వామిగఁడు కానిని స్వప్రయత్నమునండి మల్లించుటకు ధనములే జయించినవాఁడే సమర్థుడని యిచటి యర్థాంతరము.

౪౨. వక్రోక్తి

గి. అయ్యు వక్రోక్తి యగుచు సర్థాంతరము

శ్లేష కాకపులం గృతిఁ జెలఁగియున్న.

శ్లేషచేగాని, కాక స్వరముచేగాని, యర్థాంతరముఁ గల్గించి వక్రోక్తి యగును.

శ్లేష కదాకృతి—

చ. అపరిమితానురాగ సుమనోఽలసయై చిగురాక్షః శేతులం దపసిని గాఁగిలిం చె వనితా యిదె రంభతలంప, రంభ తా నపరిమితానురాగ సుమనోఽలసయై చిగురాక్షః శేతులన్ దపసినిగాఁగిలిం చుటుదిరింబెగ దాయనివచ్చె రంభ యున్.
(మనచరిత్రము)

ఇచటి రంభ తపసి కదములు కృష్ణవాచకములై యుండఁగా కానికి రంభ యను నవ్వరస, మని యను సర్థాంతరములు శ్లేషమునొనరించఁ జెప్పఁబడినది.

కాకతృణ కదాకృతి—

ఉ. నావును నిట్లయం గిదిల నావచనంబు లభ్యర్థకంబులే !
దీవు వివేః శీలఁడవు; నీ విలులాడుట యొక్క మీ ! నమం

జోనికు మంట నిన్మొలుగి పోవుటకే! పదివేలుచెప్పినన్
భావలయంబులోఁ బలికి పొంకుటయుం బ్రదుకే! తలంపఁగన్.
(భోజరాజీయము)

ఇచట “అనర్థకంబులే” అన అనర్థకములు కాదనియు,
“యొక్కటే” అన యొక్కము కాదనియు, “మొలుగి పోవుటకే” యన
మొలుగి పోవుటకఁ గాదనియు, “ప్రదుకే” యన ప్రదుక కాదనియు
వర్ణాంతరములు కావస్వరమువల్లఁ గల్గుచున్నవి.

౪౩. స్వభావోక్తి

అది స్వభావోక్తి యగును జాత్యాదికముల
వర్ణన స్వభావయుక్తమై వరలుచున్న.

జాతిగుణక్రియాద్రవ్యముల వర్ణన స్వభావసిద్ధమైన దనిచో స్వభా
వోక్తి యను నతింకార మగును.

జాతివర్ణనమున విచారణము—

వలపలదాపలన్ వరుస చాలుఁగ మంగొనఁజూపులార్పుచున్
దిలకము దీర్పుచున్ గురుల దీటుచు వీరుల మానికంపుటా
కులపారి ద్రిప్పుచున్ దళనశోరకము ల్వెలయంగ మోవి పె
ప్పరయఁగ మోము విచ్చుచును నద్దయుఁ జూచె నొకర్లు
[వేడుకన్.

(వృషిహర్షరాము)

ఇచట నొక విచారణ (జాతి) స్వభావము వర్ణించఁబడియున్నది.

94. భావికము

గీ. భావికంబగు భూతము భావియునగు

వాని వర్ణన సాక్షాత్తుగా నొనర్చు.

జరిగినదానిని గాని జరుగవలసినదానిని గాని ప్రత్యక్షముగ మనస్సు
వర్ణించిన భావికాలంకార మగును.

ఉదాహరణము—

గీ. పడఁతి! పొలయల్క నీవు నాపజ్జఁ జేర

కున్న నిను నేను బరిమాలుకొన్నరీతి,

ఈవు దయఁబూనురీతియు నిప్పటికిని

గన్నులకుఁ గట్టుచుండు నిక్కమిది సుమ్మ!

ఇచట ఇచ్చితో జరిగిన ప్రణయకలహవృత్తాంతము ప్రత్యక్షముగ
వర్ణితమైనది.

95. ఉదాత్తము

ఋద్ధిచరితము, శ్లోఘ్యమై యెసఁగునది యి

తరమునకు నంగమగుట యుదాత్తమగును.

1. సమృద్ధునకు వస్తువుచరిత్ర ముదాత్త మగును.

ఉదాహరణము—

సీ. నారంగములు వాసనారంగములు కొన్ని

యశినాదమంత్రముల్ దెలుపుచోటఁ

దిలకంబు లవనీదతిలకంబు లవి కొన్ని

ప్రసవాసవార్థము లొసఁగుచోటఁ

.. గాంచనంబులు వనై కాంచనంబులు కొన్ని
కలికాప్రదీపికల్ నిలుపుచోట
సహకారములు చైత్ర సహకారములు కొన్ని
తలిరాకుటారతుల్ నిలుపుచోట.

గీ ముప్పిరిఁబెనంగి ద్రాక్షలు గప్పికొనిన
గొప్పకప్రంపుటనఁటుల చప్పరాల
నొప్పరాలిన కప్పరా లుప్పరాలఁ
బెనఁచు వలిగాడ్పుధూప మర్పించుచోట.

(మమచరిత్రము)

ఇచటఁ బూజ కను వస్తుగుత్తుది వర్ణింపఁబడినది.

2. క్లాఘ్యమగు చరిత్ర మితరమున కంగభూతమైన మదాత్మలం
కార మగును.

ఉదాహరణము—

ఉ. భూరితరాధ్రవిభ్రమము పుష్కరరమ్యకరంబు, దాన ల
క్షీరుదిరంబు సత్త్వగుణకీర్తితమూర్తియు వాలిసాలసం
హారవిహారకారణమునౌ రఘుకుంజరభర్త మున్ను సం
చార మొనర్చె నీ యచల సానుతలంబున నంబుజాననా!

(పాండురంగమాహాత్యము)

ఇచట క్లాఘ్యదేగు శ్రీరామచరిత్రము సానుతలమున కంగముగఁ
గూర్చఁబడినది.

38. అత్యుక్తి

గీ. అద్భుతము మిథ్యయునగు శౌర్యాదివర్ణ
నంబు కృతుల సత్యుక్తియై డంబు మిగులు.

అద్భుత మగు రీతిని కార్యాచార్యుని సంతకాది భర్తృమను
అధ్యక్షుడు కానిదానిని జన్మించిన అత్యుక్తి యగును.

ఉదాహరణము—

నీరసాధాగ్రవిహారయావతరతిచ్చిన్నా చ్చహారస్ఫుర
ద్గురుముక్తారతిః జేటికల్ విరులతోఁగూడంగఁ ద్రోయన్నిజో
దరలగ్నంబగు దాని నెమ్మొగు లధఃస్థంబై తటిన్ రాల్ప నా
కర ముద్రంబనియందుగా కుదధిఁ దక్షన్ బుట్టునే ముత్యముల్!
(అమృతమౌళిక)

ఇచట శ్రీలు శ్లోకలోఁగూడ ముత్యములను కాఁజేయుఁగా
నని మేఘములం జిక్కుకడిన వనియు, నీటిలిందువులతోపాటు రిత్నములు
మేఘములనుండి కడుటలే మేఘములు ముత్యములక స్థానములని మేరు
పొందిన వనియు వర్ణించఁబడినవి. ఇది యనుత్యమైనను, అద్భుతముగ
జున్నది. ఇది సంతద్విషయమున కదావృత్తి. రక్తివహానిఁగూడ నిశ్చే
గ్రహించునది.

97. నిరుక్తి

యోగబలమున వన్యార్థ యోజనంబు
కల్పనంబు నిరుక్తియై పొల్పుమీఱు.

యోగరూఢముగు కవచ రూఢ్యర్థమునందే ప్రసిద్ధమైనను, యోగార్థ
జలమున నచ్చట అర్థాంతరముఁ గల్పించిన నిరుక్తి యగును.

ఉదాహరణము—

భూమియు నాకసంబు తమపొంకమున నిగియించు తత్పురీ
సామజకోటి యున్నతికి సర్వజగంబులఁ గల్గు నున్నతుల్—

భూమిముడింది భామనరేఁబూసఁగ దక్షిణదిక్కు నేనుఁగున
భామనమంచు నాడఁదగఁవా! తగఁవాడరుగాక భూజనులే.

(పాండురంగ మాతృత్వము)

దక్షిణ దిక్కుననునట్ల భామన మను శీరు మాధమైనది. కాని యిచట
“పొట్టిగా మండునది” అను విశేషార్థము యోగముకలవలె గ్రహింపఁబడినది.

౪౪. ప్రతిషేధము

గీ. తెలిసిన నిషేధము తిరిగి తెలుపఁబడిన

నెలయుఁ బ్రతిషేధ మగుచును లలితరీతి.

ఏదైన నిషేధము ప్రసిద్ధమై యున్నను, దానిని తిరిగి చెప్పుట ప్రతి
షేధము. ఆ తిరిగి చెప్పుట వ్యర్థమై యర్థాంతర ప్రసీతిం గలుగఁజేయును.

ఉదాహరణము—

గీ. విషముచే హేళిచే జాత వేదుచేత

మిత్తిచే గాదు పడఁతి యుత్పత్తిఁ గనుట;

అప్రతికారపరుషయై యలరుకతనఁ

బడఁతిచేత నె సృజియింపఁబడుట నిజము

ఇచట స్త్రీలు విషాదులకే బుట్టింపఁబడవలయుట ప్రసిద్ధము. కాని
తిరిగి చెప్పఁబడిన యా నిషేధము స్త్రీలు విషాదులకంటెను అధికముగ
క్రూర్యము కలవారను వర్ణాంతరమును దెలుపుచున్నది. “అప్రతికార
పరుషయై యలరుకతన” అను విశేషము విషాదులకుఁ బ్రతికారము
కలదనియు, స్త్రీలమూత్ర మెట్టి ప్రతికారము లేదనియు నిచటి
విశేషము.

99. విధి

ప్రథితమైయున్న సిద్ధినే పల్కియున్న
వెలయు విధి యను సంజ్ఞను వివిధకృతుల.

ఒకదాని విధి ప్రసిద్ధమై యున్నను తిరిగి దానిని విధించుట విధి
యగును. ఆ విధి యక్కఱలేకున్నను అర్థాంతరమున జోధించుట తపయో
గించును.

ఉదాహరణము—

సీ. నీవు మాటలు నేర్చి నెమ్మిఱోఁ బ్రోచిన
చిల్క చిల్కగుఁజమ్మి చిగురుఁజోడి!
నీ వాట దిద్ది మన్నించి పెంచిన బర్తి
బర్తియూఁ జమ్మి శంపాలతాంగి!
నీకొలంకునఁజేరి నెక్కిన్న కోకంబు
కోకమూఁ జమ్మి చకోరనయన!
నీతోట మధు వాని నీటు గాంచిన యళి
యళి యగుఁజమ్మి మత్తాళివేణి!

గీ. దైవబల మేరికి నొకింత తప్పేనేని
ప్రాణబంధువు లైనను బగతు రగుదు
రింతి! యటుగాన వేగ నన్నేలుకొనుము
కాయజాఁడు ని నైనకకుండఁ గాఁచువాఁడు.

(రసికజన మనోభిరామము)

ఇందుఁ జిలుక చిలుక యగు నని చెప్పనక్కఱలేదు. కాన రెండవ
'చిలుక' అను పదము విశేషార్థమున జోధించుచున్నది. ఇట్లే బర్తి,
కోకమూ, అళి యనునవియును విశేషార్థ జోధకములయి యున్నవి.

ఇంద్రాక్ష నాయకుడు తాను ప్రేమించిన యందకత్తెతో కలుగ
చున్న చూటతో నీ పద్యము కూర్చబడినది.

‘ఓ యింతి! నీవు నన్నేలుకొననియెడల నీవు తెంచిన చిలుక
మున్నగునవియే నీకు క్రొవ్వు అగును. నీవు తెంచుటవని కృరజ్వరతో
అది నిన్ను బాధింప వని యనుకొనుచున్నావేమో! అది పొరపాటు.
వ్యభావము చేత నీ యది విరహజన హింసాకరము అగును’ అని యిచట
కృపించుచున్నది.

ఇయ్యెడ విశేషార్థములును కలవు. ‘చిల్కగుఁజామ్మి’ యనుచో
‘చిల్క+అగుఁజామ్మి’ అని విడఁదీసినచో ‘చాగు’ మని యర్థము వచ్చును.
చిలుక బాధను కల్గించు చాగుమువంటి దనునని వ్యంగ్యము. ‘బర్హి’ వద
ముఁగ చేయు మున్నగు చానిని తెగఁగోయు ‘దర్భ’ అనియు అర్థము.
ఇట్లే ‘బోఁడు’నకు ‘బోఁదేలు’ అనియు, ‘అళి’ అను చానికి ‘తేలు’
అనియు వర్ణాకరము లుండుటచే అవియు బాధను కల్గించునని యను
వ్యంగ్యము తోచుచున్నది.

100. హేతువు

గీ హేతువుంతముతోఁగూడ హేతు పెదటఁ

చెప్పఁబడు నది హేతువై చెన్నుమిగులు.

హేతువుంతముతోఁ గూడ హేతువును కల్గించిన హేత్వంశాఁ
ముగను.

ఉదాహరణము—

గీ. కదిపి యేడనా రారిరి కమలబంధు

వధికవిరహార్తిఁ గృశియించు నబ్జకాంత

నుదయమునఁ జాసి యల్లనఁ బదము లంటి

తన్వి! వేఁడెను దర్పసాదంబుకొఱకు.

ఇచట పోతు పని వేఁడుట పోతుమంతమగు ప్రసాదముతోఁ
నూడఁ బల్లించఁబడి యున్నది. కావున విది పోత్వలంకార మగును.

పేతు వదియును నగు పేతు పేతుమంత

ముల క భేదము కృతులందు వెలసియున్న.

పోతు పోతుమంతముల క భేదము బల్లించఁబడినను పోత్వలంకార
మగును.

ఉపాసారము—

దేవబ్రాహ్మణభక్తిప్రోవు ప్రియవత్ప్రత్యంబుకాగాది వి
శ్వావైదుష్యముదిక్కు ధర్మమునకుదార్ఠాణ ముర్యాదకన్
కా వాచిత్యముజేవగఱ్ఱ హితశివప్రవారసంతోషణ
శ్రీవ్రాంగి యజాతశత్రుఁడుమహేభృన్నాత్రుఁడే చూడఁగన్!

(విజయవిలాసము)

ఇచటఁ గారణమగు యుద్ధిష్ఠిరసకమ, భక్తిప్రోవు మొదలగు
కార్యములకు, (పోతు పోతుమంతములకు) అభేదము చెప్పఁబడి
యున్నది. కావున విదియొ పోత్వలంకార ముచున్నది.

అనుబంధము

I

మూలగ్రంథమునందలి కొన్ని క్లిష్టపర్వలు -

1. దీపకము

ప్రస్తుతమానవ, ప్రస్తుతమానవః గతిః ధర్మసాక్ష్యమాను
శబ్దేన తో దీపకాంతారమగునని చెప్పబడినది.

అ. పండితుండు శూరవరుండు పరులసేవ

యందు దిట్టతనము నందువాడు

స్వర్గ పుష్పయైన వసుధను శోయగా

పందిలగతి మదిఁ దలంచుచుండు.

ఇదియు దీపకోదాహరణము. ఇచట పండితుండు మొదలగువారిలో
శోకండు ప్రస్తుతుండనియు, దక్కినవా రప్రస్తుతులనియు తెలుపఁ
బడి. కాని ఇచట ధర్మము తొలగి ప్రస్తుతమానను, ఆ దీపక ప్రస్తుతమా
నను సమన్వయింపలేదు. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములం దొక్కసారియే యన్వ
యించుచున్నది. కావున నియ్యది దీపకోదాహరణము కాకాదేమో యని
సందేహము కలుగవచ్చును. కాని ప్రస్తుతాప్రస్తుతములందు ధర్మముక్క
సారియే యన్వయించుట దీపకమాకు ప్రతిబంధింపఁబోదు. మేడయందలి
దీపము మేడక, పిఠికి వొక్కసారియే కాంతి నిచ్చును గాని తొలగ

మేడన, పిదప పిథికి వెలుగు నిచ్చుటలేదు. అట్లుండే వచ్చెనని పిండి కంటలు కందినను, అతిథులకుఁ దొలఁత వడ్డించుచుండుట కలదు. అచట నప్రస్తుతమానందుఁ దొలఁతయూ, ప్రస్తుతమాన నా పిదపను ధర్మ మన్య యించుచున్నది. కావున ధర్మమా ప్రస్తుతప్రస్తుతమా అందొక్కమాటంగ నన్యయించినను, తొలఁత అప్రస్తుతమానను పిదప ప్రస్తుతమానను సుమన్య యించినను దీపకమా కావచ్చును.

కుల్యయోగిరయిం దొకటి ప్రస్తుతమా, తక్కిన వప్రస్తుతమాలు నను భేదము లేదు. దీపకమాన నట్టి విశేషము కలదు. ఈ రెం దలంకారము లందును ఉపమాంకారము గమ్య మగుటలా భేదము లేకున్నను దీపక మానఁ ప్రస్తుత ముపమేయము, అప్రస్తుత ముపమానము. కుల్యయోగితొలంకారమున నేదేని ఒకటి యొపమేయము, తక్కిన దుపమానము నగును. ఉపమానోపమేయభేదముంబట్టి దీపక కుల్యయోగితలఁకఁ గల భేదమును గుర్తింపవలెను.

2. ప్రతివస్తూపము

అర్థావృత్తి దీపకమానందును ప్రతివస్తూపమయిండువలె ధర్మము వేర్వేలుగ నుండును. కాని యీ రెండిటికిని గొంత భేదము కలదు. అర్థావృత్తి దీపకమానఁ గేవలవర్ణములు గాని, అవర్ణములు గాని వర్ణింపఁ బడును. ప్రతివస్తూపమయిండు ఒకటి వర్ణము, తక్కిన వవర్ణములు. ఈ రెండింటికిని మఱియొక భేదము కలదు. అర్థావృత్తి దీపకము సాధార్యముననే కుదురును. ప్రతివస్తూపము వైధర్మ్యమునఁగూడ నుండును. ధర్మము సమానముగ నుండుట సాధర్మ్యమనియో, సామ్యమృద్ధి మగుచున్నను ఒకదాని ధర్మ మొక రీతిగను, మఱొకదాని ధర్మ మింకొక రీతిగను వర్ణించిన నది వైధర్మ్యమనియోఁ తెప్పఁబడుచున్నది.

ప్రతివస్తువకు వైధ్యమన నుండుట వచావరణము—

గీ. పాలఁబుట్టిన మాత్రాన మేలిగుణము
 నేఁడు నీకేలఁగల్గు నో నీరజారి!
 నీటఁబుట్టినవాఁడు కాఁడోటు వహ్ని
 కాల్చుచున్నాఁడు జగములు కరుణ లేక.

(మనుచరిత్రము)

ఇంద్రునితో మేలిగుణము కలుగదనియు, మఱియొకచోఁ గాల్చుచున్నాఁడనియు విరుద్ధధర్మములు విభిన్నములుగఁ జెప్పఁబడినవి. మొత్తముమీఁద నిచట సర్వసిద్ధమగు ధర్మ మొక్కకాల్చుచుండుటయే! అవృత్తి దీపకమున నిట్టి వైధ్యమను కానరాదు.

3. సమాసోక్తి

సమాసోక్త్యంతరమున స్ఫురించు నప్రస్తుత వృత్తాంతము ప్రస్తుతమునకుఁ గొంత సాఁకును జేకూర్చుచున్నది. కావున నీ యప్రస్తుత వృత్తాంతము ప్రస్తుత విశేష్యమునం దాలోపింపఁబడుచున్నదని చెప్పవలెను. ప్రస్తుతముతో సంబంధింపని వృత్తాంతమువలనఁ బ్రయోజనమేమియోఁ గలుగదు. కావునఁ బ్రస్తుతమున నప్రస్తుత వృత్తాంత సమాలోపమే సమాసోక్తియందుఁ గలదని తెలిసికొనవలెను. కాని, యాపకాంతరమందువలెఁ బ్రస్తుతమున నప్రస్తుత స్వరూపసమాలోపముమాత్రము కాదు. “అమే ముఁడు చందురుఁడు” అను యాపకమున ముఖమునందుఁ జుంజర్య ములోపింపఁబడి యున్నది. ఆ యాలోపణ చేయుటలోఁ గారణమగు చంద్రపదము అచట జేయగ నున్నది. ఈ సమాసోక్తియందట్లుకాదు. ‘పూట పూట కరతొక్కిటి’ అను పద్యమునఁ గన్గయిండు

సతీత్య మారోపింపఁబడి యున్నచో తనేకుటగు సతీత్యము జేయగ నుండ వలెను. అది లేదు కావున నిచటఁ బ్రస్తుతమునం దప్రస్తుతారోపము సరిపడదు. కన్యాశబ్దము కన్యాసూపారకము నేకాక సతీసూపారకమున కూడఁ జెప్ప సమర్థులై యున్నదా! లేదు. కన్యాశబ్దమునకు “సతి” యను సర్థము కావరాదు.

“రాత్రియందు మెలుపుకన్నులతో నభిసారిగాముఖముఁజూచి తన ధారలతోఁ బాటు చంద్రుఁడు కూడ జారివడెనా రోమి? అని మేఘ మురిమెను” అను నిది యేకదేశవివర్తి రూపక మగుచున్నది. అన్నిసల ములకు యాపకముఁ జెప్పక యేదో ఒక్కచోటనే నిబంధించినయొడల ఏకదేశవివర్తి రూపక మగును. ఇచట మెలుపుకన్ను అని యొక్క రూప కమే కలదు. కాకలసియున్నను మేఘపురుషుఁడు అను యాపకము లేదు. మెలుము కన్నుగా మారినపుడు మేఘము కూడ ఒక పురుషుఁడుగ మారవలెను. ఆ యాపక మిచట అర్థసిద్ధము కాని శబ్దోపార్తము కాలేదు.

యాపకమునందుఁ బ్రస్తుతాశ్రయములు రెండును శబ్ద పరిపాదిత ములై యుండుననియు, సమాసోక్తియం దప్రస్తుతము శబ్దోపార్తము కాఁజాలవనియు నిదివఱలోఁ జెప్పఁబడినది. ఇచట మెలుమునందు నయ సత్యారోపము చేయఁబడినది కాన రెండును శబ్ద పరిపాదితములై యున్నవి. కాని మేఘమునం దారోపింపఁబడిన ద్రవ్యపురుషత్వ సమారోపమునకు పేకుటగు ద్రవ్యపురుష పదము జేయగ లేదు. ఇచట నది (అప్రస్తుతము) శబ్దపరిపాదితము కావన్నను యాపకాలంకార మగునని చెప్పఁబడుచున్నది. దీనింబట్టి అప్రస్తుతము గమ్యముగ నవుడు కూడఁ బ్రస్తుతమునం దప్రస్తుత మారోపింపఁబడినట్లు జేయను. ఈ యాపకము రీతిగనే సమాసోక్తియందును, ప్రస్తుతమునం దప్రస్తుత సమారోపమే కలవని చెప్ప వలెగుచున్నది.

నిచారించి చూచినచో నిది సరికాదు, విఃరి తూపకమానం దోక విశేషమున్నది. అచట ద్రష్ట యగు పురుషుఁడు శబ్దోపాత్తుఁడు కావచ్చును అక్షేపసిద్ధుఁడు కాఁగలఁడు. ఇచటఁ గల “చూచుట” మేఘ మొన ర్పణమున కార్యము. అక్రితవలన మేఘమునందుఁ బురుషత్వరోపమును చేయక తప్పదు. సమాసోక్తియందు మాత్ర ముట్టిచిక్కిలేదు. రూపకమందు వలె నిచట అప్రస్తుతమానశే అనుగుణముగు ధర్మ ముపార్జితమై యుండఁ జాలదు. కావున సమాసోక్తియందుఁ బ్రస్తుతమానం దప్రస్తుతము కాలో పింప నవకాశము లేదు. మఱియు రూపకమాన, “మెలుపుకన్నులు” అనుచోటఁ బ్రస్తుతములు కాని నయినచుండఁ బ్రాధాన్యము కలదు. సమాసోక్తియం దప్రస్తుత వృత్తాంతమానకఁ బ్రాధాన్యము లేదు. అప్రస్తుతము ప్రధానమయ్యెనేని రూపకమానందువలె నచటను త్రస్తుత మానం దప్రస్తుత సమారోప మొనరింప వలెయ్యెడిది. కాఁగా సమాసోక్తి యందుఁ బ్రస్తుతమాన విశేషగ సమర్పితమగు నప్రస్తుతవృత్తాంత సమారోపమే చారిత్రాధానిక మగును.

సమాసోక్తియందు క్లిష్టదులగు విశేషణముల సామర్థ్యమానశే ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములు రెండును తెలియచున్నవి. విశేషణములు భిన్నపదోపాత్తము అగునపుడు త్రస్తుతాప్రస్తుతములకు కలెనే యిచటి వృత్తాంతద్వయమునకును తుల్యప్రాధాన్యమున్నది. ఇచటి వృత్తాంతములు రెండును ప్రస్తుత విశేష్యముతోడనే సాక్షాదన్వయమును పొందుచున్నవి. కానఁ బ్రస్తుతము ప్రధానము, అప్రస్తుత మప్రధానము అని చెప్పు పిలువేదు. అప్పుడు ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతములు సమానములే యగును. అట్టియొడ త్రస్తుతమాన అప్రస్తుత సమారోపముచేయ వలెగును. సమాసోక్తి దాహరణములలో ప్రస్తుత విశేష్యమానం దప్రస్తుతమాన కన్యాయ యొగ్గత లేదు. అట్లే యప్రస్తుతమానందుఁ బ్రస్తుతమాన కన్యాయార్హత లేదు.

సమాసోక్తిలోఁ బ్రస్తుతమానందే అప్రస్తుత వృత్తాంత సమాలోచనముచేయును. అట్లానరించినచే చమత్కారము కలుగును.

కాని విశేషించిరి సంగీకరించినచోఁ బ్రాచీనతక్షణములు కొన్ని జరిగినవి సందేహము కలుగవచ్చును.

“విశేషణసామ్యమున అప్రస్తుతము గమ్యమైన సమాసోక్తి యగును.”

క. “ప్రకృతము విశేషణంబులు
సకలంబులు సామ్యధర్మరహితములై య
ప్రకృతముఁ దలఁపింపఁగ నది
య కృతి సమాసోక్తి యయ్యె నది యెట్లన్నన్”
(నరసభూపాలీయము)

అని ప్రాచీనతక్షణములు. ఇవి విశేషణసామ్యమువలన ప్రకృత మానం దప్రకృత సమాలోచనముచే విధించుచున్నవి కాని వ్యవహార సమాలోచనము విధించుట లేదు. ప్రస్తుతమానం దప్రస్తుత వ్యవహార సమాలోచనమే చమత్కారమును కల్గించుటచే విశేషణ సామ్యమువలనఁ గలుగి “నది” మొదలగు నప్రస్తుత పదార్థములను (ధర్మపదార్థములను) అప్రస్తుత వ్యవహారము గమ్యయోనములం జేయు నక్కఱ లేనేలేదు. అచట వ్యవహారమే ప్రధానము కాని ధర్మప్రధానము కాదు. కావునఁ బ్రాచీనతక్షణములు పై విషయమునకు విరుద్ధము అని శంక కలుగవచ్చును.

జరిగిరించినచోఁ బ్రాచీన తక్షణములు కూడఁ లై విషయమును నిరోధింపఁజాలవని చెప్పవచ్చును అప్రస్తుత వృత్తాంతమే ప్రస్తుతమానం చాలోచింపఁబడియున్నను, అ వృత్తాంత మప్రస్తుత ధర్మసంబంధము

కలిగియున్నపుడే రాజించును. శతవిశేషములు తత్సంబధిత్యమున
తెలియఁజేయఁజాలవు. కావున శిష్యులగు విశేషగుణులఁగాని, సాధా
రణులగు విశేషగుణులఁగాని అప్రస్తుత వృత్తాంతము (నవ్యాదివృత్తాం
తము) వ్యక్తమైనపిదప నా అప్రస్తుత వృత్తాంతమునకుఁ దత్సంబధిత్యము
(నవ్యాదిసంబధిత్యము) కలుగును. మనము రాజాగారి గుఱ్ఱముఁ జూచి
వస్తువు గుఱ్ఱముతో సంబంధించిన రాజా మన స్ఫుటికి వచ్చును. ఆ పిదప
గుఱ్ఱమునందు “ఇది రాజాగారిది” అను జ్ఞానము కలుగును. అట్లే యందును
అప్రస్తుత వృత్తాంతమందు విశేషగుణమున నాచ్యమునకు శోధఁ గలి
గించు నప్రస్తుతమునకుడ గవ్యమానమగుట తప్పదు. ఈ విషయమంతయు
శిష్య విశేషగుణ సమాసో. ౨ ననుసరించి వివరింపఁబడినది. ఈ రీతిగనే తక్కిన
భేదములయందును గుర్తింపవలెను. ఆ భేదములందును అప్రస్తుత వ్యవహార
సమాసోపమే కలదని ప్రాచీనుల యాశయమైనట్లు మన మాహింస
వచ్చును. “పిల్లనాయువు నీలనిధివేణుల గుబ్బులొడి పయ్యోటల
జారుట” కాముకశేష్టికి మైనట్లు వర్ణింపఁబడినపుడు కాముకునందుఁ
గూడ నా ధర్మము లుండుటంబట్టి యచట తత్సంబంధి సమాసోపమా
జేదురును. సారూప్యనిబంధన యగు సమాసో. ౩యందును ప్రస్తుత
వృత్తాంతమువలన గవ్యమగు నప్రస్తుత వృత్తాంతము తెలియుచుండును.
అచ్చట అప్రస్తుత వృత్తాంత సమాసోపమే కలదని చెప్పి తప్పుదుకదా!
ఒక భేదమున స్పష్టముగ నప్రస్తుత వృత్తాంత సమాసోపమా కనిపించు
వపుడు ఆ యంతరముననే తక్కిన భేదము లట్లు కావని చెప్పి, నానికీ
వేణులక్షణములఁ గల్పించుట యుచితము కాదు. కావున నప్రస్తుత
వృత్తాంత సమాసోపమే సమాసో. ౩యందుఁ గలదని చెప్పినను ప్రాచీనుల
లక్షణములు విరూపకములే యగును.

4. పరికరము

విశేషణము లభిప్రాయ గర్భితములై యున్నచోఁ బరికరాలంకార మగునని చెప్పబడినది. విశేషణము లభిప్రాయ గర్భితములైనచో వ్యంగ్యార్థ మవట నుండి తీరును. కాని యంతమాత్రమున ఏ యలంకారము ధ్వని యగునని చెప్ప బిలులేదు. వ్యంగ్యము ప్రధానగుమనపుడు ధ్వని యగును. కావ్యము ప్రధానమైనపు డది గుణీభూతవ్యంగ్యమగునుగాని ధ్వని కాఁజాలదు. ఇచట వ్యంగ్యముకంటె కావ్యార్థమే చమత్కారముగ నుండుటచే కావ్యమే ప్రధానమై యున్నది. వ్యంగ్యము కావ్య పరికరమై (కావ్యోపస్కారకమై) యుండుటంబట్టి యిది పరికరాలంకార మగుచున్నది.

“ప్రయోజనము లేక విశేషణముఁ బ్రయోగించిన నపుష్కరమున బోదము సంభవించును. విశేషణ మెప్పుడును సాభిప్రాయముగ నే యుండవలెను. కావున నొక్క విశేషణ మభిప్రాయగర్భిత మైనంత మాత్రమున ఏయలంకారమును కాఁజాలదు. అనేకవిశేషణము లభిప్రాయ గర్భితములైనపుడే యీ యలంకార మగును” అని కొంత యందురు.

కాని యిది సరికాదు. ఒక్కవిశేషణ మభిప్రాయగర్భితమై యున్నది పరికరము కాఁగలదు. శ్లేషయమకాదిసలమందు అపుష్కర బోదములేనందున నొక్కవిశేషణ మభిప్రాయగర్భితమై యున్నది చమత్కారము కలుటంబట్టి అచట పరికరాలంకార మగుచున్నది.

నీ “ఫలభంగములు చేయు చిలుకకు సాంగమై

క్రోధరశంబు ముక్కున నె యుండు”

అను నిట్టి సలమాలఁ బరికింపుదు. ఇచటఁ బరికరకరణ విశేషణము ఫలభంగములు చేయుట యొక్కటియే అది శ్లేషపదము. దానికి రసాల

విధంబింగము, తాదభంగమునని రెండరములు కలవు. విరహాన్ని ధరించు
తాళి పూటోటలేగిన నిరికాదనిని, చెలికత్తె అచటికిఁ జోవుట తప్పని
మందలింపుచున్నాడు. ఇచటి చింతలు మన తాదమల భంగ పాటోనరించు
నని వారి యుపదేశము. అచట నీ యర్థము ధ్వనితమగుచున్నది. కావున నిది
పరికరమగుచున్నది. ఆ రీతి నే తక్కిన స్థలములందుఁగూడ (అనఁగా శ్లేష
యమకములు లేని చోటఁగూడ) నిక్క విశేషణము పాళిప్రాశస్త్యమైనను
పరికరము కాఁమానను. ఏకవచార హేతుకమగు కార్యలింగ మలంకార
మగునని యంగీకరింపఁబడినది. అట్లే నిక్క విశేషణ ముళిప్రాశస్త్య
గర్భిత ముచితప్రదును పరికర మును.

6. శ్లేష

ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష శబ్దకత్తి మాలధ్వని యగునని ప్రాచీనా
లంగరినల యాశయము. ప్రకృతార్థాదిరిక్తమగు వర్ణాంతరము శబ్దహను
ర్భయమున ఇచట గమ్యమగునో అది శబ్దకత్తిమాల ధ్వని. కాని శ్లేష
లోని రెండరములు నిభిధములే యగుచున్నవి. అనఁగా రెండరములను
తెప్పటలో వాయు శబ్దములకు శక్తి కలదు. కావున నభిధగ్ల నే యర్థాం
తరము లభించుచుండుటచే, నయ్యది వ్యంగ్యమగు నమట నుకాదు. ఇచట
వ్యంగ్యమునకుఁ బ్రయోజనము లేదు. ఇచటి యర్థములు రెండును వాచ్య
ములే. అట్లయినను ఈ రెండింటిని గల పామ్యము (అనఁగా ఉపమా
లంకారము) ఇచట వ్యంగ్యము కాఁగలదు. ఈ శ్లేషభేదమున ధ్వని కల
దని చెప్పిన ప్రాచీనుల మతియు నిదియే యనియు (అనఁగా నిచట మఱమా
లంకారమే వ్యంగ్య మనియు, కావుననే యచట ధ్వని యుండవచ్చు
ననియు) మన జూహింపవచ్చును. అప్రకృతార్థము వ్యంగ్య మగు నని
వారి తలంపు కాదు. మఱియుఁ దొలర శ్లేషము ప్రాకరణిక మగు నర్థముఁ
చెలిపి వీడవ నప్రాకరణికమును మురింపఁజేసినంత మాత్రమున, అప్రకృ

తమ వ్యంగ్యము కాఁజూడు. శక్తి కలనశ్చే ద్విశియార్థప్రతిపత్తి కలుగి
యందుటచే వ్యంగ్యము యచట నిష్ప్రయోజకము. ఈ శ్లేషభేదమునఁ
బ్రక్కతార్థమునఁజేరితప సప్రకృతము తెలియుచుండును. కావున నిది
సూక్ష్మశ్లేషయితః గావచ్చును.

ఈ శ్లేష సభంగశ్లేష యనియు, అభంగశ్లేష యనియు రెండువిధ
ములు. పదములను ఒక యర్థమున జాకవిధముగను, వేరొక యర్థమున
నింజొక రీతిగను విడిచిచెప్పట సభంగశ్లేష యగును. అట్లు విరుదన్వితము
లేనిచో అభంగశ్లేష యగును. “హృతారి వీరసేనుని, సుత్రిశంఖ సమా
ఖ్యుని” మొదలగునవి సభంగములు. మొదటిదానిని వల పక్షమున
“హృతారి - వీరసేనుని” అని విలువవలెను. హరిశ్చంద్రపక్షమున నక్కల
లేదు. రెండవదానిని హరిశ్చంద్రపక్షమున “సత్ - త్రిశంఖ సమాఖ్యుని”
అని విలువవలెను. నతపక్షమున “సుత్రి - శంఖసమాఖ్యుని” అని
విలువవలెను.

“అన్యధృష్టచయము, పల్లవోక్తరము” అనునవి అభంగములు.
అవి యెట్టి విలుపులను జోరకయే యర్థద్యయమును బ్రతిపాదింపఁగలవు.
సభంగశ్లేష శబ్దాంతర మగుననియొ, అభంగశ్లేష శబ్దాంతర మగు
ననియుఁ గొందఱి మతము. రెండును శబ్దాంతరములే యగు నని యి
కొందఱు అందుదు. రెండు సభాంతరములే యగునని యప్పయ్య దీక్షితుల
తారి మతము.

లి. ప్రస్తుతాంకురము

ఈ యంతర మన్యూపదేశధ్వని యగునని ధ్వన్యన్యోన్యోజక
కారుని యభిప్రాయము. అభిధ (అనఁగా శక్తి) వాచ్యార్థ మగు జాక
వానిని చెప్పవచ్చును, అర్థాంతరము వ్యంగ్యవాచ్యత్వవల్లనే జగియును.

కావున నచట అభిధాన కర్త లేడు. ఇచ్చట అభిధాన ప్రస్తుతమున భృంగ వృత్తాంతము జోక్కదానినే చెప్పఁగలదు. మఱియుఁ ప్రస్తుతమున కాముక వృత్తాంతము వ్యంజనవలననే స్ఫురించుచున్నది. కావున నిది భృంగి యగునని యతని మఱిమై యుండవచ్చును. అప్రస్తుతప్రకంపముండు మాత్ర మీ రీతి వేరురదు. ఇచ్చట వాచ్యార్థము ప్రస్తుతము కానందున అభిధాన యచట విశ్రాంతిఁబొందఁజాలదు. కావున అభిధాన వస్తుత్వార్థమునందే (అవాచ్యార్థము నందే) విశ్రాంతిఁబొందవలసియున్నది. అట్లు దది యలంకారముకావచ్చును. ఇచ్చట భయవృత్తాంతము ప్రస్తుతమునట చేనభిధానందే విశ్రాంతిమగును. కాముకవృత్తాంత మభిధానచేగాక వ్యంజనచేసిన కలిసికొన వలెగును. కావున నిది భృంగి యగునని లోచనకారుఁడు నిరూపింపవలసి వచ్చెను.

తరికిలించి చూచినచో నిది భృంగి కాక యలంకారమే యగునని చెప్పవలసియున్నది. ఇచ్చట భృంగవృత్తాంతము ప్రస్తుతమేయైనను జోరిన ముఖ్యవృత్తాంతము కాముకగుంబట్టి మైన దగుటచే, అభిధాన భృంగ వృత్తాంతమును మాత్రమే చెప్పఁగలదని యించక కాముకవృత్తాంతమును కూడ చెప్ప వలదు అచింతము. కావున నిది యలంకారమే యగును గాని భృంగి కాఁజాలదు.

7. వ్యాజస్తతి

ఒకదాని స్తుతివలన మరొకదానిని నింద కల్గి-చో వైదర్భ్య రూపమున సామ్యానిబంధనాప్రస్తుతప్రకంప యగునని అలంకారికవర్ణన కారుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. ఒకదాని స్తుతివలన నింకొకదాని నింద గమ్యయనమునటయే యప్రస్తుత ప్రకంప యనియు, కార్యకారణ సంబంధ మున్నచో నప్రస్తుతప్రకంప కాఁజాలవనియు దండ్యాచార్యుల మతము. కాని వదానారణులుగ నతఁడు “ఒకరిని మేలింపక లేళ్లు వడమున హాయిగ

జీవించుచున్నది" అనుచును జోసగడు. ఇచట హరిగిస్తురితలనఁ జరుగి
జేరించుచును జీవన కుధ్యమును నిండ వ్యక్త మగుచున్నది.

కాని కాలముకలము అదితములు కావు. వ్యాజస్తురియందు అప్రస్తుత
ప్రకంపయందువలెఁ గేవలము అప్రస్తుతమువలనఁ బ్రస్తుతావగమనమే
కలుగదు. విశేషముగ స్తుతియు, నిందయు గలుచుండును. అప్రస్తుత
ప్రకంపయందు స్తుతినిండ లుండవలె నను నియమము లేదు. కొంత చను
త్పత్తియందుటంబట్టి అన్య స్తుతి నిందలవలన, అన్య నిందాస్తుతులు
వ్యక్తము అగునపుడు వ్యాజస్తుక్కలంకారమే యగు నని చెప్పటం లేదు.
ఇది యప్రస్తుతప్రకంపలే యైనచో ఒకదాని నిందాస్తుతులవలన దాని
స్తుతినిండలే యభివ్యక్తము అగునపుడుకూడ నప్రస్తుత ప్రకంపనే యంగీక
రింపవలెనవును. అచ్చటఁగూడ అప్రస్తుతము అగు నిందాస్తుతులవలనఁ
బ్రస్తుతములగు స్తుతినిండలు వ్యక్తము అగుచున్నది గదా! కావున అం
కార సర్వస్వకారాదితమత మొదలఁచి ముసేనది కాదు.

గి. వ్యాజనింద

అన్య స్తుతివలన నన్య స్తుతియు, అన్యనిందవలన నన్యనిందయు
వ్యక్తము అగునపుడు క్రమముగ వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాంకారము అగు
నని చెప్పఁబడుచున్నది కాని యిది స్తుతి నిందాయాపమాలయ నప్రస్తుత
ములవలనఁ బ్రస్తుతావగతి కలుగుచున్నందున నిది యప్రస్తుత ప్రకంపలే
కానినని యున్నది. కాని, యిదివలన (వ్యాజస్తుతిలో) చెప్పిన చొప్పున
అప్రస్తుత ప్రకంపయందుకంటె వీరియందు స్తుతి నిందాయాప విశేషము
అందుకలమున నిది దానియందు దంధిర్భవింపఁజాలవు.

కాని యప్రస్తుతములగు స్తుతినిందలవలనఁ దత్సహృదములగు ప్రస్తుతి
వృత్తాంతములు వ్యక్తములగుట అప్రస్తుత ప్రకంపాంకారమునను గలదు.

సాయావ్య నిబంధనాప్రకార ప్రకంసయొక్క యాదాహరణమునందు
 "హోమం నగేకరంధ్రమల్ కౌమయమిగిలె" ననునో నప్రకృతినిండ
 కలనఁ బ్రకృతినిండ వ్యక్తమగుచున్నది. కావున మోది యాంకారము
 అందు అప్రకృతప్రకంస మాడఁ గలదని చెప్పవలెను. దానికంటె దీని
 యందు విశేష మాన్య కరమున నా యాంకారములు నుండవచ్చును. కాని
 యప్రకృతప్రకంస లేదని మాత్రము చెప్ప వీలులేదు. పరిశీలించినాడఁగా
 నిండకలన నిండయు, క్షుతికలన క్షుతియుఁ గలుగుటయే యచ్చటఁ
 జనుత్కారాధాత్మక మగుటచేఁ గ్రహముగ వ్యాజనిండ, వ్యాజక్షుతి
 యొన అంకారము లగుట యుచితము.

వ్యాజనిందామూలకమగు వ్యాజనిండ కల యప్రకృతప్రకంసా
 యంకారమువలెనే వ్యాజక్షుతిమూలకమగు వ్యాజక్షుతి కల యప్రకృత
 ప్రకంసాంకారమును గలదు.

ఉదాహరణము—

తలఁపఁడుసాంపు వెచ్చమునఁదార్కొనునవ్వముకవ్వమెంచఁడే
 తలఁపునులేని మానవునెడన్ మదనద్వృషీడఁగూర్చి, నీ
 కలియు నీడజోడయిన కాంతుఁడు లేక తపించుచున్న దే
 తలఁపు మనంబునందిడి విధాత సృజించెనొ యీ తలోదఁన్.

ఇచట నాయితావృత్తాంత వర్ణన మప్రకృతము. నాయితయొక్క
 సృష్టినిందా వ్యాజమువలనను, నాయితానిందా వ్యాజమువలనను నాయిత
 యొక్క సౌందర్యప్రకంస గోచరించుచున్నది. దీనివలనఁ బ్రకృత మగు
 జోక కవియొక్క స్వకవిత్వావృత్తాంతము నూదిత మగుచున్నది. కవియొక్క
 స్వకవిత్వాసృష్టినిందావ్యాజమునను, కవిత్వానిందావ్యాజమునను కవిత్వ

చమత్కారాతిశయ ప్రకంప వ్యక్తమగుచున్నది. అనఁగా గాంతా మురిఁపనఁ గనితా ముతి వ్యక్తమగుచున్నదని తేలికది.

ఈ పద్యమునకు వాద్యమగు కాంతావర్ణన వృత్తాంతమునఁ దాత్పర్యము లేదు. ఇటు వాద్యార్థతాత్పర్యమే ముఖ్యమైనచో నీ పద్యము వీరి సాగునియొక్కగాని, సరాగునియొక్కగాని వచనమై యుండవలెను. జూరరుపురిలో తెవ్వరు నిట్లు తలంపరు. వీరిరాగున కిట్టి కాంతా విషయ విచారము కలుగదు. అట్లక్కడను తలంచిన మోహాస్పదము కాఁగలదు. రాగి యగువాడు కలికిఁ దానే యీశుడో డగుదునని తలంచును గాని, ఈడుడో డగువాఁ డెవ్వఁడును లేడని తలంపఁడు. అట్లు తలంచిన వరకు పటప్రాయఁ డగును. కావున వీని కప్రస్తుతార్థమునందే తాత్పర్యము శతదని చెప్పవలెను. అందువల్లనే “వాద్యాసంభవమున నప్రస్తుత ప్రకంప యగు” నని చెప్పిన ప్రాచీను లీ పద్యము నప్రస్తుతప్రకంపాదాహరణముగఁ జేసికొని యుండిరి.

9. నమము

ఇందలి మూడవ శ్లోకమున వదాహరణ మగు “వారణలూథముఁ బొందంగా” అను పద్యము విషయములకొదాహరణము కాఁజాలదు. అనుకొనని యనిష్టము కలిగినచో విషయ మగును. ఇవట శ్లోకముహితవలన ఇష్టప్రాప్తియే కలిగినట్లు కర్ణింపఁబడి యున్నది. శ్లోక కలిగినచోట్ల అనుకొనిన రీతి తిక్కటామకు ననిష్ట మున్నను సమయముకారము యగును గాని విషయము కాఁజాలదు.

10. సమాధి

ఈ యంతరము ద్వితీయ సమాప్త్యుత్తేదమునకుఁ బ్రతిద్యోద్వి
యగుచున్నది. అచటఁ బ్రత్యేకముగ సువర్ణములనాదిఁ బురీకపాత
శ్యామమున ఒక్కపారిగఁ గార్యసాధనార్థముండును. (కల్పమునం
దొక్కపారిగఁ బాపురములన్నియు వ్రాణురీతి పురీకపాతశ్యామము)
యధితుం దారీతిగఁ గాదు. ఒక కార్యము వారంభింప కాకతాళియ
శ్యామమునఁ దటస్థించిన కారణ మిందుఁ గార్యసాధనార్థముక మగు
చుండును. (అనురాగమునందఁ దటస్థించురీతి కాకతాళియశ్యామము)
సమాప్తయంతరమునఁ గారకములకుఁ దుల్యకక్షత్వముండును.
సమాధితుం దారీతిని కాక ఒకదాని తరువాత మఱియొకటి సువర్ణము
నకు వచ్చును.

11. కావ్యలింగము

ఒక యంతరము సమర్థించుటలో వాక్యార్థపదార్థములు హేతువు
లగునపు డది అభిప్రాయ నిర్భక్తియైయుండక తప్పదు. ఇదివఱలోఁ
జెప్పిన పరికరాంతరము కూడ సాభిప్రాయవాక్యార్థ పదార్థ ఘటనము
ననే జరుగును. కావునఁ గావ్యలింగ పరికరములకు భేదము లేదని
కంటింప వీలు కలదు. కాని పరికరాంతరమున వాక్యార్థ పదార్థముల
వలనఁ గల్గె వ్యంగ్యార్థమే హేతు కగును. ఇచట వాక్యార్థమే హేతు
కలదు. కావున మిఁది యంతరద్యయమునకుఁ బరస్పరము భేదము
కలదని చెప్పవచ్చును

కాని మిఁది సమాధాన మంత యాదర్శమైఁదిగఁ దోచదు.
కొన్ని ఉదాహరణములందలి పదార్థ వాక్యార్థములు వాచ్యములై హేతువు
లగుచుండుట జరుగఁగలదు కాని కొన్నియట్ల కావ్యలింగమునందును
వ్యంగ్యార్థమే హేతు కగునని చెప్పక తప్పదు. చూడుడు—

గీ. విదుషి యా యింతి తలఁచాల్పు పెండ్రుకలకు

పశుకా! యెల్లంగి సాటి సేయంగవచ్చుఁ

బతువుచేతఁ బురస్కరిఁ బడయలేక

చాపలంబున వర్తింతు చామరములు.

(శృంగారైషధము)

ఇంది క్యంగ్యార్థము హేతువులు కావని చెప్ప వీలలేదు. ఇచటఁ జామరములు దమయంతి శేకములకు సాటికావని చెప్పటలో “విదుషి యని నా దమయంతి కానిని తలఁచాల్పుట”యూ, “బతువు చామరములకు (పురస్కరింపక) కనుక నుంచుకొని చాపలమున వర్తిం చుటయు హేతువులగుచున్నవికదా! ఇచట “పశువు” అను పదము “విదుషి” అను చానికే బ్రతిద్యుంధ్యి యగుటకేటి తరువవఁగా వదిలే యిది శ్లోమును గ్రహింపవలసి యున్నది. అది క్యంగ్యమగుట నిస్సంశయము. కావున నిది తరికరమున సంకర్షణింపఁగలదని తోచఁగలదు.

కాని కొన్నింటియందు క్యంగ్యార్థము హేతు వగునంతమాత్రమున నన్ని కాశ్యలింగములును తరికరములే యగుట సరి కాదు. క్యంగ్యార్థము హేతువుఁగల కాశ్యలింగమైనను, తరికర మగుటకంటె బరికలోకావీరి మగు కాశ్యలింగమగు నగుటయే యుచితము.

మిఁది యచామరమున “పశు” వనునపుడు అవివేకము క్యంగ్యము. పశువుచే బురస్కరిని బడయవండుట యను హేతువు కావ్యము. ఈ కాశ్యార్థము హేతువగునపుడు నమము క్యంగ్యార్థ ముకీ ట్తితము కాదు. క్యంగ్యార్థము లేకపోయినను అచట హేతుత్వము సిద్ధిం చును. తరికరాంతరమున మాత్రము క్యంగ్యార్థము కావలెను. “ఫల భంగములకేయల చిలుకకు సొంగ మైత్రోధరసంబు ముట్టన నె యుండు”

నను నదార్థ హేతుక తదిక యంతరమునఁ బ్రతీతిమానముగి లాభభంగము నంగీరించి తీరవలెనుగాదా! ప్రతీతిమానము లేకన్నఁ బరికరము నడు రనే వుచును. “పశువుచేతఁ బురస్కృతిఁ బడయలేక” అనుచోటఁగల త్యంక్ష్ణార్థము వాచ్యమునకు సాగఁగూర్చుటచేత నది మఁ(వాచ్యము) హేతు తగుటలోనే యుపయోగించుచున్నది. కావున నచటఁ గాత్యంకింగఁజే త్రధానమనియుఁ బ్రతీతిమానము దాని కంగమనియుఁ జేయుచున్నది.

12. అర్థాంతరస్యాసము

అర్థాంతరస్యాసాంతరములోని యదాహరణములలోఁ గ్రహముగ నప్రస్తుతిములని సామాన్యవిశేషములు ప్రస్తుతిములని విశేష సామాన్య ముల కెట్లుపకరింపఁగలవో విచారింపవలసి యున్నది. ప్రస్తుతిమునఁ వి యుపకరింపనిచో నిష్ప్రయోజకము అని చెప్పవలసి యుండును.

ఇచ్చటి యప్రస్తుతము, అప్రస్తుతప్రకంసాంతరమునందురలేఁ బ్రస్తుత వ్యంజకము కాఁజాలదు. ఆ యంతరమునందుఁ బ్రస్తుతము చెప్పఁబడి యుండదు. అర్థాంతరస్యాసమునఁ ప్రస్తుతము నుడ కబ్ధోపా త్రమై (వాచ్యమై) యుండును.

ఇట్లుండి యనుమానాంతరముని కంటింప నీయలేదు. అందప్రస్తు తము ప్రస్తుతప్రతిరీతనక మగుచుండును. ఆ మార్గ విచట లేదు. మఱియు ననుమానమందువలె నిచట వ్యాప్తి, పక్షధర్మక మొనఁగనని లేవు.

దృష్టాంతాంతరమున అప్రస్తుతము ప్రస్తుతమున తపమాన మగు చుండును. ఈ యంతరమునఁ గూడ నట్లే అప్రస్తుతము ప్రస్తుతోక మానమగునని చెప్ప నీయలేదు. అర్థాంతరస్యాసమున కెక్కడో సామాన్య మునకు విశేష మనుమానమై యుండవచ్చును కాని సామాన్యము

మాత్రము విశేషమున కుపమానము కాఁజాలదు. ఉపమానము కాఁజాలని సామాన్యమును నిబంధించి యుపమానముగ వర్ణించుట యుక్తము కాదు. కావున నీ యుపమానమునందలి యప్రస్తుతము ప్రస్తుతమును సమర్థించుట యందే యుపయోగింపవలెనని యున్నది. అట్లగుటచే నీది వాక్యార్థ హేతుక మగు వాక్యలింగాయుపమానందే యంగీకరింపవలెనని యున్నది.

కొండ తీచట నొక సమాధానముఁ జెప్పుదురు. సమర్థింపవలెనని యవశ్యకత యున్నపుడు సుార్థించినచోఁ గాక్యలింగ మగుననియు, సమర్థనాపేక్ష లేకన్నను సమర్థించినచో నర్థాంతర వ్యాస మగుననియు వారి యభిప్రాయము. “అవయము నీకుచూడ్చి, కెయో నలఁజ్చయము నీటమున్నె” అను వాక్యలింగదాహరణమున సమర్థనము కావలసియున్నది. “వనితయొక్క పోషకత వస్తువు దుర్లభమయ్యె” ననునపుడు మీఁది సమర్థనము లేనిచో కుటరదు.

క. హావలన దివాభీతిము

కఠినఁ గవులఁ జొచ్చు తమముఁ గాచు నలఁదొ

తరణాగతుఁ డనదైనను

దొరల కెరుగు మమత కోవిదునియంగబలెన్.

(నిర్వచనకమారసంభవము)

అను మీఁది యర్థాంతర వ్యాసమున విశేషమునకు సామాన్య సమర్థనాపేక్ష లేదు. అట్లేతే లేకున్నను, ఇచ్చట సమర్థనము కలదు. కావున మీదిరీతిని వాక్యలింగార్థాంతర వ్యాసములకు భేదమును గుర్తించ వలెనని వారి మతము.

కాని పై వాదము సముచితము కాదు. సమర్థనము నపేక్షించు నర్థాంతర వ్యాసమును, సమర్థనము నపేక్షింపని వాక్యలింగమును గలవు. విశేషము ప్రస్తుత మగునని దానిని సమర్థించుటకు సామాన్య మక్కఱ లేదు. కాని సామాన్యము ప్రస్తుత మగునపుడు మాత్రము దానిని సమర్థిం చుటకు విశేష మవశ్యముగ నుండవలెను. సామాన్యము ప్రస్తుత మగుచో

విశేషము దానికెన్నంటి యుండి తీరును. “విశేషము లేని సామాన్యము-
లేదు” అని కాప్రసంగమును నిర్ధారము.

క. రూపము గలచోఁ గాప

హ్యపారం బుండద నెడి వాక్కు నిజంబీ

నీ పావనమా రూపం

లో పార్యతి మును కైన నొజ్జ యగుఁగదే

(విర్యచనకమారసంభవము)

ఇంతటి మొదటి సామాన్యము, రెండవదగు విశేషముచే సమర్థింపఁ
బడకన్నచో బుద్ధికెక్కట యుండును. కావుననే విశేషముచే సామా
న్యము సమర్థింపఁబడునపుడు సమర్థిమగు విశేష మర్థాంతరహ్యమున
న పేక్షింపఁబడుచున్నది. అయినను “ధరితచటఁ బరీక్షకగణ మరయఁగ
లే దచట మను నెన్నఁచులు” అను మొదలగు స్థలములందు సామాన్యము
ప్రస్తుతమైనను, అది విశేషముచే సమర్థింపఁబడుననున పేక్షింపలేదు. కాని అంత
మార్తమున సామాన్యము అన్నియు నిట్లే విశేషమర్థింపఁబడరావలసిన
ములై యుండునని చెప్పను బీబలేదు. లోకప్రసిద్ధములైన సామాన్య
ములు కొన్ని కలవు. వానిని సమర్థింపదు యవశ్యము. “దొంగయున్న
తోట నన్నియుండును” అను వ్యాప్తి సామాన్యమునకు “కంటయింటి
కలె” అను విశేష రూపమును దృష్టాంతము నీ కుపన్నను అది బుద్ధిసమర్థి
చున్నది. అంతిమార్తమున నప్రసిద్ధవ్యాప్తిఁగూడ దృష్టాంతము నీకు
నక్కఱలేదని చెప్ప వీలవడదుకదా! కావున సామాన్యమునకు విశేష
ము కలదని చెప్పరాదు.

కొన్ని సామాన్యములు లోక ప్రసిద్ధములు కానట్లు చెప్పఁబడి
యున్నది. విశేషము ప్రస్తుతమై సామాన్యము ప్రస్తుత మగునపుడు, లోక
ప్రసిద్ధము కాని యా సామాన్యము విశేషమును సమర్థింపదుటెట్లు? అట్టి
స్థలములందా సామాన్యమును సమర్థింప నేటికొక విశేషము కావలసి
యున్నది కదా! అని యొక సందేహము కలుగవచ్చును. నిజము. అట్టి

చోట విశేషాంతర మవసరము! అప్రమత్తమున సామ్యానున సమర్థింప విశేషాంతరమున జెప్పినపు డది వికస్యరాంకార మగునని యాంకారిక తాత్పర్యముచేయున్నాడు. అది జూడ అర్థాంతరవ్యాసము వెంటికి వివరింపండి:ది. కావున వర్థాంతర వ్యాసమునఁ గూడ సమర్థనము కావలెనని తేలివది.

కావ్యలింగాంకారమునఁగూడఁ గొన్నిచోట సమర్థవాచేక్ష లేదు. “విదుషి యాయంతి కలదాబ్బు వెండుకలన” మొదలగు సుములలో సమర్థన మక్కలలేదు. ఉపమానస్తుత లుకమేయనస్తుతల లింబి హీనములగుట కవిలోక ప్రసిద్ధము. కావున దమయంతి శేకములనఁ జామరములతోడి సామ్యము లేనందుట ప్రసిద్ధము. కావున నా సామ్యా భావమున జేయగ సమర్థింప నక్కలలేదు. అరీతిశీ—

గీ. విషముచే హేతిచే జాలవేమచేత

మిత్తిచేఁగాదు పడఁతి యుల్పత్తిఁ గనుట;

అప్రతీకారపరువయై యలరుఁతనఁ

బడఁతిచేత నె సృజియింపఁబడుట నిజము.

అను కావ్యలింగవిషయవద్యమున గ్రహింపఁబడినది. ఇచట ప్రస్తావికానుచే నిర్మింపఁబడఁగలదు లోకసిద్ధము. లోకసిద్ధమైనదానిని తిరిగి “అప్రతీకార పరువయై యలరుకలన” అని సమర్థింప వలసరము లేదు. కావునఁ గావ్యలింగమునను సమర్థవాచేక్ష లేనందుట కలదనియు, వర్థాంతర వ్యాసమునను సమర్థవాచేక్ష కలదనియు జొప్పకొనవలెను.

తై విషయములఁబట్టి సమర్థవాచేక్షమున్నఁ గావ్యలింగమనియు, నది లేనన్నను సమర్థిందిన వర్థాంతరవ్యాస మరువనియుఁ జెప్పఁబడు యుక్తము కాదు. సమర్థ్యసమర్థకములకు సామ్యానిశ్చయరూపసంబంధమున్న వర్థాంతరవ్యాసమనియు, తదితరసంబంధమున్నఁ గావ్యలింగముననియు వదించుట ఉచితము.

13. లలితము

ఈ యంతాంతమునఁ బ్రస్తుత వృత్తాంతము కాక అప్రస్తుతవృత్తాంతమే గర్హింపఁబడుచున్నది. కావున దీని ప్రస్తుతప్రశంసలో సంతకృపింతుఁ జేయవచ్చునని తోచవచ్చును. కాని అందు విశేషముకూడ ప్రస్తుతమగును. ఇచట విశేషము ప్రస్తుతమై వృత్తాంతముమాత్రమప్రస్తుతమగుచుండును. ఇట్లు రెండిటిని భేదము కలదు.

ఇది సమాసోక్తియూఁ గాఁబోయెను. సమాసోక్తియందు ప్రస్తుత వృత్తాంతమువలన ప్రస్తుతము గమ్యమగును. ఇచట అప్రస్తుతమువలనఁ బ్రస్తుతము గమ్యమగుచుండును.

ఇట్లు నిదర్శనయూఁ గాఁబోయెను. ప్రస్తుతప్రస్తుత వృత్తాంతములు రెండును గ్రహింపఁబడి, యా రెండిటిని విష్ణుము చెప్పఁబడి నప్రభే నిదర్శన యగును లలితమున అప్రస్తుతవృత్తాంతము మాత్రమే గ్రహింపఁబడును. ప్రస్తుతవృత్తాంతము గ్రహింపఁబడదు. కావున లలితమునకును, నిదర్శనకును భేదము కలదు. విషయవిషయమును ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతములు గ్రహింపఁబడినప్రభే ప్రవర్తించు నిదర్శనాంతరము, అప్రస్తుతవృత్తాంతము మాత్రమే యుండు లలితాంతరమును భిన్నములు కావని తలచినయెడల, భేదమున్నను భేదములేనట్లు గర్హించెడి యతిశయోక్తియొక రూపకమే కావలసివచ్చును. ఏయన— అతిశయోక్తియందు లలితమునందురల విషయమాత్రమే యుండును. రూపకమున విషయము, విషయకూడ నుండును. చూడుడు—

ఈ సమాసోపమేయముల కభేదమును చెప్పిన రూపక మగును. ‘నీ ముఖము చంద్రుఁడు’ అని యాహ్వాని. ఇచటఁ జంద్రముఖములకు భేదమున్నను అభేద మొనరింపఁబడినది. కావున నిది సంబంధాతిశయోక్తియే యగునని చెప్పవలసి వచ్చును. కావున బొంది వాదము సరియైనది కాఁబోయెను.

ఈ అతిశయోక్తియంతే యంతర్భవించునని కొందఱి మతము. ఇచటఁ బ్రస్తుతమును గప్పివచ్చి యాప్రస్తుతమునే చెప్పియున్నాడు. కావున భేదమున్నను నభేదము చెప్పటచే నిది యతిశయోక్తి కాఁగలదు. కాని యిట్లే చెప్పినచో సామాన్యనిబంధన యకు నప్రస్తుతిప్రకంఠము, నీ అతిశయ సౌకర్యమందిగ నుండుటచే నదియు నతిశయోక్తియంటే యంతర్భవించవలసివచ్చును.

ఇచట సౌకర్యంక కలుగవచ్చును. అతిశయోక్తియందును, అతిశయ నందును ప్రస్తుత విశేష్యము లందును. అప్రస్తుత ప్రకంఠయందుఁ బ్రస్తుతమును విశేష్యము లేదు. కావున నప్రస్తుతప్రకంఠ అతిశయోక్తి యందుఁ జేరదుకదా!

రూపకాతిశయోక్తియందుఁ బ్రస్తుతవిశేష్యములేదు. అట్లులేకన్నను అక్షణాన్యత్రి నకుఁగిరిది యాప్రస్తుతములగు నుపమానము లెచటఁ బ్రస్తుతి విశేష్యముకము లగుచుండును. ఆ రీతిచే అప్రస్తుత ప్రకంఠయందలి యాప్రస్తుతముకూడఁ బ్రస్తుతముక మగుటచే నది యతిశయోక్తియే కావలసివచ్చును.

కాని యతిశయోక్తియందు అక్షణాన్యత్రి యుపయోగించుచుగాని సామాన్యనిబంధనాప్రస్తుతిప్రకంఠయందుఁబయోగించదు అందుఁ బ్రస్తుతా ప్రస్తుత స్మృతాంతిములు సమానముగు రూపము కలవగుటచే, అప్రస్తుతము కలనఁ బ్రస్తుతము గవచ్చును ముందును. అచట అక్షణముఁ బ్రవృత్తియే లేదు. కావున నీరీతిని, అతిశయోక్తిని, అప్రస్తుతప్రకంఠమున భేదము కలదని చెప్ప వలకలదని తోచును. ఆ రెండింటిని భేదము నంగీకరించినచో అతిశయముకూడ నతిశయోక్తికంటె నన్యముగనని చెప్పవలెను. అతిశయోక్తి యందువలెఁగాఁ యెచటఁ బ్రస్తుతిగతిమగు నప్రస్తుతి వృత్తాంతమువలనఁ బ్రస్తుతమును వాక్యార్థము గవచ్చును ముందును. ఇట్టి రెండింటిని భేదము నున్నప్పుడు.

కాని యిచట నొక విషయమును విచారించవలసియున్నది.

ఈ నాలుకమాటుటన్ దెవులనారతిముం జలియించుచుంటను
దేవులమరణమునకు స్వపరదిక్కుల నేమిటదృష్టి కల్గుటన్
చాల నెఱింగియుండియు విచారణ సేయక వట్టవంట! నీ
వేల యొవర్లు శూన్యకరవృద్ధిగ వారిణసేన నక్కటా!

ఇట్లుది యప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణము. ఇచట రసవాదిపర్య
యము, కర్ణచాపము, మదము, రుద్రముతోఁగూడిన తుండము లిగిన
గజమును సేంచుట అశుచితమని తుమ్మెదఁగూర్చిన సంబోధన ముద్ర
ముకము. దానివలన మాటనిఁగడ లేక పయమౌటలను నని మదింది
రిక్తవాస్తవములి వారిండువానిని సేవించుట పారపాటని యొకనిఁగూర్చిన
సంబోధనము ప్రస్తుతము. ఇచ్చట నప్రస్తుత వాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుతి
వాక్యార్థము గమ్యమామలనని చెప్పటకు వీలుపడవన్నది తుమ్మెద
గజమును సేవింపకుండుటలోఁ గర్ణచాపము హేతువు కాఁబడు కాని
రసవాదిపర్యము, కుఱ్ఱవాస్తవ హేతువులు కాఁజాలవు. అన్నికాపము
వలన గజములకు జన్మపరికృతి స్వాభావికమై యున్నది. తొండము
చివల రుద్రముండుటయు స్వాభావిక మే. కావున ఁట్టివానిని హేతువు
లని చెప్ప వీలులేదు. మఱియు మదమును గోఁయే తుమ్మెద గజము వాక్ర
యించును. కావున నది గజమును సేవించుటయందే కారణ మగును. గాని
సేవింపకుండుటయందు హేతువు కాఁజాలదు. కాన నిచట నప్రస్తుతము
వలనఁ బ్రస్తుతాభివ్యక్తి జరుగఁజాలవన్నది. అటుల నుదరవన్నను
అప్రస్తుతమగు ధ్రుమమును సంబోధించుట యెఱుఁగు చతుష్కార ముం
దతియొక్కటె హెచ్చుగఁగల కారణమున దానియం దంకర్పరింపక
వేతేయలంకారమగుచున్నది. ఈమీఁది సమాధాన మేయిచట కర్యాము.
అరీతి నే అలికమాన బ్రస్తుత విశేష్యఁపీఠముగ అప్రస్తుత్యత్వాంతము
వర్ణింపఁబఁయుండుటచే “కరతలపీడనంబునను” అనురీతి దూషకాతి

శయోక్తిగంటే తేలించున్నది. అం తద్రుక్తువిశేషము కావరాదు. అట్లే యీ తిరితము అసంబంధమున సంబంధమున్నట్లు కల్గించు నతి శయోక్తియుఁ గాఁజాలదు. ఇట్లు తిరితము సర్వాంశారవింతగముని తేలించున్నది.

14. లేకము

ఇది వ్యాజస్తుతి యని శంకింపరాదు. ఇచట పక్షులయొక్క స్తుతి వ్యాజమున నిందగాని, చింతయొక్క నిందచే స్తుతిగాని విశిష్టములు కావు. పక్షులు తాముటయం దెక్కువ మక్కువ గల తండ్రి దోషగుణములను గుణదోషములుగఁ బరిగణించుటయే యిచటఁ బ్రస్తుతము. నిందా స్తుతులచే సంకీర్ణములు కాని లేకములును, నుదాహరించుటయే సంకీర్ణములు కాని వ్యాజస్తుతులును గలవు. కావున నొకచానియం దింకొంటి అంతర్భవింపఁజాలదు. లేకమునం గల గుణదోషవిషయము వ్యాజస్తుతి యాపముగ నున్నచో నచట నీ రెం డతంశారములకును సంకరము కలుగును; కాని యొకచానియందుమాత్రము వేటొకటి యంతర్భవింపదు.

15. అతద్గుణము

ఒకచానిగుణమువలన వేరొకచానికి గుణము కలుట యల్లాసమునియు, ఒకచానిగుణమువలన వేరొకచానికి గుణము కలుగకుండుట అవజ్ఞయనియు నిదివలనఁ జెప్పఁబడియున్నది. కావున తద్గుణాతిర్గుణములు క్రమముగ విడిచి రెండింటియందు నంతర్భవింపఁగలవని శంక కలుగవచ్చును కాని యల్లాసతగమునందును, అవజ్ఞతగమునందును గల గుణకల్పము దోష ప్రతిపక్షవాదకము. కావున అన్యగుణమువలన వేటొకచో గుణదోషమును

టయఁ గావించుటయొక పనుగా ఆ సూతులయొక్క సంక్రమణాసంక్రమణములే కాక తద్గుణజన్యములుగ నూహించఁబడు నేతోకగుణముయొక్క యుత్పత్తియు నమిత్తిత్తియఁగూడ నగుచుండును. కద్దుగుని యుపదేశము వలన యోగ్యుడగు కిష్కంకి జ్ఞానోదయము కలుగుటయు, అయోగ్యునికి జ్ఞానోదయము కలుగకుండుటయు మన మెఱుంగుదుము. ఆ రీతిగనే మీఁది యలంకారములయొడ నెఱుంగునది. తద్గుణాతద్గుణాలంకారలక్షణముల యంతరి గుణజన్యము రూపరసగంధాది సుఖము. అచట జోకచానిగుణమున నేతోకచానికి తాద్రూప్యము విశ్చింతఁబడి యుండును.

అలంకారమునను, అతద్గుణాలంకారమునను కారణములన్నను కార్యోక్తి కావచ్చుండున నది రెండును విశేషోక్తిభేదము అగుటయే యుచును. కాని యుల్లాసమున కవజ్ఞయూ, తద్గుణమున కతద్గుణమున ప్రతివ్యుద్భవగుటచే నీవిది నేనుగా నీహుపింపఁజేసి వచ్చినదని యెఱుంగవలెను.

16. సామాన్యము

మీరికమున జోకచానికంటె వింతకటి నేనుకానట్లు గోచరించును. సామాన్యమున వస్తువులకు బరస్పరము భేదము గోచరించుచున్నను వ్యావర్తకమున విశేషము గోచరింపదు. మీరితోచాకారణముఁజెట్టియు నలట వస్తువుల కభేదమే కన్పించును. 'రసనకంబుంబుండును' అను కద్యమున రాకగుడహమునకు, ప్రతిబింబములకు భేదమున్నను - ఇది బింబము ఇది ప్రతిబింబము అను విశేషముహాత్రము తెలియదు. కావున భేదము తిరోహితమైన మీరికముననియు, భేదము తిరోహితము కాక సాదృశ్యమువలన వ్యావర్తకము గోచరింపనిచో సామాన్యముననియు నిశ్చయింపఁజేసి యున్నది.

శక్తివ్యయమునకు అక్షగసామ్యమునకు ప్రబలముగ వోటి రెండవ
జాని వ్యూహమును గప్పికైచిన మీఠితాంశార మగుననియు, వ్యూహ
ప్రసరి యున్నను గుణసామ్యముబట్టి భేదము రిపోహింపగునెడల
సామాన్యతాంశార మగుననియుఁ గాన్తప్రకాశకారాదుల మరము.

17. వ్యాఖ్యోక్తి

ఈ తాంశారమునందుకలెనే భేదపచ్చులియందును యథార్థము
కప్పబడి మఱొరీతి చెప్పబడుట కలదు. కాని ఇచటఁ దాఁకెప్పిన
మాటనే కఱొరీతిగ నమన్వయించుట కలదు. వ్యాఖ్యోక్తియందారీతిగఁ
గాక ఆకారము ప్రకారాంతరమునఁ గప్పికైయబడుచుండును. ఇచట
అక్షమగు “వ్యాఖ్యోక్తి” యనుదానియందును, అక్షగమగు “అన్వ
హేక్షాక్తిచేత యథార్థమైన యాశ్చర్యం గప్పట” అనుచోటను గల
“ఉక్తి” పదమునకును మాట యిది యర్థము కాదు. అన్వయ యకార
విధానము కాఁగా హేత్వంతర ప్రత్యక్షముమగు వ్యాపారసామాన్య
కాచకమై యున్నది.

ఈ రీతిగే మాన్యవిహితాంశారములందలి చేప్పికపదము చేస్తా
మోతకాతకము గాక యుక్తిసాధారణ వ్యాపారమోతకమై యున్నది.
కావున—

గీ. చూడు మరకతసాత్రపై శుక్తివోలె

తామరాకున నాకొంగ తనరురీతి

ననుచు నన్ను సంగేతిస్థలాభిలాషి

నగుటఁజేగి నఖి చలియతో ననియొల్లీతి.

అను నిట్టివోట్ల మాన్యతాంశారమే యగుచున్నది. ఇచట కాదు
మఱు “మనయింతునికి సంగేత మెచ్చట!” అను ప్రశ్నకు ముదింతుగా

కాని తెలిగి విదగ్ధుని నాయక పరిణామగూర్చి నాభిప్రాయముగ నిట్లు
 వ్రాసినట్లంటే యిది మాతృమనఁచున్నది. ఇచట కొంగ మరకతపాత్ర
 మందలి కుత్తివలె నున్నదనుటచే, అది నిశ్చలముగ నున్నదనియు, కావున
 నది భయములే యున్నదనియు, దాని నీ ప్రదేశము జనరహితమనియు,
 అందుచే నిదియే సుశేత్రమునగుట యుక్తమనియు నాయక చేయు
 మనన. ఇది ధ్వని యగునని చెప్ప వలెనైదు ఇచట “అప్రదేశ మే మనఁ
 సుశేత్రస్థానము” అనునది సుదూరముగ క్లృంగమయైనను, సుశేత్రస్థాన
 మేది? అనుప్రశ్న కలియే ప్రత్యుత్తరమగుటచేత, అది నాయకయొక్క
 మోటులచేతనే ప్రకటితమగుచున్నదని చెప్పవలసి యున్నది. క్లృంగము
 ప్రధానమగునపుడే ధ్వని యగును. కాన నిది ధ్వని కాఁజాలదు. ఇట్లే
 తిహితాంతరాలోచనార్థము నూహించునది.

“ప్రస్తుతప్రాయమైన యీ పల్లెయందు” మొదలగు గూఢోత్తర
 మాతృ - విహిత - వ్యాఖ్యోక్త్యంతరములందు భావము స్వోక్తిచే నాది
 మృచ్చాము కాలేదు అచట నది విస్తృతసాంధ్యమునను, పలికెడువాడు,
 విడువని మొదలగువారి యభిప్రాయవిషయాలవలనను క్లృంగమే యిది
 చున్నది. కావున నది ధ్వనులైనఁ గావచ్చును.

కాని తమయొక్క మోటులచే వర్ణప్రాయము క్లృంగమైనపుడు అంత
 కారములే యగును నాని ధ్వనులు కాఁజాలవని ప్రాచీనాంతరీక్షణ
 యాశయము. తనవ్రాసినవారు నిది యిప్పు యు నిచట వలంకారములుగనే
 గ్రహించఁబడినది. పై యుదాహరణములందు “నిట్లుడు సుశేత్రము
 యను వేదయుండు మానవుడు కలియుండుట మగవ యెఱిగి, వెలుక
 త్తురుపాములంబులు చెఱవఁబెంచి” మొదలగుచోట్ల వాచ్యమునంటే క్లృంగ
 భావావిష్కరణము కలదని చెప్పవలెను.

18. విధి

విద్యుదాహారము “చిక్క చిక్కలు జాన్య”-రెండవ “చిక్క”
 మొదలగు పదములు స్వార్థమున నుపయోగింపక క్యంఙ్యమాదమున నర్థాంతరిమాన సంక్రమించుచున్నవి. కాచ్యార్థము ప్రస్తుతానువయము క్రింద
 క్యంఙ్యార్థమునఁ బర్యవసితము అగుచుండుటంబట్టి దీని కర్థాంతర సంక్ర
 మితము నామము లిగినది. కావున నిది ధ్వని యను సందేహము కలుగ
 నచ్చును. “నీవు మోటు నేర్చి నెమ్మిళ్లఁ బ్రోచిన చిక్కయే చిక్కలు”
 ననుచో క్యంఙ్యము నడికృతమునచున్నది. క్యంఙ్యము ప్రధానమైనచే
 ధ్వని యనును. కాచ్యవిష్కృతమున క్యంఙ్య మలంకారమే యగును.
 ఆ యభిప్రాయముననే యిది యలంకారములలో మదాహరింపఁబడినది.
 ఇట్లే ప్రతిక్షేపాలంకారమునందును గ్రహించునది.

అనుబంధము

II

సంకేతపద వివరణము

అంగము—విశేషణము, అప్రధానము.

అన్యాయదోష్యని—ప్రస్తుతేతిరమయొక్క మిష కలిగియుండు ధ్వని.
చూ. ధ్వని.

అత్యుష్ణము—ఒకదోషము; అర్థము లెప్పుడో పోషింపఁబడకండుట.
(తా. అర్థచతుర్ముఖి లేకండుట.)

అప్రస్తుతము—ప్రస్తుతము కానిది; “మఖము చంద్రునివలె ఉన్నది”
అనునపుడు మఖర్షణమే ప్రస్తుతము. “చంద్ర” పదము అప్ర
స్తుతము. దీనికే—ఉపమానము, అప్రకృతము, అసర్వము,
విషయ అని నామాంతరములు.

అధంగము—చూడు పుట 180.

అభిధ—వాచకముగ కవిమనఁప నాచ్యముగ నరముగ కలుగఁజేయు
వ్యాపారము. దీనికే కత్తియనియు పేరు.

అధారము—ఇతరమునకు ఆశ్రయమగునది. ఆశ్రయమనియు దీనికే పేరు.

అధోమము—ఒకదాని నాశ్రయించునది; ఆశ్రయము.

అభాస—కొంత విరోధము కుప్పించుట—అబోదించఁగా విరోధము
కానరాకండుట.

ఉపమాయము—పర్లనయింది ప్రస్తుతమగునది. “మఖము చంద్రునివలె
ఉన్నది” అనునపుడు “మఖము” ఉపమాయము. దీనికే
ప్రస్తుతము—ప్రకృతము—పర్లము—విషయము అను నామాం
తరములు కలవు.

ఉభయసాధారణము — తెండిటిలిని (ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు) అనుసరించును.

ఉల్లేఖము — ఒక కలఁపు — నిర్వచనము.

ఏకదశ వివర్తి — చూ. పుట 124.

కాకతాళియన్యాయము — చూ. పుట 185.

కైమురికనీతి — చూ. పుట 84.

క్రియ — పని, వ్యాపారము.

ఖలేకపోతన్యాయము — చూ. పుట 185.

నిగమము — కదారములందలి విశేషముఁ బఠ్యమనెడి.

న్యూనీకము క్షరీని — చూ. పుట 73.

బాలి — అనేక కదారములందుండు భర్తము; సామాన్యము. కదారములకు వ్యవహారయోగ్యతను కలిగించునది.

తాద్రూప్యము — దానియొక్క రూపము కలిగియుండుట.

ద్రవ్యము — సుంఘతోఁగూడిన కదారము (వస్తువు)

భర్తము — కదారమునందు ఒక నిగమము.

భృ — భర్తముతోఁ గూడిన వస్తువు.

భృని — క్షయిగ్యము ప్రభావముగ నున్న కావ్యము.

భృవికము — వ్యంజనా వ్యాపారములకు వ్యంజనమున కర్థము కలిపి పొందు కావ్యలక్ష్యార్థ భిన్నముల వర్ణము. దీనినే వ్యక్తము — క్షయిగ్యము — గమ్యము — ప్రతీయమానము యని పేర్లు గలవు.

కక్షభర్త — ఇకపిఁద సాధిక నక్కఱలేని పిద్ధి లేదందుట. “ఈ కొండయు దగ్నికలదు; పొగవచ్చుచున్నది కాఁబట్టి” అనుచో కక్షభర్త కొండయుండఁ గలదు.

తెలుఁప్రతిలింగభావము — చూ. పుట 81.

అనుకము—తనము అప్పుత్రిగల ఒక శబ్దాంతారము.

యోగము—పురుషునివలన అర్థమును కల్పించుట. యోగిశబ్దము—ధరణీ
పాణి (రాజ)

యోగమూలము—పురుషునివలన గలిగిన అర్థమును మూలధారవలన గలిగిన
అర్థమును కలిపి తెలియజేయు కర్మాచ్యుతము. (తంత్రము = తత్త్వము)

మూలము—సంఖ్య.

అక్షరము—అక్షరమార్పి. అక్షరమగు శబ్దములవలన అక్షరార్థము కలుగుటలో
కారణమగు వ్యాపారము.

కార్యము—అభిధానము వాచకమగు శబ్దముచే ప్రతిపాదించబడునర్థము.
వినితము—అభిధానము. అని వాచకమగు.

వినితము—కొన్ని కర్మములనుండి ఒక కర్మమును తెలుపేయు
గుణము.

వినితము—వినితమునంతటి వినితమును తెలుపునది. అప్రధానము.

వినితము—వినితము తెలుపు వినితము కలది. ప్రధానము.

వ్యంజకము—వ్యంజకార్థమును కల్పించు శబ్దము.

వ్యాప్తి—పాఠ్యములేనిచోట సంబంధము లేకుండుట.

తైద్యము—యూ. పుట 122.

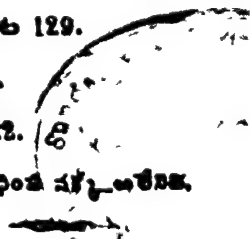
తైద్యము—వినితముతోఁగూడి యుండురాని భావము.

శబ్ద క్రియార్థము—యూ. పుట 129.

శబ్దము—యూ. పుట 130.

పాఠ్యము—యూ. పుట 122.

వినితము—ప్రతిపాదించునది—పాఠ్యమున నర్థములేనిది.

అనుబంధము

III

ఉదాహృత గ్రంథసూచిక

	పుట.
అచ్చ తెనుగు రామాయణము (హాచితుంచి తిమ్మకవి)	77
అహల్యా సంక్రందఃము (సుమాఖం శేరిలింగం పట్టాభిరామ)	82
అనుక్త మాల్యద (కృష్ణదేవరాయలు)	79, 116
ఉత్తరరామచరిత్రము (హ. నాగదేవకావ్య)	88
కళ్యాణశ్లోకము (వింశతి మూలము)	17, 56
కవికర్ణరసాయనము (సంకషిపాత సృష్టింహకవి)	84
కవిజనరంజనము (అదీతము మూలము)	85
కాలిందీ కళ్యాణరసాయనము (అనంతాచార్య)	9
కాశీఖండము (శ్రీనాథుడు)	96
క్రీడాభిరామము (శ్రీనాథుడు)	2
గాధేయోపాఖ్యానము (అనంతాచార్యుడు)	45
చంద్రరేఖా విలాసము (హాచితుంచి జగ్గకవి)	96
చంద్రా రామాయణము (ఋష్యదేవి శేరిలింగం పట్టాభిరామ)	98
విద్యచక్రమారసంధానము (శ్రీ. శం. నా. ప్రకాశరాయణ)	87, 128, 132
సృష్టింహ పురాణము (హరిభట్టు)	1, 40, 112
తదితరాయణశతకము (పద్మనాభ సోమమంజరకవి)	42, 87, 94, 97

పుట.

తరమయోగి విభాసము (తిమ్మప్పపాఠాఁడు)	59
పారిజాతావహరణము (నంది తిమ్మన)	85, 103
తొండురంగ మోహత్యము (తెనాలి రామకృష్ణకవి)	115, 117
వ్రభావతీ వ్రద్యుత్సము (సింగళి మారన)	65
ప్రాస్తావిక వద్యుతతి (మండపాక పార్వతీకృష్ణకృష్ణి)	94
భాస్కర రామాయణము (భాస్కరుఁడు 2008)	81
భృంగవరము (పోతనామాత్యుఁడు)	80, 82, 70
భారతము (కవిశ్రయము)	7, 69, 78, 76
భీమఖండము (శ్రీ నాథుఁడు)	19
భోజరాజీయము (అనంతఁడు)	118
మనుచరిత్రము (పెద్దనామాత్యుఁడు {10, 16, 20, 82, 89, 50, 52, 62, 85, 112, 128.	
యాయాతిచరిత్రము (పొన్నిగంటి తెలఁన్న)	110
రసికజన మనోభిరామము (కూచిమంచి తిమ్మకవి)	118
రసికజన మనోరంజనము (కందుకూరి వీరేశలింగము)	104
రాజశేఖరచరిత్రము (మాడయగారి మల్లన)	23
రాధామాధన సంవాదము (తెలిదండ్రుల కంకటపతి)	9, 49
రామాయణము (అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు)	55
రక్తిచిపరిణయము (కూచిమంచి తిమ్మకవి)	28, 48
రాజ్యసంవాదము (గోకులపాటి హన్మంతాచార్య)	82
తమచరిత్రము (రామరాజభూషణుఁడు {2, 13, 20, 87, 41, 42, 56, 60, 68, 69, 88, 98, 115.	
విజయవిభాసము (చేమకూర కంకటపతి)	24, 78, 89, 120

	పుట.
తైలంబంతిలిలాసము (సారంగ తత్వము)	42
శతకంతలామాయణము (మద్దనకవి)	85
శకాంకవిజయము (శేషము లేకటపతి)	14
శిఖరాశ్రీ మౌళాశ్వాసము (శ్రీనాథుఁడు)	78
ఉత్తాంధనిరోష్ఠ్య నిర్వచన సైమధము (కందుకూరి వీరేశలింగము)	81
శృంగారసైమధము (శ్రీనాథుఁడు)	6, 24, 86, 44
సుకలకథాసారసంగ్రహము (అచ్యుతరాజు రామభద్రకవి)	99
సూర్యరామ స్వాంతనము (శ్రీరామేశ్వరకవి)	74
సావిత్రి చరిత్రము (రిఘునాథరాయణ)	111
సారవిలాసము (శ్రీనాథుఁడు)	86
సారకృష్ణద శలోకాభ్యాసము (రామరాజభూషణుఁడు)	41

చాటువు

అడిదము మారకవి చాటువు ("అడిదము మారకవి")	8, 52, 95
తెప్పయసింగరాజుచే చాటువు (చాటుపద్యమణిమంజరి)	28
కమరాయణ చాటువు (చాటుపాక్షిమక్తావళి)	21, 25
తిలయరాఘవేంద్రులచే చాటువు (చాటుపద్య మణిమంజరి)	15
శ్రీనాథుని చాటువు	28

అనుబంధము

IV

ఉదాహృత వద్య సూచిక

	పుట.		పుట.
అ		అశంకాయ నందన	111
అంధేందూకయతుర్	82	అఁమా క్షుణ్ణి	75
అక్కట! కారవాస్యయ	7	అనితరది మించ	9
అవాడు కళకతుండు	8		
అడద నటకభాన	16	అ	
అవనిర్త ర్తతాపంబ	6	అకసమానండి కర మ	80
అనయము నీకుచూడ్కి	4	అకస్యంగి యనంగి	62
అనిశువస్థితి మాన్య	99	అనగరంబుత్రోకన	23
అనుమానింకరయ	95		
అన్నగరి చిలుకయేనున	28	ఇ	
అపర్తి ర్తయఁ గి ర్తయ	96	ఇంత! పానపునెనిన	15
అపరిమితానురాగకున	112	ఇంకులఁచూడి చిట్టక	59
అందుఁజోడిఁగిరి	83	ఇచ్చ హితాహితంబ	42
అరిగిఁజూక! కంటె చిల్ప	20	ఇరది పుర్రది మననా	95
అల్పఁజూక్కురపాపము	33	ఇంకెదెంగు లోక	64
అతిహయక!	53		
అతిహయక! నీకతా	57	ఈ	
		ఈహందికము నీకుఁజూక్కు	50

	పుట.		పు.
ఉ			
ఉదయవర్మ మందిరము	88	ఉరకం పిడసంబంధము	21
ఉరగము తెల్లనిదైనను	100	ఉమ్మడి నేల పెనుపా	64
ఉదిద! అలింపుమెంత	6	ఉరువాపాగర! పానుపాటి	52
ఎ			
ఎంతకంటె చేసి	82	అలదంభోధిఁ గలందు	70
ఎక్కడివాఁడో యెవ	62	అలి! కను మీపు చేతులు	90
ఏ			
ఏమిరకంటె చేసె	51	అంటికి కన్నులార నక	8
క			
కటకట! మమ్మకొక్క	60	అంబువునందుది కోరి	57
కట్టిదికనమున కట్టిది	52	కాకమా! మ్రొవ్వి	83
కడవి యెడకొ రాతిరి	119	కాకి నలుపైరిది	104
కడలు సంచారభూకమల్	25	కానికొన్న సంతానము	54
కడకగంధము తెలుంగని	55	కంచనములందలి కాకిన	
కన్ను లాకర్ణ	78	కొని దీక్షణిలోఁ గురులు	54
కన్ను నగుమోముతోడక	89	కొమ్మగా దిది బంగారు	54
కనులకత్తాక్షి పెడగర్జ	22	కొండపై అరపుటను	2
కనులముంగన్న సంతోష	12	కొన్నెల బాంబుపురిగ	104
ఖ			
గ			
		గంధము విషము కాదు	15
		గిరివిభజనములగుంబ	12
		గిరిరాజులందు కెరది	3
		గొడ్డురానిఁ గొమరుఁడై	90
		గొడ్డుకాదుపు తేడు	76

ప	పుట.
ఉండుయెడు కాఁడు	14
దిలుకలఁగొట్టు	81
యాదు మరఃరహితము	146
తెలిసి గేరి నరంబ	78
తెనుకతోటయందు	88

బి

అక్షర మృతాంతర	41
అక్షరమి శిరభాను	81
అక్షర ! నీ ప్రవృత్తిని	111
అక్షరమాలిక మయూర	28
అక్షరమాలిక కృష్ణి	29
అక్షర తారాపథమున	4
అక్షరమాలిక చలనము	94

త

తక్కర రావు పింగ	26
తమ మదరెఁ బాంథము	85
తమిళాక్షరము	17
తమిళాక్షరము గోరు	68
తమిళ సమగ్రము	39
తమిళ సమగ్రము	39

పుట.

తరుణి ! నీ హామి	19
తరుణి ! నీ హామి	188
తమిళ గోరు	8
తమిళ గోరు	85
తమిళ గోరు	74
తమిళ గోరు	49
తమిళ గోరు	53
తమిళ గోరు	102

ద

దక్షిణాక్షరము	92
దక్షిణాక్షరము	72
దక్షిణాక్షరము	6
దక్షిణాక్షరము	61
దక్షిణాక్షరము	120

ధ

ధర్మము	88
ధర్మము	69

న

నామము	71
నామము	72

	పుట.
నలసాగునాథులగుంట	81
నల్లనిమేన, నిల్వలీరు	43
నాథ! నానకవిఃసూ	58
నాదంబొక్కటి పిక్కటిలే	18
నారంగమలు నాన	114
నాలుక మూలుగు	148
నాలుమొగమలు లేని	9
నాపుడు నిట్టనంగుడి	112
నీమొగంబున నోడిక	29
నిరులేనిచోట నెత్తమ్మి	70
నివు గోపాలదేవ కటన్న	68
నివు మాటలు నేర్చి	118
నిలకంక కంక	101
నరకజులూరితంబు	75

ప

పండితుండు కూర	121
పక్షిమ పెంపునంగునుమ	86
పాలు చంద్రుడు	19
పడఁతి! పొలయెక్క	114
పదునాలుగు లోకంబులు	67
పరమవర్తివ్రతయనుచుం	98
పొక్కువున ముక్కలుగ	26
పొరివోత్తమ!	61

	పుట
పాలనాచివరిపు	24
పాలబుట్టినమాత్రాక	128
పిన్నయప్పదె యమబట్టి	85
పుడమి నాయాపు పాంతుం	88
పులకం శ్రీనివాసరావు	16
పుష్పవకులైన పిడకను	35
పూటపూట శరత్కోకిలి	87, 88
పూర్వపుటేటిపాడు	88
పొలఁదికమ్మని నొక్కలు	108
పొలఁకుక నడకం	45
ప్రతికామోదదీప్తి	41
ప్రస్తావనానైన యీ	105
ప్రణవాధుని నిలువ	92
ప్రణవాంకగౌరవు	91
ప్రస్తుతాంకరై యొక్క	48

బి

బహురత్న బావదేవ	87
బాల! రాతిరి పివిధుండు	98

భ

భూమియూ నాకసంబు	116
భూరితరాగ్రవిధిమనం	115
భ్రమరమా! యింకవత్త	47

పుట.

పుట.

మ

మంచారముకరంక	80
మంగడు బహుళాశ్వినీ	109
మగుత మను తెచ్చుటవన	107
మచ్చు దొంగింప	64
మనవిజయశ్రీహనుమంతులు	11
మృత్యుభావంతావంతులు	24
మల ముఖంబున	2
మహిమ మహామహామహామహంబు	98
మాటల దేవత తేటలు	86
మామలకపండ్ల పండ్ల	109
మించితిమి చెంగడు	82
మాడ్డుచే నేగమను	44
మానుమతా ముట్టికొరక	10
మేటికమ్మటియంట	84
మొట్టమొదట గరంబుతో	65
మాత్తరి విద్రుమ	22

య

యమన! అగ్రస్థ! ఏమిట	46
--------------------	----

ర

రతనగంబులుంటి	103
రానింటింటివంట	44

యమన గంబు	189
యమనక ప్రసిద్ధి	71

ల

లోపలనీక రంధ్రము	43
-----------------	----

వ

వనవిధి! వీరవాళవన	94
వరవిఃపాధరము	100
వరసద్విహంగ ముఖంబు	97
వలసల దావం	118
వలిపము గట్టి వీరములు	102
వారణాశివము శాంతక	65
వారిధిని వారిధియే	3
వాసనలేని పూవు	27
విటలుకు సంకేత సమయము	106
విడుపి యాంబు	186
విద్యమొనగని యతుర	80
విద్యయొనగని వివశంబు	72
విభుడు విజయవ్రత వ్రతము	60
విలయకృతములు	83
విషమతే శాంతి	117, 140

శ

శిరశ్చక్రము లో నిలు	47
శ్రీమతి శ్రీమతి	78

పుట.		పుట.
	స	
	సంప్రదము తరంగముల	18
	సప్తమ తస్వరంజ	26
	సప్తశోక్తదానిఁ జూపిన	50
	సాగరంబునందు	20
	సారంగంబగు తాటకాయని	97
	సిరియగఁడటంచు	11
	సిరుల మెఱుంగుఁజోడి	110
	కుదికొంటన వొప్పున	67
	గృహ్యసంప్రదాయము	79
	పోతకముగల కలదని	4
	సారథము లేనియట్టి	86
	స్థిరపాథ్యావిహార	116
	హ	
	హరివంశ దినాధీశము	188
	హరుఁ డంకంటన ముద్దుచేసి	40
	హరునిట్ హరున మెదైన	108

30113

